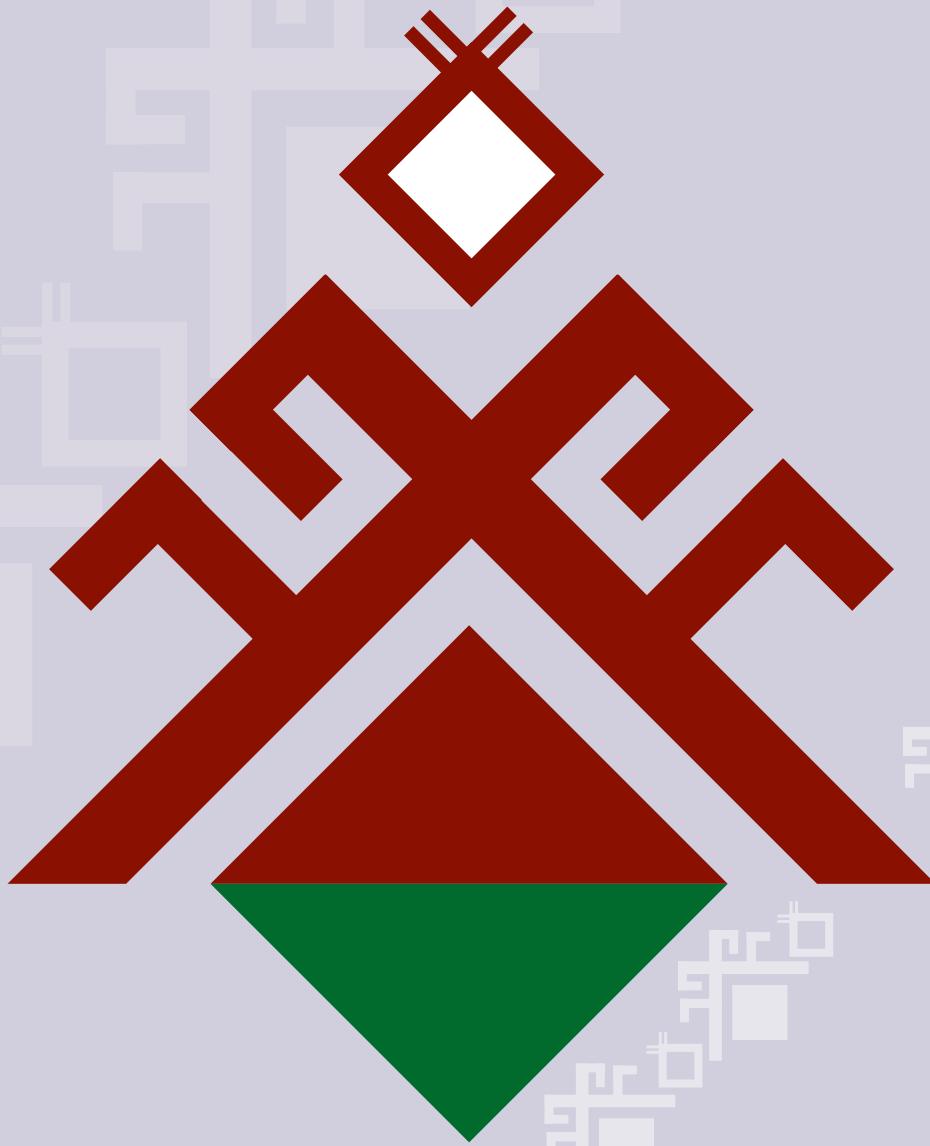

МГ
№1
2022
шорықиол – ўярня
январь – март

МАРИЙСКИЙ МИР МАРИЙ САНДАЛЫК

Вечерняя Йошкар-Ола.
Фотоэтюд Дениса Речкина.
24.12.2021.

МАРИЙСКИЙ МИР МАРИЙ САНДАЛЫК

Редакционная коллегия:

Александров Эдуард Васильевич,
Марий Онныжа – председатель
Всемарийского совета

Васютин Михаил Зиновьевич,
первый заместитель Председателя
Правительства Республики Марий Эл

Гайсин Александр Яковлевич, директор
ООО «Ужара» Янаульского района
Республики Башкортостан, заместитель
председателя Всемарийского совета

Глушкова Зоя Михайловна, поэт, член
Союза писателей России

Губаев Игорь Иванович, главный
редактор газеты «Чолман»
Республики Башкортостан

Иванов Константин Анатольевич,
министр культуры, печати и по делам
национальностей Республики Марий Эл

Иманаев Эдуард Аркадьевич,
директор ГУКП РМЭ «Газета «Кугарня»,
председатель Марийского
национального конгресса

Кузьмин Евгений Петрович, директор
Марийского научно-исследовательского
института языка, литературы и истории
им. В. Васильева, кандидат
исторических наук

Макаров Александр Иванович,
председатель общественного Совета
марийцев Кировской области,
полномочный представитель Республики
Марий Эл в Кировской области

Морохин Николай Владимирович,
доктор филологических наук,
Нижний Новгород

Мочаев Валерий Александрович,
первый заместитель председателя
Всемарийского совета,
главный редактор журнала
«Марийский мир – Марий сандалык»

Радыгин Анатолий Ильич,
член Всемарийского совета,
Удмуртская Республика

Семёнова Лидия Васильевна,
редактор по вопросам литературы
газеты «Марий Эл»

Таныгин Александр Иванович,
Верховный карт централизованной
религиозной организации Марийской
традиционной религии Республики
Марий Эл

Третьяков Олег Александрович,
полномочный представитель Республики
Марий Эл в Республике Татарстан,
председатель Национально-культурной
автономии марийцев Республики
Татарстан, кандидат педагогических наук

Щеглов Сергей Африканович,
заместитель главного редактора
журнала «Марийский мир –
Марий сандалык»

Яковleva Larisa Nikolaevna,
член Совета при Президенте РФ
по межнациональным отношениям,
председатель Федеральной
национально-культурной автономии
марийцев России

Вуйлымаш • Содержание

- 2 МАРИЙ ФОРУМ / МАРИЙСКИЙ ФОРУМ
ТҮЙ – күгу вий. Актив проверил «температуру» марийских СМИ
- 9 КУМШО ПОГЫН / ТРЕТИЙ СЪЕЗД
Продолжаем публикации, посвящённые 30-летию Третьего съезда народа мари и создания Мер Каңаш – Всемарийского совета. Своими воспоминаниями делятся Ольга Аптышева, Александр Иванов, Алексей Кудрявцев, Любовь Сергеева и Валерий Кандыбаев.
- 16 АЧАМЛАНДЫМ АРАЛЫШЕ-ВЛАК / ЗАЩИТНИКИ ОТЕЧЕСТВА
«Кавказский крест» медсестры Александровой. Как звениговская девочка прошла Чеченскую войну.
- 18 СЫЛНЫМУТ – ЧОН ЙҮК /
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СЛОВО – ГОЛОС ДУШИ
Возо веле – кече сай. Народный поэт Марий Эл Геннадий Сабанцев-Ояр подготовил обзор современной марийской поэзии.
- 26 САСКАВИЙ
Журнал в журнале под редакцией Ирины Степановой. Монолог Лидии Иксановой о своей насыщенной творческой жизни; встреча с дочерьми знаменитого флейтиста Виталия Шапкина – Мартой и Надей; о гостеприимной семье Захаровых рассказывает Галина Ласточкина; зарисовка Алехтины Кузнецовой о мастерице из Пермского края Галине Паньковой; Елена Юнусова о банных традициях марийцев.
- 41 ТҮКҮЙМОВОЖ / МОЯ РОДОСЛОВНАЯ
Итоги нашего конкурса. О своём прадеде, йошкар-олинском ревизоре Александре Куклине, рассказывает победительница конкурса Надежда Гусева
- 45 МАРИЙ-ВЛАК РОССИЙ МУЧКО ИЛАТ /
МАРИЙЦЫ НА ПРОСТОРАХ РОССИИ
На Арской даруге. Поездка Сергея Шанчары и Руслана Бушкова в легендарный край, где живёт и поёт марийская деревня Шурабаш.
- 52 ШЕМЕ-ОШО ФОТО: ЯНДАР ОНЧАЛТЫШ /
ИМЕННОЙ АЛЬБОМ ВАЛЕРИЯ КУЗЬМИНЫХ
Рядовые Победы. ХХ век в работах известного фотографа
- 54 МАРЛА КАЛЕНДАРЬ
- 56 КНИГАГУДО / ДОМ КНИГИ
Валерий Ямбарс выделяет пятёрку книг о малой родине и рассказывает о других интересных книжных новинках
- 58 ЭРТЫК / ИСТОРИЯ
На ветлужских пароходах. Путешествие Николая Морохина по реке и по времени.

Информационно-
аналитический журнал
о Республике Марий Эл
и марийском народе

Марийский мир –
Марий сандалык

№ 1 (52),
январь–март
2022 года

Номер журнала выпущен при финансовой поддержке Министерства цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Российской Федерации

Учредитель:
Правительство
Республики Марий Эл

Издатель: Государственное
унитарное казённое предприятие
Республики Марий Эл
«Газета «Кугарня»

Адрес редакции:
424006, Республика Марий Эл,
г. Йошкар-Ола, пр. Гагарина, д. 8

Адрес издателя:
424000, Республика Марий Эл,
г. Йошкар-Ола, ул. 70-летия
Вооружённых сил СССР, 20

Языки:
марийский и русский

Журнал зарегистрирован Управлением Федеральной службы по надзору в сфере массовых коммуникаций, связи и охраны культурного наследия по Республике Марий Эл. Свидетельство ПИ № ТУ 12-0003 от 15.08.2008

Дата выхода в свет 31.03.2022

Электронная версия
журнала на сайте
Всемарийского совета:
<http://mer-kanash.ru>

Главный редактор:
Мочаев Валерий
Александрович
8-902-739-74-57
mochaev@bk.ru

Заместитель
главного редактора:
Щеглов Сергей
Африканович
8-917-707-13-72
afrik60@mail.ru

Редакторы номера:
Валерий Мочаев,
Ирина Степанова,
Сергей Щеглов

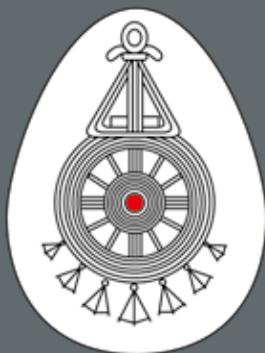
Дизайн, вёрстка:
Екатерина Тетерина

Журнал отпечатан:
ООО «Вертола»
г. Йошкар-Ола,
ул. Льва Толстого, 45
№ заказа
Тираж 2 000 экз.
Цена свободная.

Композиция обложки:
Эдуард Александров,
Екатерина Тетерина.

12+

В журнале использованы фотографии из открытых источников сети Интернет

ТҮЙ – КУГУ ВИЙ

**Регион-влак
кокласе «Марий
Мер Канаш»
толкынын шошо
сессийжым
кум ужашлан
шелаш лиеш:
ончерьим почмаш,
доклад-влакым
кольштмаш да
канашымаш,
Мер Канашын
пленумжо.
Нылымше ужаш –
түwyra программе,
М. Шкетан лўмеш
театр делегат
да уна-влакым
«Маринавт-
влак але Теве
кушто ильшет!»
спектакльшыкыже
уло кумылыш
вучен.**

С. Пекметова

М. Матвеев

А. Кадыков

Үярня, 19-ше кече, шуматкече. 9 шагат эрталтымеке, Мер-политик рўдерыш калык койынак чумырген шуо. Форум кышкарыште Башкортостан Республиканын калык суретчы же, Салават Юлаев лўмеш күгүжаныш премийын лауреатше, Пашкырт кундем Балтач район Үләл Йыванай ялын шочышыжо Георгий Калитовын «Марий Ава» ончерьже почылто.

— Поро кече, пагалыме марий калык, фурдумыш толиш-влак! Тачысе выставке гоч те философ шўлышан да ильшым философ семын ужсио айдеме,

писатель дене палымелийыда. Тудын радынаже-влакым икымшес гана ужшио-влаклан пеш кугу событий. А кё пиалешыжо Георгий Калитовым пален, иквереш пашам ышитен – нуныланат кугу айо, эше ик гана порын шарналташ. Мынын тумаймаште, Марий Элыште ильше, Республикашына толио уна-влак Георгий Калитовын творчествыжым ончен кертышт манын, галерейштына кугу кумда выставкам ышиташ кўлеш, – ончерьим почмыж годым каласен Марий Эл правительстве председательын икымшес алмаштышы же Михиал Васютин.

Палемдыман, Г. Калитовын графике пашаже-влак Марий Элыште икымшес гана 2005 ийыште пошкырт суретче-влакын тўшка выставкышт годым ончыкталтынит. Республике изоискусство тоштерин директоржо Наталья Степанован мутшо почеш, тунам художник икмынjar суретшым Национальный галерейлан, Т. Евсеев лўмеш тоштерлан пёлеклен, кызы фондлаштышт аралалтыт. «Марий мифология» циклжым поснак ойиртемалтшес, шонкалаш тара-тише сымыктыш се-мын аклен.

V. Трифонов

A. Чемышев

N. Любимов

V. Ялаев

Георгий йолташытым Российской Федерациинын сулло сүретчыже Иван Ямбердов, РФ культурын сулло пашаенже Александр Абдулов, Марий Элдисе сымыктышын сулло деятельже Василий Пектеев поро мутдене шарналтеныт, Г. Калитовлан «Марий Эл Республиканын калык художникше» чап лўымым пұымо шотышто ойленыт. Ончерым художникин Сергей шольыжо чумырен.

* * *

Форум ныл регион гыч (Пошкырт, Татарстан, Угарман, Марий Эл) 120 участникым ушен.

...«Тўжем де-
нат тўжем ден» ой-
ган муро эркын
йонталтеш, тидын
годым пырля ышты-
ме, Марий Элдисе пе-
чатым вияндымашке
вий-куатыштым пыш-
тыше йолташна-влак
кугу экран гыч мем-
нан ўмбак ончалыныт,
пуйто саламлалтыныт
да мемнан тўшка па-
шаште йўном ыштен
шогаш товатленыт...
Теве нуно – Валери-
ан Петров («Морко
мланде», 2014), Юрий
Русанов («Кугарня»,
Марий радио, 2015),
Виталий Петухов
(«Заря», 2016), Влади-
мир Оленёв («Марий
Эл» ГТРК, 2017),
Виталий Дмитриев

(«Шернур вел», 2017),
Владимир Изергин
(«Марий Эл», 2018),
Лев Ятманов (Марий
ТВ, «Молодой ком-
мунист», «Пачемыш»,
2018), Василий Гри-
горьев (Марий ра-
дио, 2018), Александр
Гордеев («Волжская
правда», 2019), Вале-
рий Вшивцев («Зна-
мя», 2019), Аркадий
Конышев («Призыв»,
2019), Вениамин Его-
ров («Колхозная прав-
да» / «Морко мланде»,
2019), Мария Илиба-
ева («Кугарня», «Мар-
ий Эл», 2020), Тамара
Тележникова («Кол-
хозная правда», 2020),
Геннадий Калинкин
(«Волжская правда»,
2020), Алексей Кро-

потов («Марийская
правда», 2020), Николай
Алексеев (Марий
радио, 2020), Эврик
Анисимов («Марий
Эл», 2020), Юрий Га-
лютин («Марий Эл»,
«Пачемыш», «Ончы-
ко», 2021), Олег Ти-
хонов («Марий Эл»
ГТРК, 2021), Николай
Виногоров («Марий-
ская правда», 2021),
Раисия Данилова
(Марий радио, «Мар-
ий Эл радио», 2021),
Александр Шербаков
(«Марий Эл», «Марий-
ская правда», 2021),
Александр Соловьёв
(Марий полиграфий
комбинат, «Известия
Марий Эл», 2021). За-
лышиште шинчыше-влак
кокла гыч шукышт

нунын дене пырля пашам ыштеныт, возымо-савыктыме пашан шере-кочыжым иквереш пайленият.

Погынышо калыкым Марий Мер Кангаш вуйлатыше Эдуард Александров, Марий Эл правительстве председательын икымше алмаштышыже Михаил Васютин, Түвыра, печать да калык-влак паша шотышто министр Константин Иванов, Российсесе марий-влакын национально-культурный автономийштын председательже, РФ Президентын национальный кыл шотышто Советын енже Лариса Яковлева саламленыят.

«Шочмо калыкнам сотемдарымаште да вияндымаште марий ТҮЙ-влакын верышт» теме дене түн докладым Мер Кангаш пелен Түшка увер ѹён (ТҮЙ) да увер технологий комиссийм вуйлатыше,

«Марий Эл» газетын түн редакторжын алмаштышыже Светлана Пехметова ыштен. ТҮЙ-ын виянг tolmo корныжым да тачысе күкшитым статистике велым rashemdymek, tygaiyrap süret koesh: Российште марий йылме дене савыкталтше 16 изданый уло. Марий Элыште – республик күкшитан марта 5 газет лектеш: «Марий Эл» (арнялан кок гана), тираж – 3320 экз., «Марий Эл. Официальный документым савыктыш газет» – 510 экз., «Кугарня» – 4750 экз., «Ямде лий» – 1550 экз., курыкмарла «Йämдб ли» – 99 экз.

2 журнал: «Ончыко» – 1300 экз., да курыкмайи йылме дене «У сем» – 300 экз. Рушла-марла савыкталтше 2 журнал: «Кече-Солнышко» – 1100 экз., «Марийский мир – Марий сандалык» –

2000 экз. Тылеч посна район күкшитыштö 3 марий газет: «Морко мланде» – 1272 экз., «Шернур вел» – 1204 экз., «Жерä» – 995 экз. Районлаште «Знамя» (Марий Турек), «Ялысе увер / Сельская новь» (У Торъял), «Вперёд» (Оршанке), «Вестник района / Район ильши» (Советский), «Волжские вести / Юл увер» (Волжский), «Восход» (Кильемар) тылзылан але арнялан 1-2 гана 1-2 лаштык дене лектедат. Башкортостан Республикаште 3 марий газет савыкталтеш: республик күкшитан «Чолман», «Келшымаш» (Мишкан район) ден «Калтаса ўжара». 2001 ий гыч «Марий Эл» газет «Сурт-печым» луктеш. 2013 ий гыч Марий Элыштына «Шём-чон изолык» марий православный журнал савыкталтеш.

Светлана Пехметова шкежакат журналист подышто лым лииде пёрдеш, сандене республикасе изданий-влакын мөгай положенийште улмыштым сайын пала. Садланак слайд полшымо дене колышташ темльиме до-кладшат нутыдо, пүсөйодышлам тарватыше, цифр почеш цифр дене пентгыдемдыше, савыктыш пашам са-емдыме шотышто күлешан темлымашлан поян ыле. Форумыш чумыргышо-влак радио ден телевиденийин тачысе кечылже («Интернет кумдыкыш лекмылан кёра Марий радио Сандалыкште илыше кажне марий деке миен шуын». «Порт көргөсомыл дене шогылтшо ўдырамаш я пёръен «Марий Эл Радио» деч посна ынде иленжат ок керт»), марий изданий-влакын кагаз

версийштын лудшо деке миен шумо йёнжö-влак, марий ТҮЙ йылмынам, түвыранам да йёланам аралаш, мер ильшым виктараш полшымыжо («Шке калыкшым да шке профессийжым чотак йёратышегина тиде пашам ыштен кертеш. Санденеты аланыште ыштышке кажне ең мыланна шерге»), тургыжланда-рыше йодышла нерген («Руш изданий дене тангастарымаште оперативность шотышто вараш кодына», «Шуко ялыште почтальон уке, сандене подпискым огыт ыште», т. м.) факт-влакым пален налыныт. Түрүс докладым Марий Мер Канашын сайтышты же лудын кертыда.

Докладчик финн-угор изданий-влакым тангастарышыжла каласен: «Родо-тукым калык-влак коклаште чот дене ме, марий-

влак, кумшо улына гын, изданый-влак чот дене чылаштым ончылтенна!» Күгешнаш да моктанаш амал уло гын, молан йүкүн моктанаш оғыл вара??!

Ме чыланат умылена, палена, калыкле (национальный) ТҮЙ-влак күгүжаныш кучемын полышыж деч посна илен лектын огыт керт. Түн докладыште йонгалте, марий йыл-ме дене лектын шо-ышо 9 изданийжат Марий Элын бюджетше күшеш савыкталтеш. Тидымак пентгыдемден каласен Марий Элын түвира, печать да калык-влак паша шотышто министрын алмаштышыже Михаил Матвеев форумын паша радамыштыже ончыктымо теме дене иктеш-лымашым күгүжаныш күкшит гыч вискален-шымлен ойлымыж го-дым. Тудланат танга-тараш, темлаш,

тёрлаш күштылгырак, вет профессийже дене – журналист, савыктыме пашам, манмыла, түжвачат-көргө гычат вич парняла пала. «Ямде лий» ден «Кугарня» газет-влакым ик предприятий леведыш йымаке пуртымын лектышыжым сай велым палемден кодыш, но печать отраслышице умбакыжым пужен ыштыме але, пырля ушен, ик кугу предприятииш савыктыме нерген рашибай ыш йонгталт, а вет уке-уке да мутланымаш шокта. Теве курыкмарла лекше «Йамдый ли» газетым түрлө чияным лукташ күлмө нерген ятыр vere ятыр гана ойлымо, ынде шонымаш шукталтеш манын, ўшан шоcho. Тылечкоч, Валерий Мочаевын да Лариса Яковлеван темлымашышт почеш, шинчымашым пүшшо тёнежлашке йоча марий газет ден журналым яра пуэдаш але льготный подписским ышташ виктем деч субсидийим йодаш темлышт.

Марий Элъесе информатизаций да кыл департамент вуйлатышын алмаштышыже Анатолий Кадыков исполнительный кучмын органже-влакын граждан да мер ушем-влак коклаште кылым пентыдемдаш полышшо технологийлан энгерташ лиймышт нерген ойлен. Тудын мутшым шуен, респуб-

бликысе Регионым виктарыме рүдерин вуйлатышыже Виктор Трифонов обществе, кучем да ТУЙ-влак коклаште кылым пентыдемдымаште у медиатехнологий-влакын пайдашт нерген каласкален. Общество, кучем да ТУЙ-влак коклаште кылым пентыдемдымаште у медиатехнологийым кучылташ ме але пешыжак тунем шуын оғынал. Сандене Виктор Трифоновын марий улмыжко куандарыш, вет умылдыымо йодыш лекме годым марий ең дене ойласен колташ күштылгырак да ямлырак.

Уэш түн докладыш пöртилаш гын, теве мом эше палемдыман «Илыш, чынже дениак, моткочак писын вашталаш толеш. Кокла ийготанжат, самырыкшат ынде пеш писын түням авалтышце интернет кумдыкыш пурен каенна. Тидыже также сай! Вет түнья мучко шарлышце цифровизацияят мемнам вучаш ок түнгали, а пырля виянгаш ўжеш. Сандене марий сайт ден лаштык-влакым утларак вияндыман да марий электрон газетым ыштыме нергенат шоналтыман». Ончалына: ВК социальный сетьште (мервотышто) подписчик-влакын чотыштым. Күшто эн шуко? «Удмурт дунне» – 7410 (түшка), «Кугарня» 4249 (түшка), посна лаштык – 9838, «Марий Эл» –

3427 (түшка), «Коми му» – 2011 (түшка), «Эрзянь правда» – 1559 (түшка), «Мокшень правда» – 504 (түшка), «Ома Мua» – 1548 (түшка) «Ханты-Ясанг и Луима серипос» – 1634 (түшка) кум йылме (хант, манси да руш). «Чолман» газетын түн редактордо Игорь Губаев лукмо газетыштын 10 түжем утла подписчикше улмо нерген ешарыш. Подписчик – тиде марий издаанийнам лудшо мо? Ты шотышто И. Губаевын ойжо дене келшидежат огеш лий, вет подписчик-влак кокла гыч вес калык гычт лиийн кертиг, (кё пала, мыньяр процентше), нунышт вара марла лудытак мо? Сандене мервотет кокытеланымашым луктеш...

«Эрвэл Марий» калыкле-түвыра автономий вуйлатыше Виталий Ялаев (Уфа) марий контент-влакым интернет кумдыкышто шарыме нерген йодышым тарватен. Марий спутник телевиденийым ышташ күлмө нерген шонымаш «пондашаныш» савырнен манашат лиеш, тидын нерген ик гана веле оғыл кутырымо. Тидлан мо да мыньяр күлеш? Вийна сита мо? Вет нине йодыш дене пырля контентым веле оғыл, специалистым ситарыме йодышат тарвана. Ала улшо шапашым, ресурснамак кучылташ?

Уфанет телекоммуникаций оператор ден МЭТР телеканал ко-класхе келшымашым пенгыдемдаш гын, марла передаче-влакым кумданрак шарен колташ йён лектеш ыле.

Марий Элын түвиря, печать да калык-влак паша шотышто министерствыжын пресс-секретарьже, «Кидшер» интернет-журналым вўдышё Николай Любимов марий медиа-пространствыште могай паша опыт по-гынымо нерген докладым ыштен. Раширак каласаш гын, блогер-влак нерген.

Журналист але блогер, савыктен лукмо газет але интернет – висашке пышташ гын, кудо велже «шупшылеш»? Ты йодыш дene ятыр ўчааш, сай ден уда могорыштым палемдаш лиеш. Жап ончыкта...

Практик-влак кокла гыч Андрей Чемышев «Йўк технологий», Эльвира Куклина «Этноблогер школ» проектше, Алёна Яковлева ден Вероника Мустаева «Унагудо» интернет-журналышт нерген каласкаленыт. Марий мер ушем-влак шке пашаштым ворандараш соцсетым кумдан кучылтыт – тиды же куандара!

Озан ола гыч Наталья Кукушкинан савырык-влакым мер пашашке ушымо годым информаций «па-

сум» пайдалын кучылтмо, кучем дene кылым ышташ туныктымо нерген шонкалымашы же у темлымашым шочыктен: толшаш Марий самырыктукым слётым ТҮЙ дene кылдаш, тушко блогержымат, юнкоржымат, түнгалише да лўмлёр журналист-влакшымат ушаш – пунчалыш эше ик лончо возалтын.

Пренийыште мутым тўн шотышто марий ТҮЙ-влакын вуйлатышышт – Александр Абдулов («Марий Эл»), Эдуард Иманаев («Кугарня»), Юрий Соловьев («Марий савыктыш порт»), Владимир Рыбаков («Жеря»), Анатолий Титов («Морко мланде»), Ирина Казанцева («Шернур вел») да молат – налынты. Нуно редакций паша нерген радамлымышт годым тачысе кечин вашлиялтиш нелылык-влакым палемден коденит, тиде – лудшо-влак онлайн куснымышт дene марий изданий-влакын подписчикишт шагалемеш, тыге тираж вола, специалист-влак (кусарыше, корректор, дизайнер-верстальщик, сайтым вўдышё, компьютерлингвист) оғыт сите да молат.

Оныжа Э. Александровын мутшо почеш, вуз-влак дene пырля тыглай гына специалистым оғыл, а мужыран-мужыраным, мутлан, кор-

ректор-кусарыше, дизайнер-компьютер-лингвист да тулеч молымат ямдышаш тўнгалина гын, ыштышаш пашана верже гыч писынрак тарвана.

Форум мучашыште ТҮЙ пашаште чолган тыршыше журналист-влаклан Мер Канашын Таумутшым кучыктеныт. «Tau» мут – сай, но тудым кўсеныш от пыште (мыскара йёре), а проблемым келгинрак кўнчалташ гын, тиде йодыш тўн до-кладыште ыш шокто гынат, каласен кодыде ок лий: Марий Элыште журналист-влакын пашадарышт республикисе кокла пашадар деч ятырлан изи, тиде йодышат кучем кўкшытыштö решатлалтшаш.

Иктешлен каласаш гын, форум икшырымын, кычкыркалыде, икте-весым шўктарыде сай кумыл дene эртыш. Очини, тыгай койишлан тунемын шуянна.

Тўшка увер йён – кугу вий. Тудым кучылт моштыман. Шийвундым ыштен налашаш верч толашыше журналист да блогер-влакын кидыштышт тудо тулым ылъижтарен колтышо шырпыш савирнен кертеш. Поснак қызыт, Россий шкенжын кугыжаныш чапшым аралыме пагитыште, ТҮЙ-влак шкеныштын порылык порысыштым шуктышаш улыйт.

* * *

Тўн онаен Александр Иванович Таныгинын суғынъжым налын, вуйверын енже-влак Мер Канаш кўргыштö лекше паша йодыш-влакым лончыленыт да пеш писын ик ойыш шуынтыт. Ик йодышым тарватыме годым гына тўрлё темлымаш йонгалте – верлаште (район ден регионлаште) Мер Канашысе семын 6 комиссийим чумырымо, «изи» вуйверым, марий паспортым ыштыме шумлык. Пленумым вўдышё Оныжа Э. Александровын ушештарымыж да умилтарымыж почеш, тыгай сомылым кодшо ий декабрыштак тарватыме, но паша қызыт марта лач Кужнегер районышто (Владимир Иванов) да Йошкар-Олаште (Валерий Мочаев) вер гыч тарванен, моло vere – шып. А тидым ышташ кўлеш, «Те шкетын гына лийшаш оғыдал, нине комиссий-влакым чумыреда гын, тыланда пашам ышташ күштылгырак лиеш. Те чыла шке ўмбакыда налын, районышто шкетын пашам ыштен кертыда манын, мый ом ўшане», – каласен Оныжа. Регион-влак кокласе Мер Канашын кажне енже пелен комиссийим ыштыме да нунын вуйлатыштым шке радамышкышт ушымо верч нигёат тореш

огыл, но тыгодымак ик-кок темлымаш йонгалте: можыч, чылаштлан тиде корным ойырен налаш келшен ок тол, а вес вариантым (модельным) кучылташ? Але күштыжо кок-кум комиссийм иктеш ушаш лачеш толеш, мутлан, ТҮЙ да түвирда комиссий мұжыр пелаш гай улыт. Мо гынат, тиде йодышлан мучашым пышташ ик тылзе пулалте.

Мер Кангаш плен Кугурак-влак кангашым (Совет старейшин) 2017 ийыштире ыштыме, 49 енгым спискыш пуртыймо ыле. Тудым вашталташ жап шуын. Вуйлатышылан 61 ияш Александр Саликович Абдуловым темлышт. Тудлан у командым погаш ойлалте. Кугурак-влак кангашын «кресачаже» Анатолий Николаевич Ивановым у составын пурташ йодыч.

Оныжан йодмыж почесх Галина Ласточкинам Мер Кангашын

вуйверышкыже пуртышт. Ынде тушто 16 ен лиеш.

Кангашыме шым йодыш гыч пытарышыже Марий Кангашым ыштымылан 30 ий теммым кузе эртараш түнгальме дене кылдалтын. Паша радамыште палемдыме почесх оргкомитетым чумырымо, умбакыже мом ыштыме да түнгё – пайремым (кытеш тыге лўмдышт) могай формат дене эртарыме нерген шке шонымашыжым Михаил Васютин радамлыши:

— Лач марий-вла-клан веле оғыл, моло калык-влакланат мари мө толкын историйм күмданрак почын ончыкташ күлеш. Тидлан республикисе күгүжаныш архивымат, ТВ да радио архивымат, книгагудо-влакымат, молымат ушыман – мер-политик шүлыштан пайрем лийшашлық, – иктешлен каласыш тудо.

Лидия СЕМЁНОВА

Фото: Денис РЕЧКИН

ТИРАЖИ МЕЛЕЮТ, КАДРЫ СТАРЕЮТ, НО ЖИТЬ НАДО, или Переход прессы в Интернет-пространство

Марий форум – это собрание марийского актива России. Дважды в год – весной и осенью. Проводится с 2008 года, то есть ему 15 лет. В год проведения Съезда народа мари форум собирается один раз. Выбирается актуальная тема. На этот раз темой стала ситуация вокруг информационных технологий. Они мощно развиваются. Попспеваем ли за ними мы – марийские журналисты, блогеры и другие активисты распространения хороших и проблемных вестей.

28 наград вручил Оныжа на данном форуме: пишущим, говорящим и их руководителям. Кто-то обиделся, что не оценили его труды. Но правило Мер Кангаша – наград общественной организации достоин тот, кроме профессиональных качеств оцениваемых заработной платой, проявляет своё общественное лицо, не прикрываясь всякими отговорками. Ты за народ? – так будь за него не за мзду, а просто потому, что ты дитя марийского народа.

Прозвучало семь докладов. Основной подготовила председатель комиссии Мер Кангаша по вопросам СМИ, она же заместитель главного редактора центральной марийской газеты «Марий Эл» Пехметова Светлана Фёдоровна. Получилось панорамно и аналитично, есть повод порадоваться за наших. При общем уровне снижения тиражей среди финно-угорских СМИ России мы передовики по количеству выпускаемой прессы: 16 газет и журналов на марийском языке, в том числе три газеты издаются в Башкортостане. Удмуртов опережаем на 5 изданий, коми – на 6, мордву – аж на 9. В радиоэфире мы радуемся звучанию «Марий Эл Радио» – 168 часов в сутки, из них 90% – на марийском, 9% – на татарском. Интернет-пространство осваивается с переменным успехом, но весьма бойко, споро, наперегонки. Андрей Чемышев с товарищами из МарНИИЯЛИ и других структур берёт мировую высоту: скоро у нас появится своя Алиса, говорящая на марийском. Проблема из проблем – подготовка национальных медиа-кадров: пишущих и говорящих, а также переводчиков, корректоров, дизайнеров-верстальщиков, ведущих сайта, компьютерных лингвистов. В МарГУ готовят русскоязычных журналистов. Среди них есть носители марийской культуры, в т. ч. родного языка. Однако молодые люди, получив диплом журналиста, в редакцию не спешат, мол, мала зарплата. Но – ты же знал (и знала) куда поступаешь, какой диплом защищаешь?! Государство вложилось в подготовку специалиста, а его нет на профессиональном месте. Это – неправильно. Может, нам вернуть практику советских времён: после окончания вуза – три года отработки?! И только потом свободный выбор рабочего места.

...Разговор на форуме получился насыщенным: одна тема – одна цель, дороги к ней разные. Об этом свидетельствуют 11 пунктов резолюции. Их надо воплощать в жизнь. Трудности существуют для того, чтобы их преодолевали.

Регион-влак кокласе «Марий Мер Каңаш» мер толкынын «МАРИЙ ФОРУМ-2022: мер пашам виктарымаште түшкә увер йён дене кыл да увер технологийым кучылтмаш» шошо сессийын иктешлымашы же (резолюций)

1. Сессий палемда:

Форум ныл регион гыч (Пошкырт, Татарстан, Угарман, Марий Эл) 120 участникым ушен.

2. Российысе финн-угор түньяште марий ТҮЙ-влак ончыл верыште улыт:

а) прессе (газет, журнал) 16 лектеш, икымше верыште улына,

б) Интернет түньяште марий савыктыш, телерадио канал-шамыч кугу верым айлат,

в) марий блогер-влак чолгалыкым ончыктат,

г) компьютер лингвист Чемышев Андрей Валерьевичын командыже, Интернет кумдыкышто цифровой технологийым кучылтын, марий йылымым түньямбал күкшитыш нöлтä: «Йük технологий» проектым ильшиш пуртымеке, диктофониш возымо йükым расшифровко деч посна вигак текстыш савыраш йён лиеш.

3. Темлымаш-влак:

• Марий Элысе да вес кундемлasse йоча тönежлаште марий ТҮЙ-ым вияндаш манын, подпiskым ышташ кугыжаныш деч субсидийым йодаш;

• «Марий Эл. Официальный документым савыктыш газетым» савыкташ ешартыш оксам ойыраш манын, Марий Эл виктерыш серыш дене лекташ.

• Марий Элысе түвыра, печать да калык-влак паша шотышто министерсты-

лан ТҮЙ-ышто ыштыше-влаклан шинчымашым нöлтышö семинар-влакым эртаратш;

• Марий блогер-влак коклаште эртаратшке конкурс-влакым умбакыжат эртартен шогаш;

• Марий Элысе информатизаций да увер-кыл департаментлан чыла организаций-влакын компьютерышкышт марий букван раскладкым шындаш;

• Марий Эл ТВ-н контентшым вес регионлашке шараш манын, лицензийлан Марий Эл виктер деч шийвундым йодаш;

• ВГТРК-ан Марий Элысе филиалышты же аралалтшке марий калыкын түвыра да сымыктыш поянлыкшым – Шортньö шондыкшым, Шортньö фондшым – кумда түньяш лукташ;

• ВУЗ-влак дene пырля план але программе почеш ТҮЙ-лан келшише специалист-влакым (журналистым, кусарышым, корректорым, дизайнер-верстальщикым, компьютер лингвистым, сайтым вёдышым, радио- да телевёдышым) ямдылыме шотышто кутырен келшаш;

• Марий мер ушем-влаклан чыла пашам ыштыше соцсетьлаште шке лаштыкым почаш да тудым эреак чолган вёдаш темлаш;

• Лишыл марий самырык тукым слётным ТҮЙ йодыш дene кылдаш;

• «Юнкор» слётным умбакыже шуяш.

**Кумшо Марий
калык Погын (1992
ий, шыжа, 30-31)
нерген шарнымаш-
влакым шуена. Тений
шыжым тудлан 30 ий
лиеш. Тиде палым
(событийным) Мер
Канаш пайрем семын
палемдаш шона.
Йошкар-Олаште кугу
погынымаш лийшаш,
кумло ийысе мер
ильтышмак иктешлена.
Мо тыгай айдемын
ильтыштыже кумло
ий? Тынар жап
эртымеке айдемын
шинчаончалтыш уэмеш,
шарнык-уш иземын
кертеш гынат, чонжо
огеш вашталт шонена.
Тидым ме делегат-
влакын ойышт гоч
шижына. Автор магай
йылме дене возен, туге
савыктина.**

ОБЩИНА и ВОСКРЕСНЫЕ ШКОЛЫ в Набережных Челнах

После окончания Красноуфимского педучилища в 1981 году, проработав три года в соседнем селе Большая Тавра Свердловской области, я вместе с мужем оказалась в Набережных Челнах, где он работал на КамАЗЕ. Устроилась воспитателем в детский сад, заочно получила высшее образование, и в 1989 году стала работать в школе №21. Началась интересная жизнь.

В январе 1991 года учитель истории Шабалин Л. В. сообщил, что он начал собирать марийцев и приглашает их в ДК «Энергетик». Я даже не подозревала, что в Татарстане тоже проживают марийцы, причём деревнями. Идея понравилась, и я тоже включилась в поиск марийцев. К весне 1991 года у нас сложилась постоянная группа, которая составила основу будущего ансамбля «Марий сем». Первое выступление проходило в ДК «Энергетик», где мы удивили зрителей своими яркими уральским костюмами (других попросту не было). Затем стали готовиться к празднику Семык в д. Элнет Менделеевского района (одна из участниц оказалась оттуда). Приехали... На нас смотрели с восхищением, оказалось, что местные жители до этого не видели уральских марии и их костюмы. Приходилось объяснять, что марийцы делятся на несколько групп, где проживают, чем отличаются. В свою программу мы стали включать песни и танцы луговых, татарстанских, естественно, уральских марии и ездить по марийским районам Татарстана. Своими силами организовали фестиваль в Набережных Челнах, Елабуге, где выступили вместе с детьми. Мероприятия

проводились нами в учреждениях культуры Челнов, а позже в школах города, когда в 21-й школе, где я работала учителем начальных классов, мы открыли марийскую воскресную школу. Это тоже история. До нас в городе уже работали воскресные национальные школы: украинские, армянские, азербайджанские, чувашские. После нас организовались удмуртская, башкирская и другие. Мы получили крышу в 21-й школе, где директором работал Миназев М. И. Он охотно шёл нам на встречу, лично открывал и закрывал школьные двери. Это был 1992 год.

* * *

За активную работу на 3-й съезд народа марии делегатами избрали Шабалина Леонида Васильевича, меня и Адылову Розу Алексеевну.

Помню Пектеева Василия Александровича, интеллигента, яркого оратора, чисто говорящего на литературном марийском языке, настоящего лидера, которого мы в итоге избрали председателем Всемарийского Совета. С приветственным словом выступил Зотин Владислав Максимович, первый марий-

ский президент. Гордость была за то, что Президент Марий Эл – настоящий мариец, и он мог говорить на двух языках, за то, что он наш, свой человек. Уже то, что тыучаствуешь в таком историческом, возрождённом съезде, сама атмосфера, его дух – поднимают настроение, воодушевляют на будущую работу по развитию своего народа. Эмоциональный заряд обеспечен!

Ярким было выступление заместителя председателя «Марий ушем» Попова Никандра Семёновича. Он с сожалением говорил, что марийцев становится меньше, 30% марийцев не знают родного языка. Призывал беречь и развивать родной язык, это задача каждого марийца. Для этого создавать марийские школы, выпускать учебники, литературу, методические пособия для учителей.

31 октября работали в секциях. Я сделала отчёт о работе нашей общины. Некоторые делегаты приятно были удивлены, что в большом городе ведётся активная национальная работа при поддержке мэрии.

* * *

Вернувшись домой, с новой энергией приступили к развитию нашей воскресной школы. Я занялась регистрацией устава. Начальник отдела по национальным вопросам Зарипов Г. З. предложил изучить Устав армянской общины и придерживаться его. В марте 1993 года мы успешно прошли процедуру регистрации. Так я стала руководителем марийской общины, учителем воскресной школы, руководителем детского ансамбля «Пеледыш». Директор школы посоветовал ансамбль оформить при Доме творчества юных, который мог оплачивать педагога. Поддержка была и со стороны мэрии, которая выделяла финансы для проведения праздников. Про нас писали в газетах, нас приглашали на радио, причём хвалили не только нас, но и 21-ю школу, её

директора. Зарипов очень гордился тем, что в городе создано более 10 национальных общин. К 1998 году их было порядка 16. Говорили, что даже в Казани нет столько. Все общины приходили на Сабантуй в своих одеждах, со своей музыкой и танцами – праздник становился ещё краше и богаче. Эти годы стали пиком возрождения национальных культур.

Практически все материалы, которые я использовала в начальных классах, подходили для занятий в воскресной школе. Учебниками на марийском языке и другими материалами меня снабжала родная сестра из Йошкар-Олы, библиотекарь лицея №11, заслуженный работник образования Поздеева Светлана Борисовна. Мною была составлена программа, с которой мы ездили по школам города, пропагандировали свою культуру. Наши дети были разных возрастов, к ним присоединялись татарки из старших классов, которые с удовольствием отплясывали марийские танцы. В 21-й школе устраивали встречи с другими общинами, проводили открытые уроки для других воскресных школ. Костюмы наших детей, оформление класса, выставки, музыкальные номера. программа мероприятий – нас считали образцовой школой.

Зародилась идея создания второй такой школы. В 38-й школе учительницей начальных классов работала моя землячка из д. Большая Тавра Евдокимова Александра Павловна. Она легко согласилась, т. к. знала, что с нашей стороны будет поддержка во всём. В школе ободрудовали кабинет марийского языка, оформили стенд, рассказывающий о Марии Эл. От имени общины мы пригласили гостей из Йошкар-Олы. Приехали главный редактор газеты «Ямде лий» Крылов Василий Васильевич и научный сотрудник Мариинского института образования Петухова Алевтина

Николаевна. Они в качестве дара вручили этой школе Государственный флаг Марий Эл, от имени общины мы вручили комплект костюмов для будущей фольклорной группы и набор керамической посуды. Участников праздника тепло поздравила директор школы №38 Дмитриева Н. Н. Это было в конце сентября 1993 года. В октябре того же года мы с Евдокимовой А. П. прошли недельные курсы по методике преподавания марийского языка в Йошкар-Оле. Конечно же, работать в паре стало ещё интереснее.

В 1996 году наступило время проведения 4-го всемарийского съезда. От Набережных Челнов делегатами стали Шабалин Л. В., Аптышева О. Б., Адылов А. Г. На съезде запомнились выступлениями Президент Марии Эл Зотин В. М., председатель Мер Кангаш Пектеев В. А., директор Республиканского культпросветучилища Иванова Л. В. (председатель организации «Марий ушем» – ред.), Бикмурзин П. И. из Уфы, который призывал больше привлекать национальные кадры вправленческий аппарат.

* * *

В 1990-е годы действительно был подъём национального движения. Мы чувствовали себя «революционерами», готовыми идти вперёд только ради одной цели – возрождения и развития родного языка, культуры, самосознания народа. Лично я не жалела ни себя, ни сил, ни своих средств и времени.

* * *

В 1998 году мы по семейным обстоятельствам переехали в Йошкар-Олу. Воскресные школы в 38-й и 21-й школах и ансамбль «Пеледыш» тут же перестали существовать. К счастью, сегодня действуют марийская община и группа «Марий сем».

*Ольга АПТЫШЕВА,
делегат 3-4, б съездов
народа мари*

ЭРЕЛАН УШЕШ КОДЫН

Жап эрта. «Жап эрта оғыл, а ўмыр эрта» манне ойым илалшырак-влак деч шагал оғыл колалтын. Эртыймыж семын тудо пеленже шуко шонымаш-влакым, илыш сүретым вўдышеш, пырля нангая. Шарнымаш-влак ўштылалтыт. Но Марий калықын 3-шо Погынжо эрелан ушеш кодын.

Кўшыл кучемыште погын нерген мут лекмеке, районыштына тунемше-влак дене конференцийлан ямдалташ тўнгалин. Мо тугай Погын, кунам тудо эше эртаралтын да кушто? Теве тыгай йодыш-влак шымлымаш паşa-влакым возаш таратышт. Тыгай вашлиймаш Кугу Корамас школын чумырыш. Юлсер кундемнан чолга енже-влак Чоткар тукым улмыштым пентыдемдышт. Шымлыме паşa-влак ятыр улыт ыле. Залыште шинчаш верат уке гаяк. Мыят кок тунемшим ямдышым. Тиде жаплан марий съезд нерген брошюр-влак савыкталтынит ыле. Материал возашлан кўлешан энгертиш лиийн. Калықын виянг tolmo историйин ик у йижынгже дene самырык тукымым палдарымаш пеш кўлешан йодыш лиийн манын

шонем. Чон вургыжын мемнан район гыч 1 да 2-шо погынлаште (1917, 1918 ийла) лийше делегат-влак нерген колыштна. Шайра да Кукмарий кундемла гыч делегат-влак нерген пален налаш пеш онгай лие. Мыланем гын Шайра – пошкудо ял, а Учимсолаже – ковамын ялже, сандене нинын шочшо тукымышт палыме енг улыйт. Тыге чучаш тўнгали, пуйто нунуно (ончычсо делегат-влак) мемнан пелен колышт шинчат, «умбакыже илыш корным та виктареда, моштен але йолда яклешт кая» манне семын нунын шонымашт чоныш керилт пурмыла чучо...

1992 ий. Памар тўвыра пўртыштö конференций эртаралте. Тўрло койышан, тўрло vere па sham ыштыше енг-влак ик шонышан лиийныт: марий калыкше историйжым шарнышаш, тудын ончык виянгме корныжым илышин кеч-могай савыртыштыжат пентыдым кучишаш. Кангашиме йодыш-влак ятыр ыльяч. Вара 3-шо марий Погыныш делегат-влакым сайдышт.

Погыныш миен коштмо папкым кызытат аралем. Тиде историй уныкам-влаклан шарнашышт, марий шўлышым кужу-кужу жаплан аралаш, манын шонем. Тунам Марий Эл Республикин Президентше В. М. Зотин ыле. Программыште мо кушто эртаралтме нерген, паşa радам нерген чыла раж палдарыме кагазым кучкышт. Туныктышо семын мылам «Национальный школ. Виянгме корнышт» секцийиште па sham ышташ логалын. Чылаже ныл секций па sham ыштен. Мемнан ончымо йодышна туныктым паşa дene кылдалтын. Кумло ий жапыште тиде йодыш ик тўн йодыш семын ончалтеш. Мыйын шо-

нымаште, калықын йылмыже илиа гын, историй виянгме корныжат ок йом. «Марий калықын историйже», «Национальный школ да йылме. Виянгме корнышт», «Элыште рынок йёнышкё куснымаш. Марий калықын социальный да экономический илыш кунжо», «Самырыктуым да марий калықын ончыкылыкшо» секцийлаште ончымо йодышла тунамсе жаплан кўлеш пунчалым пентыдемденит. Туныктым аланиште ончимо йодышна чыла шотыштат шуктталт толеш, манын шонем. Тунемашлан чыла йён ышталтеш: учебник-влакат савыкталтыт, тантасымаш-влакат шочмо йылме дene ятырак эртаралттыт, лач икте гына топреш корныш шупшеш, шкенам пагалыдымаш – тиде вес йылме дene кутырен илымашке куснымаш. Тидланже нимогай указ але закон айдемылан корным оғыт поч. Марий улмо лўметым кўшнё кучен мошто, калык семын тыйынат прават моло дene икгай.

Йодыш йодыш семын, а илышин йогынжым виктаримаште кажне марий айдеме шочшыжлан да шочшыжын шочшыжлан шкенам посна калык семын йомдарышаш оғынал манне шонымаш дene илаш кўлеш манын ойлынем. Тыште ни кўм руыман оғыл, ни шокте дene вўдым оғыт нумалыкте, тыглай гына икте-весе дene шочмо йылмет дene кутыралтен колто. Теве тиде историйин ончыко ошкылжо, теве тиде тыйын марий синкунет, марий калыкем.

*Любовь СЕРГЕЕВА,
Марий калықын 3-4, 7-8, 10-11
Погын-влакын делегатие,
Марий Элын калык
туныктышыжко
Юлсер / Волжский район*

«МОЛАН ВАРА ПОГЕН УЛЫДА?..»

Свердловск область гыч кугу делегаций ыле. Мый вуйлатыше. Съездыште сразу рушла ойлаш түңгалич, кок руш уло маныт, онгай оғыл. Мый кынелым: «Молан вара поген улыда уло Россий гычын калыкым, если вожылыда? Рушла ойлаш кажне ең кертеш, а марла ой-

лаш — кён чонжо, шүмжё, вуйжо МАРИ...» Мыйын ойлымылан йошкарген кайышт Гаврилов Н. Н. (правительстве гыч), Иванова Л. В. (депутат), Николаев В. Л. (культур министр), даже мемнан земляк писатель Николаев С. В. Съезд деч вара мыйым Президент Зотин В. М. күштыш, варажым — госсекретарь Рыбаков. Николай Фёдорович манеш: «Мый тендам күштышым, магай тыглай эрге мемнан правительстве ваштареш ойла». «Мый ваштареш оғыл, мый съездым марла ойлаш йодынам». Пел шагат наре кутырышна. Мучашлан мый Левитан семын кугу йўк дene пуйто фронтовой сводкым каласен пузышым да марла ешарышым: «Армийыште мый Марий Эл рвезе-влак дene служиленам». Рыбаковын шыль гына, олян гына шинчавүд лекте да ойлаш түнгалие: тудынат сой гыч ятыр

родо пёртылын оғыл. Шкаф гыч коньякым лукто, кок чарка дене подыл колтышна, изашольо семын чеверласышна.

Съездыште түрлө күлешан йодышым канашышна. Мый йодышым шындышым Марий Эл да Свердловск область коклаште кыл нерген. Тудым съезд пытымеке кужун решатышт, варашыжым веле шукталтын.

Съездыш мый ныл олмапум намиенам ыле, нуным вигак Оршанка районын колтышт. Пёлекленам ыле самый мотор марла тувырым, парсий да простой йылан ончылسا-кыш, ёкай ден кок яге, нуным шортньо да ший тошто окса дene сёрастарыме. Янда атыш петыренит ыле, манеш, кызыт нимат кодын оғыл.

*Валерий КАНДЫБАЕВ,
Свердловск областын
«Мари» мер организацийн
председательже (1991-2006)*

Юлсер мари-влак деч делегаций. Р. Николаеван фотожо

ВСКОЛЫХНУЛ САМОСОЗНАНИЕ

Для нас, марийцев, живущих за пределами Республики Марий Эл, съезд был немыслимым событием. Не могли и подумать, что мы объединяемся, и проблемы народа, его сознания, культуры будут обсуждаться и решаться. С нашего Кикнурского района на съезд направили трёх делегатов. С большим воодушевлением и радостью мы приехали в марийскую столицу. Нас радушно встретили в гостинице «Йошкар-Ола». Мне, как председателю районного совета народных депутатов, было поручено выступить на съезде. Не спал, готовил выступление. На заседании съезда очень волновался, ведь мне поручено высказать наши проблемы и своё

видение их решения. К сожалению, мне слова не дали, так как с области должен был выступить один человек, им оказался гость, председатель областного совета народных депутатов Константин А. Я. Текст своего выступления я отдал в редакционную комиссию.

На съезде я познакомился с делегатами от других районов области. Они в дальнейшем составили костяк нашего актива. Работа предстояла большая, мы осознавали её нужность и были готовы к этому.

С воодушевлением начали сотрудничать с работниками культуры. Задача — сохранить то, что осталось в народе: язык, песни, танцы, одежду, традиции, обычаи; изучать историю народа; создавать организации в районах, где компактно проживает наш народ.

В 1993 году в с. Шапта Кикнурского района создали филиал областного центра марийской культуры, который возглавила Соловьёва Евдокия Евдокимовна.

В 2009 году мы собрали учредительную конференцию для создания Кировского регионального отделения Ассоциации финно-угорских народов России. Возглавил его Унженин

Владимир Васильевич. Работаем по настоящее время. В рамках этой конференции, чтобы объединить марийцев, решили создать областной Совет марийцев. Председателем избрали меня. Совет работоспособный. В настоящее время руководит им Макаров Александр Иванович из Лебяжского района. Решением Совета были созданы национально-культурные автономии с правами юридического лица: Кильмезь мари — Плетенёва Наталья Владимировна, Уржум мари — Петрушин Александр Федотович, Кикнур мари — Полевщикова Алексей Алексеевич. Плетенёва Н. В. возглавила также областную НКА «Виче мари». Все наши структуры действуют в меру своих сил. Концерты, встречи, открытие памятных уголков и досок, почитание веры предков — всё это есть в нашей жизни.

Наш Третий съезд всколыхнул национальное самосознание и будет дальше воодушевлять на сохранение культурных традиций, умножение духовных богатств и единение всего народа.

*Алексей КУДРЯВЦЕВ,
член Всемарийского совета
(2008-2016),
председатель областного Совета
марии (2009-2015).
Кировская область*

Виче кундемыште АГИТАЦИЙ ЭРТЕН

1992 ий августышто кумшо Погыныш делегат-влакым сайлымаш түнгалин. Киров кундемыш (Уржум, Малмыж, Кильмез) президентын түүвир шотышто советникше, поэт Семён Васильевич Николаев, поэт да артист Василий Михайлович Горохов, композитор Вениамин Александрович Захаров, артист да мурызо Иван Викентьевич Смирнов да марий радион пашаенже Василий Иванович Григорьев каяш тарваненыйт. Паша шуко улмылан кёра Вениамин Захаров ден Иван Смирнов миен сенген огытыл.

Мый тунам түүвир колледжыште баян настройщик долж-

ностышто пашам ыштенам. Шочмо кундемыш делегаций кайиме нерген колынам. Тудо пагытыште мыланем Кильмез түүвир порт гыч ош концерт баяным тёрлаш конденйт ыле, тудым кок кече жапыште писын ачаленам да корныш нүнин дene пырля тарванышым. Тиде түшкä дene пырля каяш кок мурым тунемынам: Семён Николаевын «Авамлан» да Василий Гороховын «Кузэ идет, ялем». Машинам, УАЗ-ым, родем Игорь Петрович Стяжкин пуэн ыле. Икымше вашлиймаш Тюм-Тюм ялыште эртен, йолташем-влак агитацийм эртареныйт, мый концертим пуэнам. Туштак Анисимов Аркадий Кузьмичым вашлийынна, ялысе школышто марий йылмым туныкта ыле. Машинаште вер лийин да тудымат пырля налынна. Малмыж район Куту Кетек ялыш кайышна. Тушто школ воктене мемнам вашлийынайт. Корнына варажым Күльмыж / Кильмез монгрыш виктаралтын, 6 сентябрьыште шке шочмо Нурдаваш ялышкем миен шуынна.

Марий-влак кажне ялыште пайремлын, марий тувир, кинде-шинчал дene мемнам ваш-

лийыныт. Ме кажне ялыште марий концертим ончыктенна, йолташем-влак Погын да марий мер ильш нерген агитацийм ыштеныйт.

Кумшо Погын пеш пайремлын эртен. Мыйым Киров кундем гыч делегат коклаш пуртеныйт. Шарнымашеш кодеш: Виче марий-влак марий радиом шке кундемыштыш моткоч колмышт шуын, йоча-влакым школышто туныктымаш тургыжландарен, садлан тиде йодыш-влакым нуно Погынышто нöлтальыныт. Делегат-влак коклаште Марий Малмыж гыч Григорий Андреевич Посибеевын шолыжат лийин. Погын деч вара Виче кундемыште мер ушем-влак шкеныштым виян ончыктеныйт. Тиде Погынышко Яак Прозес толын ыле. Мый тудын дene тушто палыме лийынам, варажым тудлан кёра Эстонийыште ныл гана лийынам, Вильянди түүвир колледжыште 4-ше курсышто тунемшев-влаклан марий семым шокташ туныктенам.

*Александр ИВАНОВ,
3-шо Марий калык
Погыныш делегатие*

Киров область – Йошкар-Ола

Кумшо погыныш делегатие да уна-влак. Шыжя 31-ше кече

«Кавказский крест» медсестры Александровой

**День защитника Отечества
многие привыкли считать
праздником мужчин. Но
сегодня не всякий мужчина
может похвастаться
службой в армии. Однако
есть среди защитников
Родины удивительные
женщины, в их числе
лейтенант медицинской
службы Любовь
Викторовна Байкова
(Александрова), которая
прошла вторую Чеченскую
войну.
Как марийская девушка
решилась поехать на
войну? Что подтолкнуло её
на такой серьёзный шаг?
Но обо всём по порядку.**

Люба Александрова родилась в Звениговском районе, в небольшой марийской деревне с красивым названием Ошутялы. Вместе с другими детьми бегала в лес за ягодами и грибами, плела из одуванчиков венок на голову, купалась в речке Юшут, помогала родному совхозу «Кожласолинский», ходила в начальную школу в своей деревне, а среднюю школу закончила в посёлке Красногорский. После средней школы обучалась на подготовительных курсах Мариинского государственного университета (собиралась поступать на экономический факультет), но опоздала с подачей документов в приёмную комиссию. Документы подала в медицинское училище г. Волжска, в сестринское отделение. Окончила училище с отличием, устроилась на работу в Кожласолинский психоневрологический дом-интернат.

В 1990-е годы реформы рыночной экономики новой России,

как удары молний, обрушились на жителей страны. Начались сокращения, убирали в первую очередь пенсионеров и молодых специалистов. Люба осталась без любимой работы.

В августе 1999 года чеченские боевики напали на Дагестан, что послужило началом второй Чеченской войны. Сотни раненых нуждались в срочной медицинской помощи. Для госпиталей и медсанбатов требовался медперсонал. Любя и её подруга Светлана Майорова из станции Шелангер обратились в Звениговский горвоенкомат с заявлением об отправке в Чечню. Успешно прошли медосмотр и собеседование на профессиональную пригодность.

17 марта 2000 года, в день своего дня рождения, Любя получила повестку явиться с вещами в военкомат. Вот уж подарок судьбы! 20 марта подруги приехали в Нижний Новгород, где в Мулино шло формирование 106-ого отдельного медицинского батальона. Уже на следующий день девчата выдали форму, посадили в эшелон и отправили в Чечню.

Подружки ещё не успели осознать всю серьёзность происходящего, а воинский эшелон уже стучал колёсами, увозя девушек в Чечню, где велись боевые действия. Эшелон ехал только ночью, днём его держали на запасных путях за товарными вагонами. Дорога до места назначения заняла семь дней. Приехали в Ханкалу (военная база российских войск в 7 километрах от Грозного), оформили контракт на военную службу на один год (а впоследствии ещё два раза по три года) и начали обустраиваться. Вечером, как только стемнело, неожиданно началась стрельба – ночную темень разрывали трассирующие пули, были слышны взрывы. Первое, что по-

чувствовала Любя, – страх. Страх за себя и за своих подружек. Впервые в жизни она ощутила, как хрупка человеческая жизнь. А утром начали поступать раненые бойцы, ещё совсем мальчишки, все в крови. Опять завладел ею страх, хочет загнать её в угол. Но внутренний голос твердил: «Терпи, ты здесь нужна! Назад дороги нет!»...

Началась армейская жизнь. Прошла курсы молодого бойца, присвоили звание рядовой медицинской службы, закрепили за ней автомат Калашникова, научили стрелять. В апреле 2000 года приняла военную присягу.

За годы службы в Чечне Любя удалось перебороть страх – чувство долга взяло верх. Привыкла и к гулу вертолётов, и к автоматным очередям. Человек на войне ко всему привыкает, медсестра тем более. Здесь, в горячей точке, её характер ещё более закалился. Видела такое, с чем не всякому мужчине приходилось сталкиваться.

Однажды в медсанбат привезли солдата с подствольной гранатой, застрявшей в ноге. Внутри, в мясе, находился взрыватель, который отлетел от гранаты. Боец стонал от боли, но был в сознании. Комбат и хирурги решили достать гранату. Раненого из палатки вынесли на улицу, обложили бронепластинками, усыпили. Врачи надели бронежилеты, каски и, разрезав бедро, достали гранату, а затем вытащили взрыватель. Если бы граната во время операции взорвалась, то все бы погибли.

В медсанбате девушка трудилась медсестрой приёмного отделения и все силы отдавала для выздоровления пациентов. Свои обязанности она выполняла безусловно. К концу 2000 года стала старшей медсестрой приёмного отделения.

Работы у Любы было очень много – раненые поступали каждый день. Она определяла показатели физического состояния: пульс, температуру, артериальное давление, антропометрические данные; оказывала первую доврачебную помощь; проводила санобработку раненых; оформляла медицинскую документацию на пациентов и сопровождала их к врачу. Вместе с врачами спасала солдатские жизни. Иногда медики работали по 16-18 часов в сутки, операции шли одна за другой.

Война – это не только победы и поражения. Война – это, в первую очередь, боль, кровь и жертвы. Но потери могли быть куда более значительными, если бы не врачи, медсёстры и санитары. Командиры медсанбата подполковнику Калмыкову А. А. (сослуживцы между собой его называли «Толь Тольыч») удалось создать сплочённый коллектив медработников. Он работал как слаженный механизм. Это чувствовал каждый, кто лечился в 106-м отдельном медицинском батальоне.

Хотя шла война, у девчат были праздники. Самый яркий – 8 Марта. Мужская половина медсанбата заранее готовилась к этому дню, причём не важно, насколько тяжёлыми были предыдущие дни. А 8 марта 2001 года поздравить девчат-медиков приехал командующий Объединённой группировкой

войск по проведению контртеррористической операции на территории Северо-Кавказского региона генерал-лейтенант Баранов Валерий Петрович, тот самый, которого в 2005 году В. В. Путин назовёт гордостью нации. На седьмом небе чувствовала себя медсестра Люба и тогда, когда встретила здесь своих земляков: бойцов Марийского ОМОНа и односельчанина Юрия Сорочина.

Любовь Викторовна рассказывает: «Когда после первого года службы приехала в отпуск домой, то посмотрела на эту повседневную жизнь совсем другими глазами. Знаете, я ведь только там поняла, что значит радоваться каждому наступившему в твоей жизни дню! Ты жив – и это уже счастье. Начала ценить каждый день, поняла, что главное для любого человека – это приносить людям радость, а не горе. Надо уметь извиняться и прощать. Я научилась ценить жизнь такой, какая она есть».

К сожалению, про этих людей в белых халатах, прошедших горнило войны, мало кто знает. У большей части современного общества сейчас другие «герои»: различные блогеры, бизнесвумены, кичающиеся своим богатством, лжепатриоты и прочие. Про российских женщин, прошедших горячие точки, редко вспоминают и рассказывают. А надо бы! Страна должна знать своих героев и гордиться ими.

После завершения контракта, в 2007 году, старшина медицинской службы Александрова Любовь Викторовна вернулась в родные края. На груди сияли медаль «За воинскую доблесть» 2 степени и знак «За службу на Кавказе». Начала искать место для дальнейшей службы. Предлагали несколько вариантов: медсанчасть ВДВ в Ульяновске, медсанчасть в системе УФСИН. Выбрала то, что ближе к родителям, к родному дому. Прощла краткосрочные курсы, стала лейтенантом медицинской службы. В личной жизни всё благополучно: вышла замуж за военного, родила двух дочерей. Старшая пошла по стопам матери – учится в медицинском вузе, младшая обучается в начальной школе. В семье царят любовь, взаимопонимание и доверие.

А если кто-то хочет подробнее узнать, «как там на войне» и «что такое подвиг», посмотрите фильм Александра Сладкова и Игоря Беляева «Кавказский крест. Фильм 3. Жаркий». Он о 106-ом отдельном медицинском батальоне, где проходили службу Александрова Любовь и её подруга Майорова Светлана, медсёстры-контрактники из Марий Эл.

*Владимир КАШКОВ,
директор, учитель истории
Красноярской средней школы*

Марий Эл, Звениговский район

ВОЗО ВЕЛЕ — КЕЧЕ САЙ

Мемнан сылнымутын тачысө волгыдыжо — поэзийште

Профессиональный манме мариј литературын шочмо жапшылан 1905 ий декабряр түңгальтышым шотлена. Тунам Морко вельсө Изи Корамас ял гыч Озан туныктышо семинарийште тунемише 17 ияш Сергей Григорьев (варажым Чавайн лўм дене чапланен) «Ото» лўман почеламутым возен. Но шочмо литературынан юл ўмбак шогалме да пентгыдем толмо жапшым, мыйын шонымаште, 1920-шо ийла кыдал гыч шотлыман. Тугеже мемнан профессиональный сылнымутланна эше шўёд талукат уке.

Молан 1920-шо ийла кыдал гыч шотлаш түңгальман? 1925 ийыште Мариј книга издательстве ышталтын, 1926 ийыште «У вий» журнал шочын. Лач тидлан кёра мариј автор-влак утларак возаш да утларак савыкталташ түңгалиныт. Тудо пагыт гыч 2020-шо ий марте мемнан сылнымутыштына 100 утла чапле роман ден повестьым шотлен лукташ лиеш. Молан лач нине жанр нерген ойлем? Вет сай прозо гына кечмогай сылнымутын тупрўдышым ышта. Айста чапле роман ден повесть-влакым мариј сылнымутын шёртнёй шёрлыкышкыжо шогалтышше мариј писатель-влакым шарналтена. Тиде — Н. Игнатьев, М. Шкетан, С. Чавайн, О. Шабдар, Я. Ялкайн, А. Эрыкан, С. Элнет, Н. Лекайн, Дим. Орай, Н. Ильяков, В. Иванов, А. Юзыкайн, В. Юксерн, З. Каткова, В. Сапаев, А. Бик, Ф. Майоров, А. Александров-Арсак, Г. Алексеев, В. Абукаев-Эмгак, В. Петухов, Л. Яндак, М. Ушакова, В. Бердинский, М. Илибаева... Мый эн куатле лўм-влакым веле ончыктышым, тылеч посна эше ятыр уста прозаикым палемдаш лиеш. Но чыла тиде — эртыше пагытыште. Мариј прозо кызыт лушкен. Эн пытартыш романым ончыкташ гын, тиде — Мария Илибаеван 2019 ийыште лекше «Тиде ушымо түняште» романже. Тудым ўмаште литератур номинацийште С. Г. Чавайн лўмеш Кугыжаныш премийланат темлаш ой лекте, но каласышт: колышо авторын возен кодымыжым комиссий ок ончо. Чот чаманаш гына кодеш... Прозынан камвочшо тистыжым нўлталын, ончык нангаяш ямде улшо писательна-влак улыйт мо? Икмыньяр ўдир лўм нерешташ тёча, но нуно, мыйын шонымаште, «игечым» кызытеш оғыт ыште...

Прозо аланыштына сўрет алама гын, манмыла, Юмылан тау — поэзийна эше уло. Мутлан, пытартыш вич ийым савырнен ончалаш гын, ятыр

шотан, чапле почеламут книга лектын. Нуно тачысө мариј поэзийнан түшым сылнештарат, лўмжымат кўшнё кучат. Могайрак вара тиде түс, тиде лўм? Посна поэт-влакын книгаштым ончалде, тыгай йодышлан вашешташ ок лий. Айда, лудшо тан, икмыньяр авторын мутпогыжым пырля шергалына. Статьян авторжо семын мый умылем: тачысө поэзийнамат професионал критик кўкшыт гыч ончалман ыле да, но мыйын каласыме оемат йолташ-влаклан ала кўлешан лийын кертеш.

Чот денак шотлен лекташ гын, кызыт коло наре уда оғыл поэтна погына. Мый нуным посна списке дене каласкален ом кай, лудшо ен лектын шогышо мариј книга, газет ден журналым эскера гын, лўмыштым пала. Мутлан, пытартыш жапшите моткоч сай почеламут-влак дене куандарат Николай ЗОЛОТАРЁВ ден Любовь АБУКАЕВА. Поэзий шомакышт йонгыдо, пентгыде, сылне улыйт. Нуным «Ончыко» журнал лаштыклиште аклыме ой савыкталтын ыле (мутлан, А. Тимиркаев, Б. Шамиев, В. Михайлов возеныйт), сандене мый нунын нерген тышсан посна ом шогал.

Мыйын ончалашаш икымше авторем — **Ирина КУРОЧКИНА (Закиев)**. Моло возышо семынак, мариј поэзийште шке йўкшым студент жапшеше гычак тергаш түңгалин. Тылеч вара жап эртен. 2019 ийыште савыкталт лекше «АрАлЭм» почеламут книгаже тыматле да тунамак шке шотшо дене куатле поэтессе лийын шумыж нерген ойла. Книган лўмжак шке шотан — кум кўчык мариј мут вес тўн шонымашан мутым ыштен. Тидат авторын кычалме корнышто улмыж нерген rash ойла. А вет кычалат гын, муат. И. Курочкинан книгаже тиде ойим эше ик гана пентгыдемда.

Кўчык ончылмутышто автор чонжым вигак почеш: «Мый илышым шымлаш кажне таътиште тунемам», — манеш. Шымлымаш — саде кычалмашак. Книга тематикиж дене икмыньяр ужаш гыч шога. Да тыште ме, конешне, нимо уымат оғына уж. Шочмо вер, йўратымаш тематике, илыш, пиал нерген шонкалымаш... Но чын поэт семын автор чыла тидын нерген шке мутшым муэш, шке чонжо дене вургыжеш. «Толаш шоненам тиде Мландыши. / Ош Юмо дек шуын йўкем...» — тыгай корно келге шоныма-

шан. Книган кажне ужаыштыжат томсык корнылам ятыр ужына. «Ял вуча унала» почеламутыштыжо лирический геройлан нуж каласынеже: «...Шұлықанше суртпечетым / Кодо эрыктен, солен... Шұқиудан пасу воктедын / Ит кай полышде, эртен...». Ялна пытыме, шочмо суртна лывыжген толмо нерген автор тыге ойла: тушто илыше-влак ынде уке улыт... Ял йыр пүртүсат шке сынжым вашталта: «Күэржат күгемеш, / Эңержат иземеш... / Ильш иогын тыге эрталеш». Молан куэр күгемеш (шарла)? Курал-үдымö мланде ынде яра кия, вондер тушко поша. Энерымат иктат ок ончо, ок йытырае, сандене кошка. Почеламутын ик-кок корныжак шұлықан сүретым мыланна ончыкта. Туге гынат лирический герой шке шочмо верже деч торлен, тудым монден нигузе огеш керт: «Ялыштем вел шижам илымен...»; «Тек илыже ялышке корно! / Вучача тек изи годсыла / Йолијүм дене шижме йолгорно, Тошкен коштмо корно – ила!..». Ялыште акрет йўламат эше аралат, шуктен шогат, да тиде койыш авторын мариј кумылжым нўлта: «Пўнчо тўұыш имым / Мужсыр еш кода... Пўнчыкорем пўнчо / Ешым арала... / Ты акрет йўлалан / Калык ўшана». Ўшаныман! Поро йўла калыклан порын илаш полышаш.

Ёйратымаш, илыш, пиал нергенат автор шкенжын сылне образе-влакым муэш, чаплын каласен колта: «Вет мландёмбалне чылажат / Ёйратымаш воктен пёрдеш...»; «Шонанпылын шым тўсан пиалым / Вўдварала вачўмбак пыштэм...»; «Мый саманын ик тўёшиш улам да / Радынаш сүретлем илышем...» (а вет пеш чын: чыланат ме, кажныже, саманын тўёшиб улына); «Моторлык дечын порылык шочеш...»; «Могай шинчаончалтышы ден ончет йырваш, / Тугай тўяна пура уш-акылыш илаш...». Тыгай чинче ойым «АрАлЭм» книгаште ятыр муаш лиеш.

Книгаште пеш келшишт «Нимом ида чамане!», «Ноенат гын» вуймутан верлибр-влак (прозо дене возымо почеламут). Тидат усталык корнышто авторын изирақ ойртемже.

И. Курочкина книгаштыже шкенжым келғын шонен моштышо, шонымашым шўм вошт колтен моштышо поэт семын ончыкта. Но эше күшкаш да умбакыже шуаралташат амал уло, шонем. Шинчамлан тура перныше икмынjar экшык гайым ончыктынем. Рифме нергенак ушештарынем. Эн сай почеламутыштат пеш уда рифме лиеш гын, шонымаштем, возымын акше вола. «...Тыгай вершорым / Кузе мокталтыде лиеш! / Тек курым мучко ший вўдетште / Айдемылан эм гай лиеш!..» Ик мутымак рифмыш лукташ (лиеш – лиеш) сорал оғыл. «Кён илыш шўртыжо виян гын, / Икшырымын чыла кая. / Кў тованда шке мундыражым – / Шўртнялын, окшаклен ила...». Тыште рифмыш кая ден ила мут-влакым лукмо. А вет кокымшо корныштыжо ойлаш лиеш ыле: «Икшырымын кая чыла...», тунам рифмат келша ыле: чыла –

ила. Ик вере Юшут энгер уло; марлаже Ўшёт манынас. *Ийсўым* (ийсўс, ийсу – сосулька) автор ийсўс але сўс манеш; «...пелашын вачым ёндалмеке, / Мыят арланыш савырнем...» – очыни, автор арсланым шонен; арлан – йёршеш вес умылымашан; шарнеда, ожно «Арлан ден Кестен» журнал лектын, арлан тыште: хомяк... А теве грамматике могырым йонғылыш: «...«мыймый» манаш тунемше-влакын / вуйконгыраш» иземеш...» – «-влакын» гын, «вуйконгыраш» кўлеш... «Ойго-влак» манаш марла ок лий; абстрактный умылымашан лўм мут шуко чот формышто огеш кучылтад; тыгай экшык икмынjar моло возышынат лектедат... «Неле-йўсым сеңен, ме пырля илена кидпўян...» – ой мучашлалтын оғыл: кидпўян кузе илет? Векат, «кидпўян» энгертен», «кидпўян гычын кучен...»...

Экшыкше-влакым ончыктымемлан, поэтессе огеш опкеле, кумылжо ок воло, шонем. Тудо шкекат туныктышо, мо-кузежым умыла. А поэтессыже тудо сай, тырьшиш, кычалше да мушо. Тыгак лийже ончыкыжат.

* * *

Марий поэзийштына кызыт вес ўшандарыше, ик эн виян поэтлан Алёна ЯКОВЛЕВАМ шотыман. «Ончыко» журналыште икымше гана савыкталтыж деч вара мылам уста поэтна Анатолий Мокеев ийнгыртыши: «Кў тыгай Алёна Яковлева? – манеш. – Тыгай сылне, чапле почеламут-влакым, омат шарне, кунам лудынам...». Анатолий Ивановичын акше шерге – тудынла шочмо йылмынам пальше, умылен да кучылтмоштышо, эртак поэзийште илыше (кызыт шагал воза гынат) мемнан шагал, Мокеев икте. Сандене Алёна Яковлеван возымыжлан кугу акым пұымыжым авторлан пеш кўлешанлан да шерғылан шотлем.

А. Яковлева ынде кок книгам савыктен луктын – «Ончалтыш» (2019) ден «Тымыкын ўйкшо» (2020). Нуным тўткын да куанен лудын лектым. Чынжымак, самырык поэтессылан моктеммутым шуко польеклаш лиеш. Тидым пентыдемдаш кок сборникиштыжат савыкталтиште почеламут гыч кажныжымат мучашдымын цитироватле да цитироватле. Авторын тематиккыже шуко поэтна гаяж пеш кумданжак ок шарле гынат, но почеламут-влак йонғыдо да пентыде, келге шонымашан, лывырге, чатка да раш улыт. Чоныш логалше образ-влакат шер пырчылак икте-весыштым алмаштен каят. Теве йоча жапшын соралжым, мондалтдыме татшым почаш автор манеш: «Конгаш кудалтыме паренѓе / Улмаш эн тамле...». Мемнан йоча жапшын тигак лийин, Алёнан тукымжат тидым ужын шуктен да шўмеш коден. Но ынде – йёршеш вес саман. Ялыште кў ынде парентым контгаш кудалта? У пўртим чонгат да контгаж дечат шўрлат. «Капкамат тўқылат

ынде ялыште, / Пошкудат огеш тол унала...». Поэтессе ялын мёнгештыйлан ойтыра, тидым ончыкташ шке корнылажым муэш. Марий калыкын илыш пүрмашыжланат тудо шагал оғыл почеламутым пёлеклен. Чонышкак шуэш, мутлан, «Кугезе йўксавыш». Тыште тора кугезына-влак мыланна күримла вошт кычкырат, сугыныштым шуктынешт: «Кугезе тумо укиштиш / Чатка лышташ-влак — те!..». Эше икмынәр пример (моло почеламутла гыч): «Тек чаплана кумда түншите / Ош калыкем, Ший калыкем!..»; «Чыталтыза, чарналтыза жаслан, / У семын ильшадам түнжалза...». Авторын чонжо пүртүс верчынат вургыжещ, айдемын тудым локтылмыжлан пүтырак ойгана. Молан манаш гын шкежак — пүртүсын ойыраш лийдыме ужашиже: «Мый шијкам, кузе күшкеш шаршуудо, / Умылем, мом чогия киса...». Сар ваштареш шогалаш ўжеш, тидланат шкенжын йўқ ойыртемжым муэш: «Айдеме... / Вет сар, Тый от нал гын пычалым, / Ок шоч...». А. Яковлеван йёратыма什 тематиккяжат пеш ныжылге, а южгунамже лирический героиньын чон шолмашыже моткоч виян кышкалалт лектеш. «Лиеш мо йёратен улнаши / Муде амалым? / Коден каяш күлеш улмаш, / А мый ёндалым...». «Йёратымаш нерген возаш? Кузе? / Кагаз сита мо, ўмыр да чия?». Чынак вет, тиде шижмаш тул нерген поэт-влак самырык годым веле оғыл, чот шонгеммекат лудшылан луктын пышташ оғыт вожыл. Налза төве, мутлан, руш поэзийыште Ф. Тютчевым, А. Фетым, марийыштат миаш лиеш. Икманаш тиде темым почаш поэтлан ўмыржат, кагаз ден чияжат оғыт сите... Поэтессын эше шинчалан перныше шкелыкше уло: тудо почеламут формымат ваштальлаш тырша, у кышкар сыным кучылтын мөшта. «Курым ден курым / Илыш лүмеш / Шочым мөньяр! / Шергылтиш муро. / Шортмо олмеш — / Лекие ўнар». Тыште икымше кум корно вес кум корно дene рифме дene кылдалтыт. «Шёршудо — кечин ўдыржё», «Ынем йёрате» почеламут-влак формо дene онгай улыт, ойыртемалтыт. Эше икмынәр сылне образым А. Яковлеван поэзийышты же ончыктенак кодынem. Төве нуно: «Уло ик тат, а йыржес — / Чумыр сандалык!..»; «Шўдыр-полдыш-влак пычкемышым / Йўд каваш полдыштаренит...»; «Маныт, эртыш кенеж. / Ала мыйжес / Тыйым илыши межала эртем?..»; «А йёратен илет гын, шер ок тем...», да шуко молат.

Мо сай гын — саяк. Но тунамак «совла тегыт» нергенат ойлыде кодаш ок лий. Поэтессе шуко vere ик таңастарымашымак кучылтеш. Мутлан, эм мут ятыр vere шинчалан перна: «Йўр — юзо эм», «порылых — эм», «чодыра — шўм-чонлан эм», «сўян, кугече, семык — илыш эм». Тидыже шерым тема. Шантеге ушештарышым: марий йылмыште абстрактный умылымашым шуко чot дene кучылташ ок лий! Йылмынан ойыртемже тыгай. А поэтессе кучылтеш: «Тышан чонна-влак (?) ийит ваш...». Тыгайжым моло авторынымат

уке-уке да ужина. Төве тиде оят сылне оғыл: «Илен, йёратыде, кертат мөньяр?..»; «Йёратыде илен кертат мөньяр?..» — тыге ойлымо сайрак лиеш ыле. Автор эше почешмутым почеламутын у корнышкыжо луктеш: «Пеш тыматле, күлеш / Семын койын мөшта...», але: «Ойырен да тўжем / Гычын лач мыйымак йёрата...»... Тиде экшукеш (а тиде — экшук!) умбалнырак вес авторын возымаштыже эше шогалына. Тыгай ситыдымашыже деч поэтессе күштылгын коранг кертеш, ушышко гына пыштыже. Вет тудо почеламутым серымаште ик тўн шотым рашиб умыла: «... велалтиш пырче, тумо, / Шытен лектеш — кыра поэзий шўм»; «Ош кагазеш сералтиш корнылаште / Мотор мут-влакын чотышт оғыл тўн...». «Лачо-кат!» — манеш тыгай годым кырык мары. «Тыгак шол!» — манына мяат.

* * *

Уста поэтын сайын возымыжым аклаш ик шотшо дene күштылгыла чучеш. Вет чыла сайже шинча ончылнак. А вес могырим, тыгайым аклаш пүтырак неле. Молан манаш гын чыла тиде сайжым иканаште ончыктен пуаш ок лий.

Тыгай шонымаш шоcho мыйын, мутлан, **Надежда Эмыканын** пытартыш книга-жым лудмеке («Лийин тиде», 2020). Н. Эмыкан (Васильева-Моисеева) Алёна Яковлева дene акашёжарла сылнимут корным такыртат, но тиде корным нуно оғыт тавале, а йыгыре, танг тошкалин ошкылмыла ошкылти. Н. Эмыканын тиде нылымше изирак мурпогыжо. Тудат студент жап гычак ушым шынден возаш тўнгалын, возымыжо тунамак йытыра лийин. Таче кече марте сылнимут корнылам снегым пырчын-пырчын погымыла чумырен толын, поэзий атыже ынде палынак оралалтын, саскажат тушто туту да лўза.

Тематике шот дene тиде авторат моло деч нимо денат огеш ойыртемалт. «Лийин тиде» книга ныл тўрлө ужаш гыч шога, тушто автор марий мланде, шочмо ял, шочмо вершёр дек кугу шижмашыжым почеш, илыш, пиал нерген шонкала, муро-влакым темла. Марий мланде, шочмо вершёр тудлан — илыш негиз, муро каваш чонгешташ шулдырым пёлеклыше: «Мый күшкынам эн ныжысл кайык сем ден, / Пoэзий шўлиши иланен садлан...». Ятыр поэт тыгай шонымашым каласен да каласаш тўнгалеш, Н. Эмыканат шке корныжым мусын мөштен. «Марий кундем деч ойырлен шым сене, / Пиал — воктен гын шочмо калыкем...» — тиде шонымашат шуаралт шушо поэтын шонымашыже. «Ковамын муржым мый муралтэм йочамлан, / Кочан йомакшим каласен колтэм. / Марий улмемлан тауштэм ачамлан, / Күгезин мутшим тудо арален...» — нине корнылаште мыланна тукым кылым шижмаш, тудым умылен мөштымаш шерге. Шочмо ял нерген возымашты же Н. Эмыканат шкаланже гына келшише мут чиям муэш. Пеш сай почеламут —

«Мондалтше ял»: «Лач кайык пыжаш – шёрын кайыше суртышто, / Лач шем агавуй – нужсан нытыши нурышто...»; а вет ожно: «Сүан годым мужсырлан сугынным пүшишо, / Йўла дene казын жын шўмышкё туршишо...». Чыла тиде йомын толеш, лирический геройын шўмжё тидлан верч коржеш. Вет ял дene тудын эн волгыдо пагытше – йоча пагытше – кылдалтын. Вес почеламутышто: «Эр годсек конгана куанен пўжгалеш, / Тыманмеш ырыктен шоҷмо суртым. / Me, возак дек миен, шогена пўжсалтмеш; / Конгамбалне кия пырыс туртын... Ўстембалне – мелна, тудо чылтак оза, / Таче йырже поген уло ешым...». Ялыште шоҷио-влак, ме чыланат тыгай ныжыл сүретым шўмыштына кучена, а поэтессе тудым кажне лудшыланат лишилым ышта, эртыше пагытнам помыжалтара. Но автор, але лирический герой манына, шке ончыланже да чылан ончылнат ик неле йодышым шында: «Мо лийин мемнан ден?! Мо лийин?!». Түняште торжалык да осаллык пошымаш, пўртўс пужлымаш да тўнямбалсе шуко тёрсират поэтессын шўмжё вошт эртат: «Мо лийин? Мо лийин? Мо лийин? / Ниго ок вашеште тетла: / Чара пасулаште, чот шийын, / Мардеж кём тынаре ятла?..». Контекстыште умылыман: Айдемым ятла...

Лудшылан шерге лийашаш икшывын ача-авам кугун аклыме, кугун пагалыме кумыл: «Пеледыш аршашиым луссан ўжсара ден / Мый малыме верышкет шыпак пыштем. / Кынелын, чонетым куан авалта гын... / Тидлан верчын оғыл мо мые илем?..». Йёратымаш лириккожат Н. Эмыканын поян. Йёратымаште тудын лирический геройжылан эн ондак эрык кўлеш. Икмиянр vere тидын нерген ушештара: «Мый эрыкан лийнем, тетла им чаре. / Огеш кўл шўртнёй четлыкет мылам...»; «Яндар каваш чонештынем мый кайык семын, / Лач шўртнёй четлыккыш им петыре шўмем...». Но ик образак, ик шонымашак тўрлө почеламутышто мыйым гын ок куандаре... Эше вес vere: «Мый кидкопат гыч ливыла / Чонештынем кумда каваш...»; «Палет, моткоч айдемын кўчук ўмыр, / Садлан чонештилаш тый пу мылам...». Южо vere почеламут корно вес авторын возымыж дene танталатын. Мутлан, Н. Эмыкан: «Сёрвалыше лийин тетла мый ом мошто, / Каёт гын, корнет авырен ом шогал...»; Альбертина Ивановна корнылаже: «Мый кудалтыме лийин ом мошто! / Почешет мый куржталын ом керг...». Ну мо, Эмыканынат – шке чынже, очыни. Йёратымаш тематиккыштыже эн рўдыхё уло, тудо ныл корнеш шындаралтын: «Ом лўд, ом шылте да ом вожыл, / Пала тўя: мый йёратем. / Ораде ман ойлат тек, воштыл, / А мый шижмасым аралем...». Йёратымаш кумылланак пёлеклалтын посна ужаш – муро аршаш. Но тыште посна шогалаш кўлешыже уке, шонем: тыгай муро текст молынат пеш шуко.

А мо мылам экшык семын книгаште палдырынш? Орфографий южо мутышто чын оғыл: кёген оғыл, а кёён кўлеш ыле; эргодсек пырля

оғыл, посна возалтшаш – эр годсек; школ нерген сай почеламут, но тыгай корно: «Китиков, Галкин, Евсеев да моло / Коштыныт тыш шинчымашым погаш...» газет заметкылан келша, а поэзийлан оғыл; книгаште ятыр vere уто знак-влак улыт, иктыжым гына ончыктем: «Пытартыш гана ёндалеш мыйым шокшын, / Шке ныжыл кизаж дene леве мардеж...» – тиде тыглай ой, сандене шокшын мут деч вара запятой нимолан. Сайын возышо поэтлан рифме нерген ушештарашат ок кўл ыле, да вет пешак шинчашке логалеш: ила – алмашта, ялем – шыратен, кава – эрта, савырен – декет, вуча – чеверга... да молат. Улыс поэтессын пеш сай рифмыжат: ўдыман – мўй таман.

Н. Эмыканын мурпашжым шке корнылаж денак иктешлинием: «Поэзий йолгорныш тошкалин, / Каем, эркышинем да куржам. / Тышан верештам мый пиалым, / Тышан мый кодем шке кышам». Поэтессын шке кышаже уло да шижалтеш: ик гана тошкадиме корныж гыч огеш ойырло. Тыгак лийже!

* * *

Игорь ПОПОВ марий поэзий корныш тыматлын да тунамак ўшанлын тошкадиме. Студентше годымак йўкшо нерешталте да эре пентгыдем шогыш. Але марте тудо кок книган авторжо – «Поро эр, ош куэр!» (2013) ден «Поч омсатым» (2018)

изирак ойпого-влакым савыктен лукто. «Изи да туш» манме семын, кок сборникиштыжат сай поэзий куатан почеламут ятыр. Но мылам гын утларакше икымше книгаже – «Поро эр, ош куэр!» – келша. Уке, кокымшыжат тўрис налмаште уда оғыл, тудо арам оғыл Самырык-влаклан О. Ипай лўмеш премийим сулен. Икымше книгаш кеч-могай тўнгалиште авторат эн сай, эн чока возымыжим пурташ тырша. Тидыже И. Поповын кок сборникшым тантастарен ончалмек шижалтешак.

Мо дene эн ончычак ойыртемалтеш И. Поповын возымыжо? Утыжым кычкыркалыдыме, ныжылгэ йўкан улмыжо дene. Южгунамже ала пентгыдимат, серыплырак образ-влак денат сўретлен, каласен колташ кўлеш ыле да... Но, уэш манам, тыштак – поэтын шке шотан улмыжо, моло деч ойыртемалтмыже. Эшеже моткочак кумылым савыра тудын мыскара ўлышан улмыжо. Ятыр почеламутышто важмадыкын, тўрвў лук дene шыргыжалын каласыме ой-сўрет-шамыч але тичмаш почеламутак пешакак сымыстарат. Тыгайже кок сборникиштыжат уло, тугеже мыскара чоншижмаш, ужмо илыш сўретым мыскара призме гоч колтымаш – авторын вўрыштыжак, тиде – пўртўсун пуымо ўнарже. Мутлан: «Ойла тек южо йолташем: «Могаे рвезе ыле – пытыши...» – лирический геройын ўдымым йёратен шындымыйлан южо йолташыже тыге манеш.

Тематике шот дene И. Поповын возымыжим ончалаш гын, тудо эше чот кумдажак оғыл.

Мо дене, мо пелен самырык ең але марте илен да ила, тудын нерген воза. Икманаш, саде курымашлык теме-влакак: шочмо ял, йörатымаш, армий ильш... Мутлан, самырык автор-влак чыланат шочмо ял нерген возат. Но Игорят тиде темым шкаланже келишьшын почаш тырша, тыгодым тудын тачысе кечыже да ончыкылык пýрымашыж нерген чон коржын шонкала. «*Эше күтүчö, шошым шиижын, / Луктеш күтүм поктеп тачат...*»; «*Эше турня апрель велеши / Опта мемнан дene пыжашым...*» манеш гын, лудшо ең кörгүрдөн дene умыла: эрла тыгайже пытенат сенга... Но южгунам вес поэт деч күсүнлýмө образым кучылтеш; але кучылтмо образ контекст дene ок кылдалт; тидыже авторын возымыжлан мыньяргынат удам ышта. Теве студент каныш кечылан ялыш, шочмо суртышкыжо толеш: «*Ачам почеш капкам ирен / Кудал лектеш изи пием...*». Ну, изи пий капкам иренжак ок сенге тудо, тиде утыждене овартыме гипербola. Пийын вاشлияш лекмыж нергенат ик чапле поэт курым ончычак каласен: «*По-байроновски наша собачонка / Меня встречает с лаем у ворот...*». Тыгай кырча-марча экшык деч коранташак тыршаш күлеш, кучылтмо образет але марте иктаж-кён лиийн гын, тудым чаманыде кудалтыман але шке семын савыралман.

Игорь Поповын почеламутшо-влак нерген ойлымен годым мый содыки утларакше шинчамлан перныше экшыкше шумлык шогалнем, нуным пример денак палемден кодынem. Вет сайже шкеж нерген утыжым моктимо деч поснат раш ойла, а ситыдымашым коден каест гын, авторым тудо ончыкыжымат тыгак ўмыл семын покташ түнгалиш. Тыгеракын, пример-влак. «*А тeve темлат сакырлош ден шинчалым...*» Мо тугай сакырлош? Сакырложаш гын, сакырложашак манман, мутым локтылман огыл. Але: «*Тышан вашлиям шўёд ий уждым тосым...*» — уждым огыл, уждымо күлеш, вес вариант уке! Южо автормыт чүчкыдыннак, слогым ритмикилан кельштарен, ы буквам скобыш наледат. Тидат поэтын лушкыдылыкшо, почеламут дene пашам ышташ ёрканымыже нерген ойла. Чын, ожно тыге ыштылыныт, но тунамат тидым экшыкланак шотленыт. Ятыр vere Игорь почешмутым почеламутын вес корно түнгалишкыже луктеш: «*Комбо-влак кугу кортеж / Дене толынтып пүяшкышит...*», «*Вара ўдырет да эргыч / Дене кечыгут шинчет...*», «*Таклан огыл порсын олык / Гоч йога ший памашет...*», «*Но Морзе азбукым мерән / Гына пала ты чодыралан*», да т. м. Тыге ыштыме дene икшырмын йонгальшаш, шонымашым кучышаш корно шланан веле пыта. Очыни, авторлан тиде ѹён у семын каласымыже гай чучын, но мылам гын тиде йörшешат чон семын огыл. Йörшешат чон семын огыл, кунам тыгайым лудам: «*Таня ден Женъ-тос нерген / Пушкин шукертак возкалыш...*» Татьяна ден Евгений Онегиным Попов тыге манеш, пуйто нуно марий поэт дene ик кудывечыште ильшие

пошкудо улыт. Татьяна Ларина ден Евгений Онегин моткоч күкшö поэзий гыч толыныт, сандене тыге лапканден ойлаш шотлан ок тол. Адакше Пушкин «возкален» огыл, а возен. «Возкален» — пуйто йörдымö, күлеш-оккүл пашам ыштылын...

Рифме шотышто. И. Попов тудым кычалеш, муэш. Вет мотор, чатка рифме почеламутым чатканда, моткоч сёрстара. Мутлан, күшкына — уш кылна гай рифме поэтын мастьарлыкше улмо нерген ойла. Но... тыгайым ужатат: *отыл — омо, ончал — савырнаш, кодо — возо, кылмыкта — ужастена* — кумыл вола. Вий шутымо ўмбачак начар ыштылаш шот огыл. Такшым, автор шкежат тидым шижеш да шкем пыдал налме семын ик почеламутшыжо каласен колта: «*Пашалан його мый улам. Пүжсүйдым йоктараши? Молан?*». Но мый умылем: тиде содыки шке шотан койышланышаш веле. Але, манмыла, чылажак йомын огыл, тыге манеш гын: «*Почеламут шыданъ гаяк / Йодеш поэт дечын пүжсүйдым...*». Тудлан тыланыме шуэш: ончыкыжым усталык пашаштыже эн сай ойыртемжым шуарен, вияндеп шогыжко, арва деч томжым шкеак ойыраш тунемже. Вет эн сай почеламутлаштыже тудо шкенжым лийин шушо поэт семын ончыкта. Тыгай почеламутшо-влак: «*Мардеж апрельышке пуале*», «*Школын тоштерже гыч кодшо арняште...*», «*Комбайн-шамыч шийыныт шёртным*», «*Марафон*», «*Ынде шинче мо йўк я мутвундо кошаргыш*» да молат — кызыт тудын шумо сай тошкалтыш, тиде тошкалтыш эше күшкырак ошкылым ышташтыже полышаш. Вет тура ойлаш перна: Игорь Поповын вачышкыже кугу нелйт возын: пörьең поэтна же, самырыкше, тудак веле, почешыже кызытеш иктат ок кой...

* * *

Самырык возышо-влак нерген ойлымо годым **Анжела КИБАРДИ-НАМ (Белкинам)** нигузе ѡрдыжеш кодаш ок лий. 2018 ийыштеп «*Кок корно ушнымаште*» лўман изирақ мурпогым луктын ыле. Изи гынат, кörгүрдөн дene тиде книга виян, авторын илыш умылымашыже, тўяночалтышыже пэнгыдем шумо нерген ойла. Да чыла тидым тудо поэзий мут дene чаплын почын ончыктен мoshта. Икманаш, ўол ўмбак шогалше шке йўкан автор. Тиде книга гыч шуко почеламутым сай манын ончыкташ лиеш. Теве, мутлан, «*Репрессий жап — вўйришё янлык!*» почеламут. Самырык автор элыштына лийше шучко жап нерген уло шўмжё йўлен воза, марий калыкланат тудо каласен мoshтыдымо энгекым кондымыжлан когарга. Почеламут кугу поэт-влакын возымышт дene тёр шога. Авторын күкшö интеллектан улмыж нерген ойлат тыгай почеламут-влак: «*Ўмыр мучко шкетын...*», «*Ала огыт?*», «*Тек...*» да молат. Автор почеламут формымат тўрлым кучылтеш; мутлан, «*Лодыши*» почеламут ты шотышто ойыртемалтеш.

А. Кибардинанат поэзийште сылнын каласен мөштүмүжым пентыдемдыше икмynяр ойым кондынем: «Чатка нöрт воктене изи шüжарем / Йöратыме солыкым кодыш монден...» – шинчалан койшо сүрет, деталь манне почеламутым эреак сёрстара; «А мый мардеж пулме корно ден / Шке ўмыремым шукертсек висем...» – тышеч умылена: лирический герой (ну, конечно, – автор) ик верыште шинчен илыше оғыл, чынже денак тудо шочмо кундемже деч öрдүжкө коштеш; туге гынат, «Кеч шүдö корно ден мый илышиш тошкем, / Ик корно шочмо ялыш садыгак конда...»; туге гынат ик кугу шижмаш чоныштыжо эре ила: «Мый – воктечет күрлалтдыме лышташи» – аваж деке мелын лиеш тудо; «Но эн тамле конгa гычын лукмо / Кече гае йыргешке мелна...» – шочмо суртын семын аклалтеш мелнан сынже А. Кибардинан почеламутыштыжат; «...А шылже ший окса-влак дene / Йорга марий гай йынгырта...» – пешак онгайын, тыгодымак сёралын каласыме. Тиде изи книгаште түрлө темылан возымо почеламут-влак улыт. «Ах, ўдырамаш» почеламутышто автор тенийисе ўдырамашын чумыр сыңжым почын пуаш тырша. Тенийисе ўдырамаш – пентыде, южгунамже йүштө койышан айдеме; илышим тудо илаш полышто ёйным кычалше семын онча, күэмалтше шўманракынат коеш: «Мом öраш – тый шортынат от мошто, / Шокио шинчавёд олмеш – ош лум...»; «Тыланет йöратымаш – лач модыши, / Тый чыла ыштен кертат вет шке...». Такшым, кызытсе ўдырамашын тыгай сынан улмыжым моло поэтессина-влакат важмалдыкын каласат, но А. Кибардина чылажымат вик, туралын пуэн. «Пелашиет ок келиш гын, вашке / Тый пузен кертат ынде разводыши...». А тиде корнышто мый развод мутеш түкнышым: чылт руш мутым марию почеламутышто кучылташ нимолан, ойырлымо нерген марлак каласен колташ күлеш ыле. Аха, тыге шижде ме лончылымо авторнан изи-рак экшыклашкыжат куснышна аман. «Авалтыши урем-влакым шылже поран...» – ойлен шерем темеш ынде: -влак суффиксым ме шотдымын шуко кучылташ тыршена, марий йылмынан ойыртемже ты шотышто весе: единственный манне числаштак шуко улмо умылыштым шынгдара. Сандене «урем-влакым» оғыл, «уремым» манмат сита. Тыгодым, конечно, ритмике пужла, но ёйным муаш лиеш ыле, мутлан: «Авалтыши уремым той шыже поран...». Вес вере «тул-влак йўлат», «тўжем түрлө ўмыл-влак» манеш, тыгайже марий пылышым пўчкешак. «Фонарь» марла «понар» лиеш – рушла гыч күснілымбө дene тыге вашталтын. «Сурт-печын күкшитеш гына кўза» – «кўкшитеш» оғыл, «кўкшитыш» күлеш (кушко?). «Марий вате чанталык деч уто» – йонғылыш чонғымо ой: «чанталык деч уто» манмыже грамматике шот дene уда, «...чанталыклан уто...», очыни. Кеч авторын шонымашыжым умылена, тудо «Чанталык марий ватылан уто» маннеже, но ой, каласышым, удан йонта. «Да онг

лиеш ялт пентыде она...» – автор ваштареш мардежын вийжым сенген кертиш онг нерген ойла, но пентыде она дене тангастарыме ўдырамаш онг – содыки сылне оғыл. «Ойло тый вияш» – вияш күзе ойлет, ойлат тура.

Чыла тиде – тыгыде ситыдымаш. А. Кибардинан түрлөс поэзийже виян. Чаманаш гына логалеш, пытартыш жапыште возымыжо ок кой. Моланжым умылашат лиеш: автор марий мланде деч öрдүжтө ила да пашам ышта. Но мый ўшанем: у книгаже лектеш гын, ме тушто поэтессын эшеат кўшкө тошкамыжым ужына.

* * *

Ме, ийготанрак серыше-влак, са-мырык автор-влак шотышто «поэт», «поэтессе» мутым чот шекланен кучылташ тыршена. Почеламутым возаш тёчышё кажне авторым поэт манаш ок лий. Тыгай лўмым нумалаше енгин возымаштыже поэзий шўлыш, поэзий чоншижмаш ончылно лиишаш. **Раисия СУНГУРОВАН** тидыже моткоч rash палдырна, тудо поэтессе кўкшитыш шуын манын кертына. Тидыже щўм шолмыжым лудшылан нимыннат шылтыде, оранек почын пуэн мөштимаштыже rash коеш. Тидын нерген кок книгаже – «Чайгоркаште сандалык» (2016); «Кава вола копаш» (2017) – ойлат.

Мутат уке, Раисиялан эше мастралыкым погаш кўлеш. Поснак йылме дene, мут дene кыртмен пашам ыштыме шотышто. Тудын томжым да тамжым арва дечын, вусо мут-пирче дечын ойырен мөшташат кўлеш. Тидым Раисия ончыкыжым шкеак ужын да шижын шогаш тўнгалиш манын шонем. А таче кечылан тудын, эше ик гана ойлем, эн тўнжо уло – поэзийим, Музам тудо шўмыштыжак ашна, поэтессе нунын пелен кажне татыште сутка мучко ила, а почеламутшо-влак ош тўняш памаш вўдлак шолын лектыт.

Поэтессын кажне почеламутшат мө дene гынат ойыртемалтеш – я ритмике дene, я рифме дene, я шонымаш орлангэ дene. Южгунамже тудым поэзий тул дene йўлымёт туге авалта, эсогыл почеламут вара возыштыжмат ок колышт, чоткыдемдыме пу артана гыч шижде-годде посна-посна сорым-шонымашышке шаланен кая. Автор, чаманен каласаш перна, тыгайым чылаж годымак шижын-эскерен ок шукто. Ты шумлык ик пример: Шўмыштө яра. / Тек койышем йорга, / йылмемжат уста, / лач чонем пуста. / Уш ушан коеш, / Пылышат колеш, / Лач кёлан кўлеш / савынаш кулеш? Тыште ик rash сүретат уке, шонымаш моткоч шала. А пытартыш корнышто – «Лач кёлан кўлеш савынаш кулеш?» – падеж лугалтын. Манман ыле: «...савынаш кулыш». Но тунам ритмике дene рифме оғыт лий, автор тидым умыла, но умыленак пыдалаш лийдыме грамматический йонғылышым ышта.

Тыгай вашкымаш Р. Сунгурован возымаштыже икте-кокыт гына оғыл. Тудлан шке почела-

мутшо-влаклан шуко шотышто шкеак пэнгыдын йодшо редактор лийман, лучо шагал, но чаткан да rash возаш тыршыман. Кызытеш Раисия утларакше чот (количество) категорий дене ила. Рукописьшым лудмо годым, почеламут-влак йымалне улишо датым ужын, мый эсогыл яндарын кёранен палемдышым: нуно кажне кечын гаяк возалтыт, да южгунам кечылан кокыт-кумыт дене. Тиде ала сай, ала уда — тура каласаш йёсö, вет, ойлышым, «шагал, да сай; шуко, да уда» манме калыкмутын чынжымат шарныман.

Чыла тидым самырык поэтессе, ўшанем, опыт погынмишо дене шкежат rash умылаш түнгальеш. Түнгё — тудо поэзий корныш арам шогалын огыл. Мурпашаште тудынат шке умылымашы же уло: *Мураш лиеш йўкде, но тудо / ок шоч, уке гын чон перке*. А Р. Сунгурован саде «чон перкеже» уке огыл. Тидым ятыр корнылаж дене пэнгыдемдаш лиеш. *Леве йўр семын, юзо шырчала, мут-шамыч, йогыза кидкопашкем. / ...те, шулдырағын, шым тўня гоч воледа мландывак*. Раисия шуко шотышто мариј уш-акыл умылымашан (менталитетан) возышо, каласыме ойжо-влак пеш марла йонгальшт. Мутлан, кова шоччыш жден уныкажд-влаклан ...толмыштан шыл шўр ден чайым / сакалтыш, вет шуэш касат. Мариј ен, кеч газ плиташ шолташ шындыже, но шўрым садикте «сака». Тиде ойжо акрет гычак толын: мариј-влак кочкышым шолташ тул ўмбак сакенит. Раисия тыгай мариј илыш-йўла ойртемым пала да возымаштыже моштен кучылеш.

2017 ийыште Р. Сунгурован «Кава вола копаш» почеламут книгаже лекте. Тудат — пеш «чока» мутпого. Поэтессе шке йўкан, шкаланже келшише возымо мут радаман, шке тематикан (ты шотышто кышкарже уке) автор улмыжым пэнгыдемда. Тeve «МАФУН-ын 5-ше погынжо годым шонкалымашыж» гыч:

Шинчат йолташ-влак галстук дене,
Ручкашт ден көргинчын кнагам
(ийжат поче-поче эртенес),
Парняшт дене шотлат пашам...
Шинчат.
Шинчаш поснак ласка,
Ушан чурийым сўретлен.
Ах, кушто нунын чын саска? —
Кычалын, вуй чылт анърген.

Самырык енгин щўмжё локатор гай — кугыен-влакын шоякыштым тура куча... Но Р. Сунгуровалан адакат шке почеламутшлан шкеак редактор лияш темлыме шуэш. Южгунам почеламут корнылаштыже келшидыиме сўретат койын колта. Тeve «Самырык ме улына» тўшка автор-влакын книгаштышт ик почеламутышто лудам (фотоальбом нерген): «...Тый пуйто сото шўгар». Ме умылена: фотоальбом илыше-влакым ончыктышо арвер огыл, садланак «сото шўгар» манеш, но садикте «шўгар» мут ок келиш, мылам, лудшылан, ала-могай шем, кўлдымаш шижмашым веле луктеш. Але «Ноенам» почеламутышто манеш: «*Ер пундашиш волем да... колем — / Ава пирыла чот ноенам...*». Шучкын шокта.

Раисиян почеламутшо-влакым тўткын лудмем годым икана мый кенета теве мом шижиш колтышым: почеламут-влак мылам ала-молан «йўштын» чучыт, чылаж годымак мый нунын деч шокшым ом нал. Тыгайже утларакше ёшум шижмаш вошт огыл, а уш виса гоч колтымо годым лиеш. Варажым гына мый умылымашым, молан Раисиян поэзийже тыгай шижмашым луктеш — ик кўчык почеламутшым лудмеке:

Але марте
иктат тыге ўш возо.
Лудат —
тўрза янда чытырналтеш
да арымшудо
сакыр ден темеш...
Тыгае тудын лектыш,
чапле озым!

(«И. Бродскийин творчествыжым шымлыме годым» почеламут).

Чынак, И. Бродскийин поэзийжат мылам тыгайракак йўшто шижмашан. Тудо мыйын поэтем огыл. А теве мариј поэтессе тудым моткоч йёрата, кўшкё шында. Да тиде — сай веле! Тўнямбаллан палыме поэт мариј ўдымашт сымыстара, кугун да кумдан шонкалаш тарата. Меат, мариј-влак, «кок гана кокыт — нылъит» манме гай чылалан палыме чыннымак тўйима гыч корангашаш улъяна, кугу поэзийин кўкшитшым аклен мошташна тунемаш кўлеш. Тиде шот гыч Р. Сунгурован поэзийже мариј литературыш у шўлышым пурта. Сандене чыла ситыдымашы же да экшыкше денат тудо, шонымаштем, мариј поэзийште моткоч шке шотан, ойртемалтше йўкан автор. Ончыкыжым тудлан эшаат сылне поэзий саскам тыланена.

* * *

Мый моткоч куанен лудаш тўнгальым **Татьяна ТОКТАРОВАН** «Уна улам тўняште» мутпогижым (2020). Книгалан ончылмутым серыше А. Тимиркаев семынаш шуко поро мутым ойлаш ямдилалтынам ыле. Молан манаш гын почеламут-влак чынже денак чапле улъят. Поэзий технике — экшыкдыме гаяк, тематике кумда, почеламут корно-влак сылне да келге шонымашан улъят... Но 101-ше лаштыкыште тыгай корнылаште «шўртнышым»:

Вучо мыйым, пўртылам,
Ўшанен вучал.
Вучо шўлых кумылан,
Йўрим ит шудал.
Вучо, лум лумеш гынат,
Вучо шокшыштат.
Вучо, тек ен-влак мондат,
Чоным йўкшемдат...

Нине корно тыланда нимомат огыт шарныктаре? Тиде вет К. Симоновын «Жди меня» кумдан палыме почеламутшыс!

Жди меня, и я вернусь.
Только очень жди.
Жди, когда наводят грусть
Жёлтые дожди.
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара.
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера...

Печке мүйышкө совла тегытым лугалтыме дene умбакыже лудаш мый йўкшышым. Мом манын марий поэтессе кумдан палыме почеламутым марланден (конешне, сайын марландыме), шкенжын семын книгаште темлен? Ораш веле кодеш. Адакшым күшто гарантый манмет: книгаште ала мемнан палыдыме поэт-влак деч тыге «күсынлым» моло почеламутат улыт? Тыге ыштылаш, мутат уке, ок лий. Тиде – плалиат, шолыштмаш...

* * *

«Самырык ме улына» изи книгаште **Христина АЛЕКСАНДРОВАН** возымыжко сымыстара. Тудо пытартыш жапыште койынак усталикшым шуарен. Сылнымутым, поэзийым палыше да умыльшо автор. Мый ондакат тудын возымыжым лудынам, да талантан улмыжко вигак шижалтын. Ты книгасе почеламут-влак вуеш шушио автор нерген ойлат. «Ом лўд» почеламутышто магай рифме: кўкишака – мўкиш ака! «Пиал» почеламутышто манеш: «Шўмем почаши сравочым кычалат? / Уке кўғён – парольым шынденам... / А шоюпмутшо кўчилик пеш – п и а л!». Тыгай онгай корнан почеламут X. Александрован возымаштыже шагал оғыл. Тыге ўшанлын да ушан тўнгалме корныж деч ынже коранг.

Морко гыч **Виктория МАТВЕЕВА** «Ончыко» журнальштат, кўшнырак каласыме книгаштат почеламут-влакым савыктыме дene ончыкылыклан ўшаным пұышо автор семын мыланем шижалтеш. Шкеже эмлзылан ышта гынат, поэзий дene чак кылым куча. А вет поэзият – эмлыме паша, туддене чоным эмлат. Поэзийштына у лўм лектеш, тиде сай. Кузе тудо виянгеш – лач шкеж деч шога.

Моткоч самырык автор – Шернур район Чылдемир ял гыч **Дмитрий ВЕДЕНЬКИН**. Туге гынат моштымашыже палдырна. Дмитрийымат сай тўнгалтыш дene шокшын саламлена да тыланена: Дима, усталык памашет ший вўдан йогынышко савырныже!

* * *

Конешне, ик возымаште чыла авторымак авалташ ок лий. Икмияр поэтессын кодшо ийлаште почеламут книгашт нерген ой

ўрдыжеш кодыч. Мутлан, Вера ГОРДЕЕВА нерген поро мутым ойлаш кўлешак ыле – «Ошма шагат» книгаже, моло савыктышаште лекше почеламутшо-влак тидым сулат. Но, йолташ-влак, те ужыда: қызытсе марий поэзийна тўн шотышто ўдырамаш чуриян. Ончыкыжым марий сылнымутнамо вучча? Кеч-могай возышо енгат эн ондак – шонышо, шонкалыше айдеме. Ме изинек марла шонен да кутырен күшшо тукым лиийнна. Школышто шочмо йылмынам да литературынам йоратен тунемынна, туныктышна-влакат тудым йоратен туныктеныт. Қызытсе саманыште тидыже ынде уке. Сылнымутын акшат кодын оғыл, манашат лиеш. Ожно газет ден журнальште почеламутнам савыктеныт але изирак книгана савыкталт лектын гын, тидлан шотан оксам, гонорарым, налын улына. Тидат тўнгалме пашам умбакыже шуяш, сылнымут корно дene каяш ик кугу шўкалтыш лиийн. Қызыт тидат йёршын уке. А сай пашат огеш аклалт гын, туддене шке ильшетым кылдаш шотлан толешмо? Уке, очини. Возышо-влак шуко шотышто ынде чон йодмо почеш гына возат. А кёлан тудо такше кўлеш – чон?.. Ала ильш ончыкыжым вашталтеш, ала тунам умылен налыт: сылнымут (литератур) – калыкын кўргё поянлыкшым таптыше вий. Калык шке чон кўргыж дene куатле лиеш гын, элнат куатле лиеш.

А мучашлан ик почеламутем темлем: қызытсе марий поэзийна ўдырамаш чуриян манмемым пентгыдемден, поэтессе-влаклан тауштен.

Марий поэтессе-влаклан

Таче мые чон почын тыге ойлынем:
Мый марий поэтессе-влакнам пагалем! –
Ўрдыжеш сурт кокла сомылкаштым коден,
Шке мариийштым, качыштым пыртлан монден,
Сылнымутын садвекыш шунтальтят вуйге:
Шергырак вес паша нуныланже уке, –
Май садерыште шўшпик-влак ден тангасаш,
Шке чон ойым чыла тўнялан каласаш.

Таче мые чон почын тыгат ойлынем:
Мый марий поэтессе-влаклан кўранем! –
Ийтот шотым шелде, кажныжат нарашта,
Марий муро каваште шўм йўкышт уста, –
Курыкла оралалтын кия вусо мут,
Южгунам нуно тушто тугай чинчым мұыт –
Лудатат, кенета могырет шергылтеш,
Шочмо йылмын куатшылан күмүл нўлтеш.

Таче мые эше тыгеат ойлынем:
Мый марий поэтессе-влакнам йоратем! –
Сылнымут каванам нуно қызыт кучат:
Атлант-шамыч йоммек, кариатид-влаклан чап!
Марий вате да ўдыр-влак кертмын тёчат,
Чон поэзийим ший гай муче ден коштал,
Шонантыл вўдварашке шыман кучыктал,
Шинчавўд гай яндар шомакнам аралаш,
Каватўр деч тора пагытлаш нангаяш!

Геннадий САБАНЦЕВ-ОЯР,
Марий Элын калык поэтие

Лидия Иксанова:

«Илыш – пеш онай, илаш – пеш сай»

Тудо шкенжым Епрем Геннадий Йогор Терентий Самсон Шамат тукымын ўдыржё улам, манеш. Тукым вожшым шымлышила, ятыр ум пален налеш, нуным сылнымут произведенийлаштыже кучылтеш. Мутлан, аважын аваже Чодыраял могырым, тукымвожышит Чавайн деке лектеш. Ачаже велым Олык Ипай да Валентин Колумб тукым улыт. Тале мер пашаен Татьяна Степанова (Морко Таня) акаже лиеш. Поэт да журналист Юрий Рusanов – кум тукым гоч шолышко.

Ачаже, Ефремов Геннадий Ефремович, коло вич ий Морко район «Победа» колхозынто бригадирлан ыштен. Эре костюмым да галстукым чиен коштын. Ушан-шотан марий депутатланат сайлалтын, Москвашке комсомол съездыш миен. Ял калык тудым пагален, кугурак семын ужын.

Аваже Ефремова Евдокия Васильевна тыгак передовой пашаен, самырыкше годым комсомол активист лийын. Ачаже улан, пентыде кресанык улмаш, тыгайым ончыч «кулак» маныныт. «А кочамын ныл эргиже чыланат пашаче лийыныт, мүкшым кученыйт, садлан нуно улан иленыйт», – ойла тачыссе унана.

Кодшо идалык мучаште Лидия Геннадьевна – лан 55 ий теме. Лўмлө туныктышо, чолга мер пашаен, поэтессе шке шонкалымашы же, пашаже, тўняончалтышы ж дене тендамат палдара.

МОРКО УЛАМ

– Морко кундемем моткоч йёратем. Арам оғыл морко памаш маныт. Айдемыжак изиши вестүрлүрак улына: кутырымаш, кумыл, муралтен колтымо дене... Мый шовинист омыл, вес калыкын – вес тўрлө тўс, тыгак лийаш. Мыллам чўчкыдын ойлат: «Молан эре Моркетым моктет? Моркыштетше нимоат уке». Садланак моктем, манам, тудо мыллам мотор да сай, тудо мыйын шочмо верем. Кызыт изиши чаманем, ала тушанак илаш кодаш да Морко кундемым тўзатымаште тыршаш ыле, но вес семын лекте. 1989 ийыште Марий кутыжаныш университетым

тунем пытарымеке, Морко райгазет редакцийи ш пашам йодын мийышым, кокымшо специальностем журналист ыле. Ышт нал. Йошкар-Олаште «Периодика» издательствыш руш вуйлатыше вигак нале, тачат тудлан таум ойлем. Тыште прозаик Мария Илибаева дene пырля пашам ыштенна (ик кабинетиште шинченна), произведенийже-влакын икымшe лудшыжо лийынам. Келшымашна пытартыш кече марте шуйныш.

Ўмырем мучко илыш корныштем виян енг-влакым вашлийын, нунын деч тунемынам, нуным пагаленам. 1986 ийыште Вячеслав Анатольевич Кольцов, студент-влак кокла гыч ойырен налын, радиокомитетышке пашаш ўжын, ўшанен – тидым кызытат моткоч аклем да таум ойлем. Тыште Раисия Михайловна Данилова (тунам Абакова) дene ик кабинетиште шинченам. Тиде ўдырамаш марий калыктан шуко ыштен. Тудлан «калык» лўумым пуаш кўлеш, тек колымыж деч вара...

ТУНЫКТЫШО ЛИЯШ ШОНЕН ОМЫЛ

Айдеме шкенжым шке «ышта», тапта. Илыштыштем кеч-мо лийын да лиеш гынат, амалым шке көргыштем кычалам. Таче шукуын мый дечем йоднешт чай: «Молан тыге лие?» Вет шукуын палат: мый таче «паузышто» улам. Мыйынат пеш шуко йодыш уло, но нунылан эше шкежат вашмутым мүйн ом керт.

Мый ик ганат туныктышо лияш шонен омыл, а 35 ий туныктем. Йөратьме туныктышем Анна Александровна Ипаева илыш гыч трагически кайыме ийыште школ пашаш толынам. Юмо утларак пала. Директор лияшат йөршын шонен омыл, Шуарсолаште ик тылзе тореш ылым, образований пёлкан вуйлатышыже Валерий Павлович Иванов «Я своё мнение не меню. Будешь директором» мане. Тунам гына кёнышым.

Тыге 1990-ше ийлаште Советский район Шуарсола школышто туныктышо, директорын алмаштышыже да директор семын туныктышо-влакым шуарымаште тыршенам. Мынгар проектым шуктен улына! Эн первый проекторым нална, «Модель 1:1» почеш түңгалиш школын тунемшыже-влак эн первый 50 түжемаш ноутбук дene школыш коштыч. Районла гыч веле оғыл, вес регионла гыч туныктышо да директор-влакым паша опытым шараш школышто вашлийна. «Россий — Финляндий» обществе гоч «Йылме пыжаш» проект почеш йочасад группына дene түнямбал мероприятий эртаришна. Шанче доктор-влак Фёдорова Светлана Николаевна, Шкалина Галина Евгеньевна, Кузнецова Надежда Михайловна, школыш толын, туныктышо коллективлан этнокультур шотышто лекцийм лудынгт. ЗОЖ программе почеш Москвасе университет полшымо дene йоча-влакын тазалыкыштым компьютер гоч шымлымаш пашам эртарыме. Шуко мо ышталтын!

2001–2006 ийлаште Кельмаксола кыдалаш школышто пашам ыштышым: 2006 ийыште Москваште, Сокольникиште, эртаралтше түнямбал форумышто «Воспитание на основе марийской национальной культуры» программем аралышым, лауреат лийна. 2010 ийыште Шуарсола түн школысо тунемшес-влак дene Российской усталык олимпиадыш ушнышна, «Измайлово» унагудышто иктешлымаш форумышто мылам «За вклад в российское образование» медальым кучкытышт. «Сельская школа — центр этнокультурного пространства» книгам печатлен лукна. Тыштат шуко мом ышталтын.

Пытартыш пашам Калыкcle президент школ-интернат дene кылдалтын. Директорлан пашаш толаш пел ий шонышым: келшаш але келшаш оғыл. Айдеме корнывожышто шога гын, пеш чот

йөсө чын корным ойырен налаш. Тиде аңыра гына, эрла космосыш колтат гынат, чонгешташ тореш оғыл. Кеч-могай серьёзный паша — тиде ответственность. Таче «должностем» уке да умылем: могай чот сай шкалан гына вашмутым кучаш! Кызыт гына умылем: илышыже тыгай чот сай!

Калыкcle президент школ-интернатыштат ме пеш шуко пашам шуктышна. Талантан йочана-влак дene мынгар лўмлө ең күгешнен: Вячеслав Никонов, Дмитрий Ливанов, Олег Тактаров да молат! Чынже денак, шуко ышталтын. Тачысе самырык вуйлатыше-влак, ўшанем, йўланам умбакыже шуят.

ОБРАЗ-ВЛАК МЁГИНДЕ ГАЙ УЛЫТ. ВОЗО ДА ВОЗО!

Тачысе жапем моткоч кугу лектыш дene творчествылан кучылтам: возем. Возаш кўлеш, вет сылнымут илышым ончыкта, тачысе пагытын ойыртемжым серен коден шуктыман. Писательлан тачысе образ-влак мёгинде гай улыт! Возо да возо!

1978 ий гычак почеламутым возем гынат (ик лаштык почеламутемат йомдарен омыл), шкемым поэт улам манын, 50 ий эртымекырак гына ойлаш түнгалинам. Поэт тиде должность оғыл, поэт — тиде званий, тудым сулен налаш кўлеш. Кызыт кум почеламутым возалтат да вигак поэт улам маныт, Писатель ушемыш пурас толашат. Тиде чын оғыл! Мыйым 2013 ийыште Василий Васильевич Крылов пурасак кўлеш манын пуртиш. Тау тудлан.

6 почеламут сборникем ош түням ужын: «Чылажат — шочмо верын» (1995), «Йөратьмем, тылат...» (2002), «Шыже блуз» (2010), «Мландем — Сандалыкын пеледыш» (2016), «Мый шочмэлым йөраратем» (2016), «Муро шулдыран чонем» (2017). 2 электронный книгам уло: «Моркем, Моторем» (Моркылан пёлекленам) да «Снеган вершёр» (Советский районлан пёлекленам). «Чевер эрвелын ўжараже» почеламут сборник ямде кия.

Кок рушла сборникым луктынам «Самоиздат» (Москва) гоч: «Мелодия ночного танго» да «Я подарю тебе свою любовь». Геннадий Смирновын, Герман Пироговын да Алевтина Сагирован мыйын почеламутем-влакым марла гыч рушлаш кусарымыштым пуртенам. Возем, мылам тиде келша. Почеламут кышкар гыч лектынам, йомакым, пьесым, йоча почеламутым, ойлымаш да йомак-влакым; марла, рушла; жанр шотышто хокку, басне, иккорно, сонет, новелле; направленийм ончалаш гын — гражданикский, социальный, «ушан поэзий», фэнтези да шуко мом таче возем.

Ме у түняште илена, садлан ваштальтина, у жап у ѹённым ѹодеш. Интернет кышкарыште «Пиши.про» да «Изба-читальня» порталлаште шке страницем-влак улыт, тушто руш почеламутем-влакым шындарем. Таче ме, писатель, поэт-влак, Марий кундем, марий сылнымут гыч умбакыже лектына да шарлена. Тиде күлеш!

Таче шинчаончалтышем самырык-влак велыш савыралам. Нунын верч чон коршта: магай лийыт? Садлан йоча-влаклан возем, кызыт «Сказки Йошкина кота» да «Йошкаролинские новеллы» ямдылалтыт.

Марий университет пелен кеч ик гана поэт, писатель, драматург, критик-влаклан 1-2 ияш курсым почман.

Поэмө-влак нерген посна ойлынем. Икымше поэмө-притча – «Шкет куэ» – 2000 ииыште возалтын, а вет чыла чыныш лекте! «Шабашан» (2007), «Карман курык» (2010), «Кумыжъер» (2011), «Ош лудо» (2012), «Эрвика ден Рамазан» лирический трагедий (2014), «Йөратымаш, каваш чўкталтше» (2015), «Патриарх Алексий» (2018), «Морко памаш» (2020) мучашлалтыныт. «Туныктышо» (кажде ийын возалтеш, дневник шотан), «Энселат» (фантастике), «Ломыжүйр» (йомак), «Ипай» да молат эшце возалтыт да кият. Пашам шуко, кунам ыштен пытараш ала? Авам «йыгыре кече лийже ыле» манеш ыле, мый «йыгыре кум кече да кум йўд лийышт ыле» манам.

МО МЫЛАМ ВИЙЫМ ПУА?

Южгунам кид волен кая, нимом ыштыме огеш шу. Ну кузе тыге? Ыштет, ыштет, а нигёлан огеш кўл, шонет, арам. Уке, арам оғыл. Жап шокте гай чыла шоктен налеш, да сайже кодеш.

Айдемым еш күшта, еш кыл тудым арален шога, тукым вийым пуа. Мыйын Ким изам, Венера акам да Люда, Юля, Олейся, Алина шўжарем-влак улыт. Кажныштын – шке ешышт, йочашт, сурт-печышт, улан илат. Тиде мылам тугай чот келша: чылан айдемыш лектыныт, ушан-шотан улыт. Юмо нунылан тазалыким пүзжо. Родо-тукымат вожылаш амалым окпу. Мый тидын дene күгешнем да, мый денемат тыгак күгешнышт манын, чыла ыштем.

1986 ииыште Мишкан рвезылан марлан лектым, коктынат студент, спортсмен лийинна. Пелашиб, Иксанов Валерий Емельянович, историклан тунем пытарыш, ялыш илаш кайышна, ик ий туныктышылан ыштыш, вара тудо олаш пашаш кусныш, тачат тырша. Кызыт полковник, МВД-ште Эксперт-криминалист рўдерын вуйлатышыже. Мый тудым пагалем, пелашиб – Башкир кундемын тале марий эргыже.

Пелашиб дene ик эргым ончен күштенна: Сергей Валерьевич таче Москваште ила, Дарья пелашибыже дene ветеринар клиникиштышт пашам ыштат, коктынат ветеринар врач улыт. Вич ияш Гордей уныкана күшкеш.

ЭХ, МОГАЙ САЙ ЛИЕШ ҮЛЕ!..

Южгунам шкаланем шке ѡрам: мом эше мылам Юмо пуа?! 2016 ииыште шанче пашаш лупшалтым, 2021 ииыште Марий күгүжаныш университетын аспирантурыжым тунем пытарышым, «Управление этноориентированной деятельностью образовательной организации» теме дene пашам ыштем, коло угла научный статьям уло, тышеч кокытшо – англичан йылме дene. Тўнямбал шанче журнал-влаклан тиде теме онгай, печатлаш ѹодын, серыш чўчкыдын толеш. «Российская Академия Естествознаний» шанче журналын самырык шанчызе-влакын пашаштым ончышо редколлегийн членже улам.

Мый эше сўретлем. Изиш жапем лиеш гын, сўретлыме пашашкат пўртылнем. Ом моктане: но сайын тўрлем, пидам, ургем.

Ўмырем мучко эре тунемам: кокымшо кўшыл образованием – «Культуролог» (1998), 2009 ииыште Политехнический институтыштого госслужбо курсышто ик тылзе, вара 2015 ииыште Нижний Новгородыштого ик тылзе РАН-ХиГС-ишиштега тыгаяк курсышто тунемынам. 2018–2019 ииыште психологлан дистанционно шинчымашым налынам, кызыт гипнозлан тунемам, моткоч онгай. 2020 ииыште «Цифровая школа» переподготовкам эртышым, школ-интернатыштега проектым тўнгалинна ыле, но тиде вес школышто виянгеш чай. Шонымаш уло кызытсе ѹодмашлан кельштарыме марий школым почаш, тўнг этнопедагог Геннадий Никандрович Волковын да тудын тунемшыже Светлана Николаевна Фёдорован ученийштлан негизлалтын, полилингвальный образовательный организацийим чонгаш. Эх, ышташ ыле тидым. Могай сай лиеш ыле!..

АВАТЫМ МОНДЫМО ГАЯК

Марий йылым эре туныктенам, марий йылме школышто ўмыр мучко лиеш, шоненам. Но... тачысе сўретым ужамат, чонлан шуй чучеш. Шочмо йылым тунеммым чарнен улына. Школлаште марий йылым тунеммаш процесс эркын йомеш. Мо тидын деч шучкырак лийин кертеш? Тeve мыланна ончич «шочмо йылым мондымо аватым мондымо гаяк» маныт ыле. Чаманен каласыман: ала-кушто ала-мом ме йонғылыш ыштен улына. Мылам шочмо йылым туныктымаште улшо

кызытсе сүрет тыгай образым ушештара: шошым, кунам Какшаныште вўд каяш тўнгалиш, вўдыши кукшо тоям шуёт – тудо ийын кая, а ме ончен кодына...

Марий йылмым йочасадыште, школышто туныктыым чарнат ала-мо ынде. Кузе тыге? Тиде йодышым решатлаш кугу начальник-влак улыт, а ме тиде проблемым ача-ава вачыш пыштенна. Эше «точка невозврата» манмышкет шуын оғынал, айста иктаж-мом ыштена!

Кокымшо ий Шочмо йылмым, нунын коқлаште руш йылмымат, туныктышо-влакын эртарыме Всероссийский мастер класс конкурсыштын жюриштышт улам. Ужам, кузе пашам ыштат Российской кумдыкышто шочмо йылмым туныктышо-влак, ДНР, ЛНР, Белоруссий, Казахстан гыч туныктышо-влак. Чыла vere виянгеш – ончен куанем.

Марий йочана-влак рушла кутырат. А вет ме шке титакан улына: ынышт мыскыле, акмент деч посна ойлыши, республике деч умбакырак илаш кайышт манын шонена.

ЎҰДЫРАМАШ-ЛИДЕРНА УКЕ

Ўұдымаш да ава семын эре манам ыле, война гына ынже лий, а таче сар шикш шарла. Шучко. Мый шке жапыштыже пелащемым Чечняште эртыше боевой действийлаш ужатенам, садлан палем, мо тиде тыгай. 1901 ийыште шочшо ковам, тыглай марий ўұдымаш Егорова Мария Игнатьевна (1995 ийыште ош тўяне

чеверласыш), мом гына ужын оғыл! Тудым чот пагаленам. Пеш виян ўұдымаш ыле. Кызыт «Епрем тукым» поэмым тўнгалинам, тушто тудын нерген возем.

Марий ўұдымаш, мыйын шонымаште, шортнёй гай, тудын чонжо космос гай, а қуатш пёръенгын деч кум пачаш виян. Мый шкежат тыгай улам, шонем гын, курыкым тарватен кертам. Тулан имне ийыште (1966) шочынам. Адакшым тиде ийын Анна Ахматова колен, ала садлан мыйын почеламутыштепат тудын стильже изишак уло.

Кызыт, ковид да лўдыхш пуламыр шарлыме пагытыште, ийтотем шкешотан иктешлымашым ышташ кўшта, чонем «қышамым» ончалаш йодеш. Шуқынжо мыйым тачат шарнат, таум ойлат. Южыжо тыйым пагала, а южыжо вурса. Тидланат чон вара тунем шуеш. Икте куандара, ильшем шот дене, достойно иленам, ниго мыйым титаклен огеш керт. «Тушманем-влак» (нунылан таче посна таум ойлынем, вет нунат мылам күшкаш полшеныт) кеч-мом ойлат гынат, ильш лектышем уло.

Марий тўяня – мотор тўяня. Мотор шке калыкше, мландыже, йылмыже, культурыжо дене. Марий тўням арален кодаш моторын кутыраш гына – тиде шагал. Марий тўням арален кодаш, вияндаш чот тыршыман: кажне кечин, кажне ең, кажныже шке верыштыже.

Савыкташ Лидия СЕМЁНОВА ямбылен.

Фото-влакым еш альбом гыч наиме

Композитор Иван Егоров,
Лидия Иксанова
да тележурналист Вера Горохова

Маэстро ШАПКИНЫН ўдыржё улыт

Редакцийн Марта ден Надежда Шапкинамыт нерген материалым ямдылаш темлымекыже, шинчаончыкем вигак нунын ачашт, маэстро Виталий Владимирович Шапкин, только. Идалык эртыш уста музыкантын мемнан деч кайымыжлан. Но пыльшиште тачат йўкишёйонга, але кабинет омсам почын пуршио, уремыште ваштарешла толшым ужам. Телефон дене йынгырта, мом каласаш шонымыжым күчкын ойла да мучашлан манеш ыле: «Теве тидым каласынем ыле». Але чеверласыме годым почеламут корным ушештараш ёоратен: «Тыгеракын ойла письмажат».

Икты же Москошто, весы же – тыштак

В.Шапкин марла лекше газет да журнал-влак дene пентыде кылым кучен. Нуным лудын, шкеже возен. «Марий коммуна», кызыт «Марий Эльште» эре шкенжын журналистше, сай йолтاشыже лийын, түн шотышто тудын дene пашибыштен. А ик кечын Виталий Владимирович вучыдымын мылам Чувашыйисе Мариинский Посад олаш каяш темлыш. Тунам республикаште чонгымо компанийм вуйлатыше семын сайын палыме Г. П. Александров шочмо кундемышкыже Шапкинмытын концерт программе дene ўжын улмаш. Мый ёрын колтышым. Но тиde айдемылан «огым» маңаш шым тошт.

Мемнам Геннадий Петрович шке теплоходшо дene Юл энгер дene Кокшайск села гыч Марпосад марте да мёнгешла коштыктыш. Верыште мыланна экскурсийм эртарышт, вара музыкант-влак чапле программым ончыктышт. Тыге мый икымше гана Шапкинмыт дene пырля ик кечим эртарышым, нуным тыглай илыш ситуацийштат, сценыштат эскерышым. Марта ден Надя, нунын Артём шолышт Светлана (Шапкинин кумшо пелашыже) воктек мүкшиге мүкшава йыр чумыргымо семын чумыргенят. А еш оза вे-рыште лекше йодыш-влакым рашемден куржталын.

Тиддеч вара маэстро кажне гаяк еш мероприятийшкышт ўжын. Концерт дene кылдалтшыш веле оғыл. Надеждан консерваторийм пытарымыжым палемдаш ола воктенисе садышкышт миенам ыле. 70 ияш лўмгечыж нерген материалым ямдылыме годым Виталий Владимирович мёнтыхат ўжо, тунам, антресоль гыч волтен, ятыр архив материалым ончыктыльо. Икманаш, таче мылам уло мом каласаш нунын нерген. Да Виталий Владимировичат эше ик гана ўдыржё-

влак нерген возымылан куана ыле. Тиде шонымашем дене Марта ден Надят келшишт.

Материалым возаш шичме деч ончыч молгунамсе семынак тиде темым тылзе наре чонышто «ырыктышым», ончыч возымем чыла лудын лектым, В. Шапкинын книгалажым шергальым, ўдыр-влак дене соцкыл гоч кылым ыштышым, Надежда да Светлана дене эше ик гана вашлийынак мутланышна. Марта кызыт Москваште ила. Но тудым почын пуаш мылам икмияр ий ончыч Марий телевиденийыште ыштыме передаче полышып. Да Марта йодышем-влаклан соцкыл гочат раш вашмутым вожыш. Нуно ты гана мылам вес шоўрын гыч почылтыч.

Марта ден Надя В.Шапкинын илыш пўрымаштыже кок чечен пеледыш лиийынты манын таңгастараш лиеш, шонем. Тудын индеш икшывыже гыч молышт чыланат эрге улыйт. (Вич эргым икимшес ватыже, кок эргым кумшо пелашыже пўлекленит. А кокымшо – кок ўдырым). Да нине пеледыш-влак пелед тўзланышт манын, ача чылажымат ыштен. Тиде мутем эн ончычак – нунылан музыкант семын виянгаш полышмышт нерген.

...Надеждам ты гана мый М. Шкетан театр мучко пырля эрташ ўжым. Шарналташ, кузерак йоча пагыт эртен. Тудо жапыште Э. Сапаев лўмеш опер да балет театр (тудын оркестрыштыже шоктенит кугурак Шапкиныт) лач тиде оралтыште пашам ыштен. А школыш кошташ тўнталме деч ончыч ўдыр-влак ача-ава дене пырля эреак театрыште лиийынты, манаш лиеш. Виталий Шапкин ик йочажымат йочасадыш колтен оғыл. Тидын нерген тудо книгаштыже тыге ончыктен: «Енгын йочам ача ден ава деч моло нигё ок йорате».

– Мыйын шкемын моткочак йочасадыш кайымем шуын, – манеш Надя. – Но тыге лектын: ме шукыжсо мёнгыштö

лийынна. *Oй, а төве тиде тошкылтышеш икана йолем пижын ыле,* – оралте кокласе калай тошкылтышым ужын, тудо ала-кунам пеш шукерте лийше случайым шарналтыш. – *А төве тишиштөр оркестр шинчен.*

Надя ден Мартан авашт Екатерина Андреевна оркестрыште скрипке дене шоктен. Ўдыр-влак театрыште шукыж годым тудын пелен лиийынты. Да ту пагыштие артист-влакын йочашт тыштие шукын куржталынты.

– *Авамын сумкаштыже эре кампетке ыле, йоча-влаклан пуздаши йоратен,* – эше ик волгыдо татым шарналтыш Надежда.

Чыным ойлаш гын, сусырташ оғыл манын, тўнгалтыште аваж нерген шекланен-шекланенрак пелешташ тёчышым. Вет тудын уке лиимыж годым Надялан латкум ий, а Марталан латвизыт лиийын. Но, коеш, жап эртиме семын чон сусыр шупшилалтын, а шарнымаш, мёнгешла, пиалан жапыш пўртылтыш манын умылышым.

Марта ден Надя изишт годым коктынат авашт семын скрипке дене шокташ кумылан лиийынты. Но ала-могай амал дене ачашт тидлан йёршинаш тореш улмаш.

Музыкальный школыштунемаш толмеке, Мартан кидшым ончалмек, тўрлў семўзгарлан туныктышо педагог-влак тиде ўдырым шке декышт шупшилаш тыршеныт. Тунам Виталий Владимирович пентыдын каласен: «Мый шке туныкташ тўнгалам». Тыге ўдыр икмияр тылзе флейте дене шокташ тунемын. А вара содыки пўрымаш тыге савырен: Марта фортепианолан тунемаш тўнгалын. Тудын корнымак вара Надежда тошкен. Педагогыштат иктак лиийын: 1-ше номеран интернат-школышто Л. В. Юшкова, И. Палантай лўмеш Марий музыкальный училиштыте – Н. П. Швед. Коктынат училишым отличиян диплом дене тунемын пытаренит.

Музык ўдыр-влакын илыш профессийшкышт савыренен.

Школышто да училишты тунемме годымат Марта ден Надя сценыш чўқыдын лектынты, тўрлў конкурсышто шкеныштым тергенит. Тудо жапыште «Самырык талант-влак» конкурс пеш престижныйлан шотлалтын. Мыйын героинем-влак ик гана веле оғыл тудын лауреатше лиийынты. Тиде жап нунын илыш корныштышт ик эн лектыштан лиийын манаш келшен толеш, очни. Музык аланиште тунам «Шапкина» фамилий моткоч чўқыдын йонгент. Казаныште Н. Г. Жиганов лўмеш кугыжаныш консерваторийштат ўдыр-влак чолгаликым ончыктенит.

А ынде мый лу ий наре ончычсо жапыш пўртылам. Тунам Надежда тунемын пытарыш, кугыжаныш экзаменым кучаш ямдышалте. Комиссий ончыко лекшаш программыжым эн ончычак шочмо кундемыштыже, И. Палантай лўмеш колледжыште ончычсо педагогшо, студент, палымыже-влаклан, родо-тукымжылан ончаш темлыш.

...Консерваторийште педагогшо доцент В. Чагайна лиийын, Надежда Москвасе «Новые имена» школын усталык школыштыжо мастерлыким шуарен. Тунемме дене пырляк Э. Сапаев лўмеш опер да балет театрын оркестржын артистшылан ыштен, театрын концертмейстерже лиийын.

Шарнем концерт программыжым. Классический музыкылан пўлеклалтиш шагаташ программым ик шўлыш дене колыштна. С. Франкын, И. Бах ден Ф. Листвын, С. Рахманиновын, П. Чайковскийын произведенийлаштым пианистке-влак Марта ден Надежда Шапкинамыт кудыжым пырля, кудыжым посна-посна пўлеклышт. Колыштшо-влакым классический сем тўняшке ўдыр-влак ушге, чонгэ пуртышт. Ончет акаж ден шўжаржым да ужат: колледжыште ик педагог дене туне-

мынит, консерваторский школыштат икте гынат, нуно түрлө улыт. Эн ончычак, ныл ий ончычсо дene тангастарымаште (Мариинский Посадыш мийыме деч вара), коктынат творческий күкшыт шотышто ятырлан нöлтальыныт, шкеныштым инструмент воктене ўшанлын кучат. Но семын содержанийжым почын пұымо шотышто ойыртемалтыт. Марта произведенийым шижмыжым түжвал тұсшо, уло капше дene ончыкта. А Надеждан эмоций пүтынек көргыштыжо ўюла. Тидым ышташ күштылғо оғыл, сандене тудым мыньяр-гынат чаманышымат. Да шкемынат мо колыштрем варажым пылышыште оғыл йонгыш, мый музыкым эше ятыр жап оныштем, чоныштем шижым.

Вич ияш ўдырамаш пиал

Консерваторий деч вара Надян Озанешак кодаш йөнжө лийын. Вет тудо, студентке, Марий опер да балет театр деч посна эше консерваторийштак да Озаныште хореографий училищыште пашам ыштен. Но Йошкар-Олаш пörтылын. А молан?

— Тунам уже Саша лийын, —
вашмутшо күчкык ыле.

Саша — тиде Александр Вахрамеев, тудо жаплан Марий театрын опер солистше, Надеждан пелашыже. Мый тудын дene Шапкинмытын Сарын ветеранже-влаклан республиканский клинический госпитальыште Врачын кечүйж лўмеш эртарыме концерт го-дым палыме лийым. Тымарте тиде ешыште чылан шоктеныт гын, ынде тушко мурзыо ушнен. Екатеринбург кундемыште шочшо А. Вахрамеев — специальностью дene экономист. Но тудо Юмын пұымо чапле йўкшым көргеш шылтен оғыл, мёнгешла, педагог-влакын полшымышт дene вияндеп

толын. Ончыч муро да романсым мурышо, пайрем касым вўдышшо семын кумдан палыме лийын гын, ваарарак театр сценыш лекташ түнгалин. Э. Сапаев лўмеш опер да балет театрыште оперлаште түн партий-влакым мурен. Мыйын шинчаончылнem, мутлан, тачат Шкетан театр ончылно модмо «Евгений Онегин» опер конча. Онегиным лач Вахрамеев мурен. Тудын «сценыш» яраимне ўмбалне толын пурмыжо моткочак ойыртемалтше сүрет ыле.

Надежда тудлан концертмейстер семын шоктен. Аламогай татыште кок енъын щўмышто тулойып ылыжын. Тудо йёратымаш тул марте кугемын. Ача чон түнгалиште торешланен. «Молан?» манмане йодышемлан тунам манын: ийтот ойыртемат уло, адакше мыйын ўдырем тудлан икымше пелаш оғыл. Вара, очыни, шоналтен: а мыйже нунын деч мдене ойыртемалтам? Тыге у еш, тушто кок эрге йоча шочын. Но Надеждан ўдырамаш пиалже кужу жап шуйнен оғыл, вич ий гыч Александрын ўмыржё кўрьлтын. Титаканже — рак чер. Черле енъым ончымо годымат, варажат ўдырлан түн энертыш, мутат уке, ачаже лийын. Виталий Владимирович театр гыч ик жаплан паша гыч каен ыле. Тудо сурт көргыштö шотылтын, изирақ Илиан эргыжым ончен. Но ваарарак театрш пörтыльё. Вет Надеждалан полашаш кўлын. Ончыч тудо ен пачерым айлен илен, вара правительстве пачерым пузэн, но кугурак ужашибыжым шкалан тўлаш кўлын. Но теве идалык угларак ончыч Виталий Владимирович шкежат каен колтыш. Пелаш, коча-кова полыш деч посна чылт шкетлан рвезе йоча-влакым йол ўмбаке нöлталаш, мутат уке, күштылғо оғыл. Но уло Светлана, Виталий Владимировичын пелашыже, ульт нунын кок эргышт, уке-уке да садак ала-мо

шотышто полшен кертыт. А самырык ўдырамаш икмынjar вере пашам ышта: театрште да училищыште концертмейстерлан, музыкальный школышто педагоглан.

«Илыш умбакыже шуйна...»

Мый икана ўдыр-влак деч «Шапкина фамилийм нума-лаш неле оғыл?» манын йодынам ыле. Марта тунам нигунар шонен шогыде вашештыш: «Уке, нигунарат, мый тиде фамилий дene күгешнем». Надя ѡрмалген колтыш, нимом ыш ойло. А таче коктынат мариыштын фамилий дene коштыт. Марта Банаева лийын. Музык түньям мыньяр-гынат эскерьше енлан тиде фамилий палыме. Дмитрий Банаев икмынjar жап мемнан опер да балет театрыште түн дирижёрлан ыштыш. В. Шапкин ик кечын тудым мый декем редакцийштам намишы да палымым ыштыш. Тыге газетыште адак материал шоcho.

Тыште адакат кок енъым усталык ваш ыштен да ушен. Уста музыкант, кугу капан яшката мотор да шыма ўдыр дene палыме лиймек, Диман ачаваже шешкылан налаш келшишылан шотленыт. Мылам тиде уверым адак Виталий Владимирович шкеже каласыш, молгунамсе семынак күчкыны да раш:

— Мартам марлан пүшина.
Моско гыч лўмын тышке толынтым ыле. Еш йўлам пеңгыдын кучышо моско еш. Ончыч черкышите венчаялтыч, эрлашынже ЗАГС-ыште возалтыч.

Виталий Владимировичын чурийже гыч ни куанымым, ни турғыжланымым шым умыло. Тудо тидым көргыштö «шылтен мошта» ыле.

Мут толмашеш, Марта, Шапкинын шкенжын манмыла, совет-венгр келшишымаш гыч толшо лўм. Кодшо курымысо кандашымше ийла түнгалиште гастроль дene Вен-

грийыш мийымеке, Виталий Владимирович ик музыкант еш дене палыме лийын. Ватыжын лүмжё Марта улмаш. Аза шочмеке, Шапкинмыт тудым ўдырыштылан пуэнтыт.

— *Мый авам дене утларак лишил лиийнам, а Марта — ачам дене,* — рашемдыш Надежда пытастыш гана вашлийме годым.

«Ачада укем мо шотышто шижат?» Йодышемлана Марта тыге вашештен возен: «*Ачам ача семын ок сите. Тудо моткоч сай айдеме. Айдеме, НАСТОЯЩИЙ!* Эн сай ача, тыгай ача лийже ыле манын, кажне айдеме шона — ваче, кудын пелен илышиште эңерташ лиеш, пырдыж, күлеш годым кён шенгелан шылаш лиеш. Ачам — мыйын илышлан туныктышем, усталик пашаште наставникем! Да, мемнан нерген статьям возымланда тудо куана ыле, мый семынем эсогыл тудын шыргыжымжым ужас».

Виталий Владимирович шкеж деч пентыдын йодшо айдеме лийын, да тидымак йодын икшывыж-влак дечат. А вес семын түньяште сенъымашке шуаш ок лий. Икмияр ий ончыч телевиденийисе интервьюштыжо Марта каласен: «*Ачам кызыт тиде але вес ситуацийште шукыж годым «Момышташ, күзэ лияш — изи отыл, ынде шке палет» манеш.*

Умбакыже Марта воза: «*Кызыт Москваште илем. Мыйын илышиштем түңжө — еш, пелашем. Кажне кечилан куанем, уым пален налаш тырышем, профессийште шкем умбакыже шуарем. Марий кундем деч посна чот-чот йокрокланем, йокрокланем лишыл еңем-влак деч посна, изи годсек йөрөтөн күшимиштүртүс верч, да тидат веле оғыл. Чыла тиде чонышто волгыдо шүлүким шочыкта. Да ачавалан, шочмо мланылан, лишыл ең-влаклан таушымо шијкмаш шолын лектеш. «Илыш умбакыже шуйна, да тудо моткоч ча-пле!» — ачамын ойлаш йөрөтиме тиде шомакше-влак тачат шўмыштем йонгат.*

*В. Шапкин ден кокымшо пелашиш же
Марта ден Надежда ўдырыштылан дене пырля*

Мартан нине шомакше-влак мыйын чонемым күсле кыл дене шерын лекмылак чучо. А также молан ёраш, чынжымак сем түньяште пёрдшё еңын көргыштыжё поэзий кумыл ильде огеш керт.

Түңгалиш корнылаште ўдыры-влакым вес шёрын гыч ужым манынам ыле. Да, тиде тыге. Ачашт улмо годым күгурек ийготан журналист деч аптыраныше гай койынбыт, паленбыт: ачашт чыла йодышлан вашмутым пуа, шотыш конда. Бынде нунылан шканышт ильш корно дене эртыман. А Надя

ден Марта тидлан ямде улыт, нуно ынде шкешт туныктышо улыт. Ик вере — икшывылан, вес вере опер солист-влак дене партийым тунемыт, кумшо вере... Да нунын эңертышышт уло. Иктыже — Светлана, ачаштын пытастыш ватыже, ийгот шот дене шукыланак кугу оғыл, но ава олмешат, ака, йолташ ўдыры олмешат поро кангашым пуш эре ямде. Да Артём ден Илиан шольышт. Нуно чыланат Шапкин фамилийым умбакыже шуят.

Светлана БЕЛКОВА
Фото-влакым
еши альбом гыч налме

Уна кумылан еш

**Галина Ивановна ден
Александр Павлович
Захаровмыт 40 ий келшен,
ваш-ваш пагален, ильш
корныштым эртат. Коктынат
Оршанке районын шочышыжо
улыт, күгезе марий йўлам
перегат, аклат марий
калыкым, унам вашлийын
моштат. 40 ийштэ 14
ильме пörtым вашталтеныт.
Еш Германийште,
Москошто, Йошкар-
Олаште, Пермьште илен.
Кызыт уэш Марий Эльшике
пörtылсыныт да, шке
манмышта, «яндар лаштык
гыч» илаш түңталыныт.
Таче нунын дене лишкырак
палдарена.**

— Галина Ивановна, шочмо-
кушмо пагытда күшто эртэн?

— Оршанке район Пуял
Крешины ялыште шочынам,
ныл йоча коклаште икымшे
лийынам. Школым тунем пы-
тарымек, ачам Йошкар-Олаш
пединститутыш колтынеже
ыле, а мый Оршанке педучи-
лишын тунемаш пурасш шонен-
нам. Ачам чот тореш лийын,
вет тушто күшыл образован-
нийым от нал. Экзаменым на-
чар сдатлаш манын, эрдене
эррак шудо солаш нантая ыле,
а мый эше эррак кынелын ям-
дылалтынам. Тыге педучи-
лишын студенткыже лийынам.
Но түшкагудышто Оршанке
район гыч улшо-влаклан ве-
рим пуэн оғытыл, садлан по-
сёлкисо пачерыш илаш пурен-
нам, 19 тентгеаш стипендий
гыч 4 тентеже пёлемлан каен.
Ачам бригадир ыле, но тунам
колхозышто оксам түлөн оғы-
тыл, садлан пакча-сасскам, шы-
лым конден, тиде мылам кугу
шүкалыш лиийн. Пачерыште

мый денем пырля Советский
район Кельмаксола гыч Рим-
ма Ермакова (Анатолий ден
Леонид Ермаковмытын акашт)
илен. Ме, эрдене кынелын,
озаватын ушкаджым лүштенна,
нунылан кочкаш шолтенна,
үдьрыштлан ўпым пуненна.
Коктынат мурасш йобрatenна.

— Варажым Марий кутыжа-
ныш пединститутым садак ту-
нем лектында?

— Да, заочно. Оршанке пед-
училище деч вара мыйым
Татарстан кундем Муслюм
район Марий Пёлер школыши
түңгалтыш класслам туныкташ
колтеныт, эше марий йылым
туныктенам. Шке пашамым
моткоч йобрatenам. А вич ий
гыч Набережный Челна олаш
илаш кусненам.

— Александр Павлович, те
военный, погонан айдеме улы-
да. Кок эргыдат кызыт военный
улыт. Тугеже те нунылан при-
мер лийында. А тыланда кё тиде
профессийым ойырен налаш
полщен?

— Мыйын кочам сар жапыш-
те военный разведкыште слу-
житлен, садлан мыйят, тудым он-
чен, школ деч вара Моско олаш
военный училищын тунемаш
пуренам. Тушеч распределений
почеш Набережный Челнаш ло-
гальынам.

— Тугеже те, Оршанке ра-
йонын кок шочышыжо, Челна
олаште вашлийында? Галина
Ивановна, айста тиде пагытыйм
шарналтена.

— У ийым вاشлияш тукым
шольым самырык лейтенантым

конден. Шкет толын оғытыл, мужыр дене лийыныт. А мый декем Пёлер гыч ўдыр-влак ушненыйт. Но Саша чылашт кокла гыч мыйым ойырен налын. Марий күштимо сем почеш ваштарешем күшташ лектын. Теве йодат гын, кызытат ончыктен кертеш. Варажым икмияр пагыт я ик ўдырым, я весым унала конден да йодын: «Келша мо?» Мылам чылан келшенит. А тудлан мый декем кошташ тиде амал веле лийын улмаш. «Тыге илаш огеш лий, ушныза», — манын икмияр пагыт гыч Сашан аваже. Тиде 1983 ий, декабрыште лийын. Вес ийын високосный ий толшаш, а ий мучаште возалт оғына шукто шоненам. Но пашаште тидым колын, кум кечыште мыланем туывырм ургеныйт, босонжкым пуэнйт, икманаш, чиктен шогалтеныйт. Трамвайш шинчын, загсыш миен шүйнна да возалтынна.

**— Ильиш пүрмашда тендам
Германийшти нантая...**

— Военныйын ильиш тыгай, күш колтат, тушто порысым шуктыман. 1986 гыч 1992 ий марте Германийште лийынна. Саша служитлен, а мый бригадирлан пашам ыштенам. Немыч йылмыжым ондак пален омыл,

неопределённый форма глагол дене кутыренам (*воштылеш*). Но вашке тунемын шуынам.

**— 2000 ий гыч Марий түвыра рүдерыште тыршаш түңгалинда?
Могай шарнымаш-влак чондам ырыктат?**

— Марий түвыра рүдерым ыштымаште чот тыршенна. Тунам Изи Шаплак ялыште пörтym чонен шогалтенна. Йошкар-Олаште марий мероприятий-влак шагал лийыныт, садлан Шорыкйолым, Ўярням, Кугечым, Пеледыш пайремым, Марий касым эртаренна. Ялыште контам лийын, садлан кажне пайремлан мелнам күэштын конденам. Калык мемнан деке кумылын коштын. Официальный делегациймат шке күэштме мелна дене ятыр гана вашлийнам.

Вузлаште тунемше марий студент-влакат чүчкүйдин мемнан деке ялыш каныш кечым эртараш толеденыйт. Ик гана шарнем: ик автобус дене одо марий делегаций пörт ончыкына толын шогале. Чылаштым пуртеннан, малтен-пукшен колтеннан. Телевидений ятыр гана тыште түрлө марий пайрем-влак нерген фильмым возен. Эсогыл тыят ик гана «Мир» российисе каналым конденат ыле.

— Александр Павлович, пелашда түвыра аланыште тыршымыж годым теат пайремым эртараш куту полышым шүэденда.

— Марий мероприятийш фольклор ансамбль-влак ятыр толыт ыле. Нуным пукшен-йүктен колтыман. Садлан военный часть гыч шуко гана военный палатым йодынам, вуйлатыш-влак könat ыле. Тыге марий калыкым ятыр сийлыме.

— Те Марий Элыште мариј рүдö юмыйüла ушемым чонымаштат тыршенда.

— Тиде жапыште Марий түвыра рүдерыште методист со-мылым шуктенам. Тыгай ушем Российской мучко нигушто лийын оғыл, садлан официальный регистрациям эрташ моткоч неле ыле. Ятыр гана Министыш намиен пұымо кагазна уэш пörтүлүн. Таныгин Александр Иванович дене пырля вуйнам ик ганат сакен оғынал. Шонен пыштыме сомылнам ыштен кертынна. Варажым вे-рысе «Марий кумалтыш» общиным чонгаш күштылго лийын.

— Галина Ивановна, 2005 ийшите мариј юмыйüлам аралыме да вияндыме шотышто куту проектым ильшиш шындарыща.

— Марий түвыра рүдер лўм дене Российской түвыра министерствыш регион кокласе проектым возен колтеннан. Тудын почеш ме «Сохранение национальной нематериальной культуры государства, как средство целостности и духовной безопасности» регион кокласе семинар практикумым эртаренна. Тушко Российской түрлө кундемже да йотэлла гыч (Финляндия, Эстония, Германия, США) унвалак толынныт. Проект кышкарыште шанчызе-влак лекцийм лудынныт, Унчо кундемыште Сүрэм пайремым ужынныт. Россий түвыра министерствын пашаенышт, социолог ден этнограф-влакат тышке ушненыйт.

Тиддеч вара Марий тўвыра рўдерын колтымо проектшевлаклан Российскойе тўвыра министерстве окса полышым ятыр гана пуэн.

— А шкеже Моско олашке илаш кусненда?

— Тудо пагытыште кумшо икшывына, Ольга ўдырна, студент лийин. Тудлан польши кўлын, аван чонжо — икшыве пелен, маныт калыкыште, садланак ме пелашем дене коктын Моско олашке жаплан илаш куснышна. Тушто мый тўшкагудышто комендантлан пашам ыштенам, Сашат тушкак пашаш пурен. Элнан рўёд олаштыже Моско землячествын пашашкыже чулымын ушнышна, марий студент-влак дене кылым пентыдемдышна.

— Но Марий кундемат тендан деч польшим йодын?

— Моско ола гыч Изи Шаплакыш отпускыш толынна ыле. Колына: мемнан ялыш Российской президентше Дмитрий Медведев толеш. Ўрынна,

но ямдылалташ тўнгалин. Толмо кечым ял калык дене чот вученна: порт воктене улшо күштырам коранденна, ял уремым тёрленна. Вашлияшат марий тувири дене лектынна. Мемнан суртыш пурышаш ыле, садлан портнам марий тўр дене сёрстаренна, но жапше шыгыр лиймылан пурен шуктен оғыл.

— Александр Павлович, 2020 ийыште пелашда дене коктын Пермь олаш илаш каеда. Изи Шаплак ялыште кок пачашан портим, ўяндыме мланым ужаледа. Ийготым погымеке, суртим ужален каяш лиеш мо, чонда ойгырен оғыл?

— Уке. Ме тыште коктын гына иленна. Икшывына, уныкана-влак тораште лийынит, садлан эргына-влак каласенит: «Кажне ийын ийготна погына, тышке толаш нелырак лиеш, ме тендан шкенан деке нантгаена». Меат кёненна.

Тыге шыжым, шортньё пагытыште, Пермь ола воктене кум пачашан портыштö, икшыве

ве-уныка пелен келшен илаш тўнгалит. Шошым пакча-саскам, шинчам куандарыше пеледышым, олмапум, вишным, мёрым шыннат, Пермь кундемыште тыгаяк поро чонан мари-влакым кычалыт. Чоным уныка, эрге-шешке дене куандарат. Чўчкыдын йынтыртат, йўқыштат куаныше.

Но трук ик ий гыч мужыр пелаш Марий Элыш илаш толынна манын ёрыктарышт. Вашлийна, кутырышна.

— Галина Ивановна, кузетыге, чыла сай ылыс?

— Марий кундемна — яндар, юнгыдо вер. Ме тыште илен тунемынна, кугу олан южшо мыланна келшен оғыл. Теве эсогыл нантгайиме окна пеледышнат пеледын оғыл. Чонна эре шочмо кундемыш, мари-влак деке шупшин. Ик кечин уэш толаш шонен пыштышна. Йошкар-Олаште портим нална да, уэш кўмыж-совла гыч поген, илаш тўнгалин. Теве лач тошто тентылна веле мемнан деч ок торло, эре пырля коштеш.

Тошто тентыл дене пырля ултотошто йолташ да родо-тукым. Захаромыт еш дене мият ятыр ий палыме улам. «Ну, Галю, кунам унала толат, ме вучена» манын, Галина Ивановна ятыр гана йынтырта. Палем, мый веле оғыл, шукыштат Галина Ивановна ден Александр Павловичын суртыштият вучымо уна ултот. Ик кечыштат уна-влак деч посна огеш эрте. Я икте, я весе толынак шогат.

Теве тыге ила Захаромыт еш. Сулен налме канышынти ултот гынат, шонгемаш оғыт ванике. Ильшлан куанен, пырля эрласа кечим вашлийит.

Галина ЛАСТОЧКИНА.

Еш альбом гыч налме фото-влак

Пидын мөштет гын, поро вет

«Теле пагыт – кидпаша жап», – ойла Пермь кундем тыч кидмастар Галина Панькова. Кызыт тудо Суксун район Кызганде ялыште ила. Кум эрган ава, шым уныкан да ик кугезе уныкан кова. Тудын погымо ожнысо вуйчием коллекцийжым ме 2021 ий ноябрьште Йошкар-Олаште эртыше «Марий вуйчиемым аралена» икымше этнофорумышто ужна. Тушко Галина Андреевна шке кид дене ыштыме такияжым, эрвемарий ўдырын марлан кайыме вуйчиемжым, конден ыле. «Ильшыштем икымше такиям ыштенам. Марий Элыш толмеке, такиям изиш тёрлаш логале. Ираида Александровна Степановалан тау», – каласыш тунам кидмастар.

Икымше гана Марий Элыш тудо 2019 ийыште Калык ден религий-влак кокласе кыл шотышто специалист лияш тунемаш толын. Түрлө ийготан-влак коклаште Пермь кундем тыч Галина Андреевна шкетын лиийн. Тудо 1959 ий 14 августьшто шочын. Кызыт – сулен налме канышты. Кидпашалан йочаж годымак шүманын. «Эн ондак ырес дене солыкым түрлаш тунемынам, вара – гладь дене. Зина йолташ ўдырем дене ўчашен-ўчашен түрлена ыле. А пидаш тунемынам Калмашэнериши марлан лекмеке. Медведева Клашка ковай туныктен. Авам крючок дене мастерын пидын гынат, мый тудын деч пидаш тунемын шым керт», – шарналта Галина Андреевна.

Йоча шочмеке, изи пинетким, носким, пижым пидын ончен. Тыге икте почеш весе: йоча костюм, калпак, шарф да молат «шочыныт». Ийгот эртыме семын кидпаша мастерлык ешаралтын гына. Таче ынде тудын пашым ончен, «шортньё кидан» мастер манаш лиеш. Калыкыште тыгак ойлат-ыс. Галина Андреевна ильшышты же мом гына пидын оғыл: пиж ден носки деч посна түрлө салфетким, тапочким (ужар азалаңат, кугыенгланат),

күпчыкым, диванлан думкым, пүкеныш пыштыме арвер ден пүкенийолеш чиктыме «chapam», кажне У ийлан гороскоп почеш келшыше янлык-влакым да тuleч молымат. Пидме янлык-влак коклаште эн йөрөтимыже – ужава. Нуным Галина Андреевна пога, «тиде мыйын хобби» ойла. Пидме шүртүжым, ямде кидпашажым оптымо тазикшат эсогыл крючок денак пидме. Тылеч посна тудо помпошка гыч түрлө поделкым ыштылеш. Телевизорым ончымо го-

дым кидше нигунам яра огыл – эре пидеш. Уста кидмастар шукужым пёлек шотеш пуа, южгунам йодмо почешат пидеш. «Аулышто аза шочеш гын, мый вигак ужар азалан шокшо тяптым пидын пёлеклем. Нуно куанат, мыят нунын пелен йывыртэм. Этнофорум дечвара кокымшо такиям ышташ түңальым. Туглачемат, Галина Васильевна Васюкова, такиялан пижын. Мый марий вургемым чияш йөрөтөмөк. Такияже, шонем, күлеш лиеш. Йұрып уныкам-влак күшкүт. Школышто тунемше-влаклан марий ободокым ышташ туныктынem. Ме вет курымашлык оғынал. Ыштен моштымынам, кидпаша усталыкнам самырык тукымлан пүэн кодышаш улына», – ойла Галина Панькова.

Йоча годсо йолташ ўдыржат, Зинаида Кузьминична Васильева, ўмыржё мучко кидпаша денак илен да тачат ты сомыл денак чонжым луштара. Тудо мотор деч мотор картине-влакым түрла да пёлек шотеш пуа. «Мыланем имным пёлеклен ыле. Кызыт тудат, мыят «алмазный вышивке» манметлан шўманынна», – каласкала умбакыже Галина Андреевна. «А кидпашам ыштыме годым мояй мурым шуйдареда?» йодмылан тудо вашештыш: «Марий Элыш мийыме годым У Торъял районыншто уна лийнам ыле. Тушто «Изи шўдыр» муро чонеш возо. А шкенан вел муро-влакым авам ден ковам муренит. Ынде мыят муррем (туштак муралтен колта – авт.).

Айста, родем-влак, кынем она вўдö, Кынен пачаш-пачаш пашаже. Кынен пачаш-пачаш пашаже. Айста, родем-влак,

тыгак пырля илена.

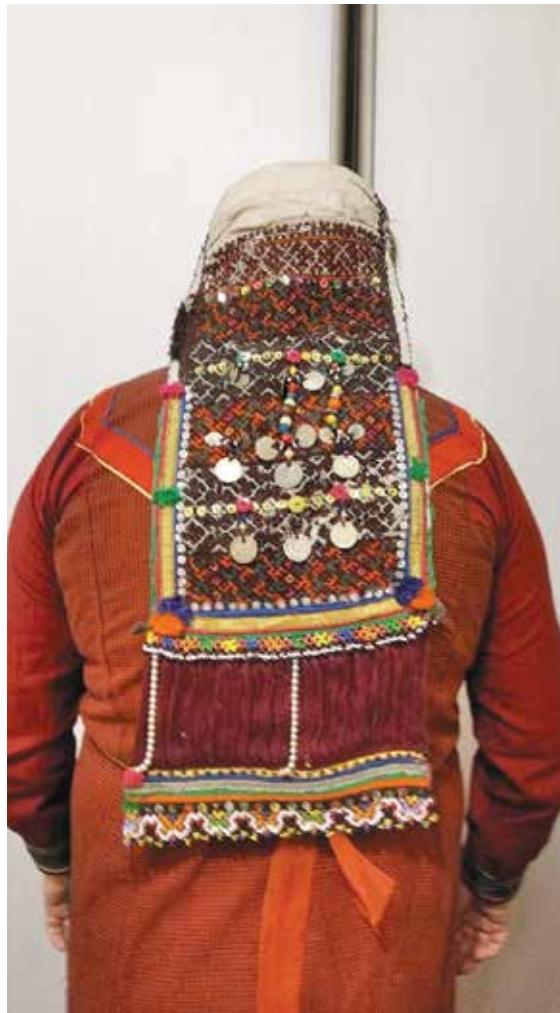
Пачаш-пачаш ўмырим она иле.

У пёртетын возакешыже
Оланте колым шолтена.
Оланте колым шолтена.
Оланте кол гане
чыркым-чоркым ида кой,
Таче улына, эрла – уке улына».

Сулен налме канышыш лекмеке, Марий Элыш толын, шинчымашым налын кайымыже Галина Андреевна марий чонжым чотак тарватен. Шке кундемыштыже тудо ожнысо кумалме верым кычал мусын. Онаенг-влакын полшымышт дene кўсotым почыныт да марий кумалтышым эртараш түнгалиныт. Тылеч посна шке ялыштыже памашым эрыктыме пашам тарватен. «Мый ўмырмучко памаш вўдым йөрөтэм. Сулий авылыште мемнан кок памаш гына. Ме кызыт кок памашым почна. Тушко Пермь гычын лўмын намийшым лўнгатышым, шинчашиб тенгылым ыштыктышым. Поро чонан ен-влак улым, полшат. Руш-влак трактор денак памашым кўнчен пушит. Марий ўдырамаш-влак памаш воктене пеледышым, пушенгым шындана, кертмина семын тўзатена», – чонжым почеш Галина Андреевна.

Тачылан Пермь кундемыште Энгердўн, Сулий, Энермучаш, Олык, Тукман яллаште чылт марий-влак гына илат. А теве Кызганде ден Калмашэнгерыште марий-влак дene пырля рушыжат уло. Южо рушыжо марлат ойлен мошта. Галина Андреевнанат пелашыже – руш. Кум эргыже аважын йылмыжым пагала. «Пидын моштет гын, поро вет. Уна толеш – пёлек ямде», – куанен ойла Пермь кундем гыч Галина Андреевна Панькова.

Алевтина КУЗНЕЦОВА

МОНЧАШТЕ Монча Кува, Монча Кутыза ОЗА УЛЫТ

Сашок нылымше кечылан ялыште коча-коваж дене ила. Таче шуматкече – мончаш пурымо кече. Федот коча кечывал лишан мончаш олташ лектын қайыш. «Ух, таче монча пайрем лиеш!» – куанен шоналтыш Сашок. Уныка коча-кован шем мончашты же мушкылташ пешак йората, поснак кунам кочаж ден коктын пурат.

– Ковай, мый кочайлан полшаш каем, – қыдэжыште шогылтшо коваж воктек миен шогале.

Уныка монча воктек мийиме жаплан Федот коча конгаш тулымат ылыжтен шуктен ыле. Онча, почын шуымо монча омса гыч шикиш пүтүрналт-пүтүрналт лекташ толаша.

– Кочай, таче мончаште Монча Кува ден Монча Кутызам ончыктет? Иккече ончыктем маныч вет.

– Уй, Сашокем, тылат ончыкташ оғыл, мый шкежат ик ганат ужын омыл. Нуно вет шинчалан койдымо улыт.

– А-а-а, – уныка, чылажымат умылышила, вуйжым рўзалтыш. – Тугеже нунат мыйын күгезе-кугезе коча-ковам гай улыт: шинчалан оғыт кой, но пеленак улыт.

Мончаш каяш жап шуо. Сашок ден кочаже мончаш тарванышт.

Теве шонго суртоза мончаш пурымо пашам түнгали:

– Ош Кугу Юмо, Монча Кува, Монча Кутыза, тендан лўмеш шокшым пуэм, тазалыкым-эсенлыкым-уш-акылым-перкелыкым йодам: шканем, пелашем, икшывем да уныкам-влаклан, родо-тукымем да шочшем-влаклан, сурт-оралтемлан, вольык-кайыквусемлан, пакча емыж-саскамлан, – мут-влак дене коча кўёмбак шокшо вўдым чо-о-ош-ш-шт! шоктен шуыш. Конга, пу-у-уш-ш-шт! ыштен, куатле южым пёлемыш пўргале. – Кочыжо кайыже, тамлыже кодшо. Осалже кайыже, сайже кодшо.

Ынде монча омсам изишлан почи. Монча кўргё умылаш лийдыме тамле пуш дене теме. Тиде ўпшыштö чылажат уло: шокшо кў, конга, кермыч, пушенге киш, монча пырдыжысе смола ... Эше тўрлёт-тўрлёт шудо да пеледыш пуш.

Кочажын «Осалже кайыже, сайже кодшо» манме мутшо уныкалан шокшо лўкамбак кўзен возаш сигнал: Сашок ур гай йыж-йуж

веле койо, қүшнö лият. Кочажын ондак туныктымыж семын лёкамбалан комдык возо, йолвуундашыжым шем пырдыжыш тушкалтыш. Изиш тыге кийымек, күштылгын лёкамбач волен, пырдыж пелен ончыч онжо дene, вара, савырнен, тупшо дene чо-о-от пызнен шогале.

— Монча Кува-Кугыза, монча пырдыж, көргем гыч түрлö кылме черым, осал шонымашым, йёрдымö койышым шупшын лукса манын, шке семынет пелешташ ит мондо, — коча уныкам туныкта. Да шкежат ешара: Монча Кува, Монча Кугыза, юзо виян монча пырдыж, уныкамын капше гыч күлеш-күлдымашыжым шупшын лукса, олмешыже вий-куатдам пузыза, ю шүлышда дene көргыжым эрыктыза, түрлö осалжым когартен лукташ да поктен колташ полышыза.

Тыге пелештымек, Федот коча эн күлешшан пашалан пиже:

— Монча Кува, Монча Кугыза, уныкам лўмеш шокшым шуэм. Шокшым пушлан ямдымыме вўдыш лўмынак нылле ик түрлö пеледыш дene олыкысо эм шудым пыштенам, садлан тиде вўд нылле ик түрлö пушан да нылле ик пачаш куатан. Монча Кува, Монча Кугыза, уныкамлан тазалыкым-эсенлыкым йодам. Ушакылже волгыдо лиijже, шонымашыже поро лиijже, шўм-чонжо шокшо лиijже, кид-йолжо таза лиijже, — шокшо вўд контгасе кў ўмбаке миен шуо ма, уке ма, адак пу-у-уш-ш-шт! шоктен, контгасе рож гыч тўжвакыла, монча көргыш, шокшо пар кышкалалте. Монча көргö адак тамле пўртўс пуш дene теме.

Федот коча эше ик гана шокшо кў ўмбаке вўдым чош-ш-шт! шуыш да, ойлен-ойлен, лёкамбалне кийыше уныкажым вынык дene эркын лупшаш тўнгale:

— Ош Кугу Юмо, Монча Кува, Монча Кугыза, уныкамлан тазалыкым-эсенлыкым пүэн шогыза. Ушакылже волгыдо лиijже, шонымашыже поро лиijже, шўм-чонжо шокшо лиijже, кид-йолжо таза лиijже. Осал ваштареш шогымыж годым рывыж гай чоя лиijже, маска гай патыр лиijже, пире гай писе лиijже, ушан лиijже, шотан лиijже.

Куэ вынык, Пўртўс Аван пуымо вий-куатшым иктыш чумырен, уныкамын көргыш гыч осал черым, енг шинчавочым, түрлö күлеш-күлдымашым поктен лук.

Йўштö Кугыза, уныкамын йолагайжым, ёрканымыжым, түрлö чержым, күлеш-күлдымаш осал койышыжым, ўскыртланымыжым, нечкыланымыжым

мўндыр-мўндыр йўштö кундемышкет поктен нангай. Олмешыже ачам-авам йёраташлан, изирак-влакым чаманашлан, кутырак-влакым пагалашлан, шонгыенлан полашлан поро кумылым пуэн кодо.

Шочын Ава, уныкамлан ош тўняш толаш полшенат. Кызытшымат изи икшывын аралтышиже улат. Кид-йолжылан, чурийвылышыжлан, капкылжылан тазалыкым пу. Шўм-чонжылан чон ласкалыкым, ўшаным пу.

Вўд Ава, уныкам ўмбачын мушкин колтымо лавыраж дene пырля түрлö чержым, осалжым, енг шинчавочым мўндыр-мўндыр ен коштдымо верыш йоктарен нангай.

Йўд Водыж, тыйымат сёрвален йодам: уныкамын йўд омыжым арален шого, ласкан малашыже эрыкым пу. Вуй ўмбачынже осал шўлышым коранде, олмешыже сай, волгыдо шўлышым кондо да тыныс омыжым арале...

Да-а-а, тыгай юзо мут-влакым ойлен, мончаш тыйым пуртат гын, чынжымак, йомакыште улметла веле чучеш. Садлан вет Сашок нимо деч коч кочаж дene мончаште пураш йёратা. Теве тачат тынаре шокшо вынык дene лупшымекат, «охат» ыш ман.

— А ынде, Сашокем, лёкамбач учыливиya волен, мёнгеш нушкын кўзö. Кузежым-можым палет, — ой дene Федот коча лёкамбал тёреш шокшо выныкым пыштыш.

Уныка, кочажын ондак туныктымыж семын выныкеш ончыл могыржым йыген, шынгашле гай писын гына йыж-йож волен каяш тарванен ылят, кочаже жапыштыже чарыш:

— Чу, тынар писын оғыл, учыливиya керилтнет мо? Мёнгешыжат эркын, вашкыде кўзö.

Уныка, кочажын мутшым колыштын, кузе кўлеш, туге нушкын волен, нушкынак кўзыш.

Пытартышлан Федот коча уныкажым лёкамбалан комдык шуен пыштыш, кок йолжымат пырля кучыш, кертмай наре кўшкыла нўлтале да эркын рўзалтыме гай ыштыш:

Көргарвеже верышкыже шичше-е. Көргарвеже верышкыже шичше-е. Көргарвеже верышкыже шичше-е.

Тыге кум гана ыштымек, нойширо уныкажлан лёкамбач волаш полышыш, да коктынат мончаончык лектын шинчыч.

Теве тыге мончаш пырля пуримо годым кажне гана. Да-а-а, Федот коча уныкажым мончаш пуртен моптак. Ой-й, мопта-а-а! Эх, чаманаш гына кодеш, чыла тиде йўла эркын мондалт толеш.

Елена ЮНУСОВА

Марий Эл, Провой кундем

ТУКЫМЕТЫМ ПАЛЕТ - МОТКОЧ ПОЯН УЛАТ

«Марийский мир – Марий сандалык» журнал 2021 ий марташте «Тукымвож» конкурсым увертарен ыле. Шке тукымышто ойыртемалтше, кугешнаш лийше, вес енглан пример семын ужаш йёрышё енг нерген возаш күлын. Чылаже визитын ушненыйт. Жюри (тудым журналын түң редакторжо Валерий Мочаев вуйлатен) пурышо паша-влакым аклен да сеныше-влакым палемден.

Икымше верым Надежда Гусева налын. Тудын материалже ты номерыште савыкталтеш. Шкеже Шернур район Чылдемыр ялыште шоучын-кушкин. Купран школ деч вара Оршанке педучилищште кок ий тунемын, Марий кутыханыш пединститутым тунем лектын. Вара ик жап гыч МарГУ-што финноугороведений направлений дene шинчымашым налын, 2018 ийыште аспирантурым тунем пытарен. 2019 ийыште «Поэтика марийского рассказа о Великой Отечественной войне» теме дene диссертацийым арален, филологий шанче кандидат. Кызыт Марий туныктыш институтышто пашам ышта.

Кокымшо верым налшы-влак коктын улыт. Софья Шарабуева шке кочаже, Иван Григорьевич Шарабуев, нерген возен. Софья Шернур районысо Шүдымарий ял гыч. Изинек муро, сем, сцене дек шүман лийын, садлан 4 класс деч вара аваача Йошкар-Олаш президент школ-интернатын тунемаш колтеныйт. Тушто вич ий дома дene шокташ тунемын, вара 2009 ийыште И.Палантай лўмеш музыкальный училищым тунем лектын да

Озан олашке Назиб Жиганов лўмеш кутыханыш консерваториыйш пурен. Тунамак «Tatarica» оркестрыште шоктен. Ынде 13 ий Озаныште ила да 10 ий наре школышто йоча-влакым шке йбратыме семўзгарже дene шокташ туныкта.

Светлана Павлова Морко район Энерсола гыч, тудо изаже, марий радиобиолог (тыгайже кундемыштына икте гына) Ю. А. Александров, нерген возен ыле. Светлана жапще годым Марий кутыханыш университетыште шинчымашым поген. Шке курсшо дene кызытат кугешна, тушто марий түнялан палыме шуко ен (прозаик-влак Юрий Соловьёв, Маргарита Ушакова, поэт Зоя Дудина, журналист Лидия Семёнова, марий диктор Аркадий Сергеев) тунем лектын. Ятыр жап Советский районысо «Ял илыш» райгазетыште ыштен, кызыт – «Жемчуг» ювелир кевыште ужалкалыше.

Ираида Букетова-Алвий – поэт Аркадий Букетов-Сайнын ўдыржё. Тудын – **кумшо вер.** Морко вел Шенгше селаште шоучын, Морко посёлкышто илен, тыштак школым тунем пытарен. Марий кутыханыш университетым химиклан тунем лектын да ўмыржё мучко профессийже дene заводлаште тыршен. Шке тукымжым шымла. Кок книгам луктын, кумшо ямдылалтын. Ачакын рукописьше-влакым поген, тыгак кум книгам луктын.

Конкурсыш колтымо статьяштыже ялыште кугу сар жапыште да ваарарак кугу сад питомникым ыштыше Ондри Петров нерген каласкален.

Чыладам шокшын саламлена. Шке тукымдам паледа, шарнеда, түгеже поян ульда. Чон дene поян.

Ирина СТЕПАНОВА
Авторын фотожо

С. Павлова, И. Букетова-Алвий, Н. Гусева

КУГЕЗЕ КОЧАМ – Чарлаште ревизор

Шернур районын ик сылине вершёрыштыжё пеш шукерте ожно шке айдемывожшым колтен да шуен ила Куклинмыт тукым. Да уданжак огыл: шке тукым сапшым тачат пентгыдын куча да турان виктара. А түңгалтышым пыштен кугезе Пётр кугыза, лач тудын деч түңалын да шуйна мемнан тукымна.
Шуйна тукым гыч тукымыш йўлам шотлен, тукымвожым жаплен, вашла пагален, полшен, келшен илен, илышумылымашыжым пентгыдемден, сапкеремжым пентгыдын чымыктарен. Пётр коча деч вожнам шотлаш түңалаш гын, тачысе изи икшывына-влак кандашымше йыжынгым шуят.

А шкеже тудо 19-ше курымышто илен. Эргыже Костинга лийын – Константин Петрович. Ешыже нужнан илен. Константин Петрович шкеже Озан олаште военный службым нангасен, ешыж деч ёрдыжтö илен. Тунамсе пагытыште вет 25 ийдене служитленыт, ала лач тиде түн амал лийын... Варажым тудо, мёнггыжöй пöртыйлде, Озаныштак кола. Ялыште ешыжын ты неле уверым налмек, Элыксандэр эргыже – Александр Константинович, тудо жаплан 16 ияш самырык рвезе – шкетын йолын ачажым тоен пышташ тора корныш лектеш. Эше тунамак тудын пентгыде, виян улмыжо, илышын неле пуламырже виштареш лўдде шогалмыже, неле-йёс деч лўддымылышо палдырененyt. Шотлен лукмо почеш, илышын тиде неле йыжынгже 1914 ийлан толеш.

Эртыкым келгын шымлен лекмек рашемын, тиде тукымын фамилийжат лач Пётр кугызан лўмжö дene кылдалтын улмаш. Но саман ваштальтме дene 19-ше курым мучаште тиде йён деч коранын, вес фамилий-влакым пуэдаш түнгалиныт. Тыге Пётр кочан тукымжо Куклин фамилиян лиеш. Тиде фамилийым черкыште пуэнтүл улмаш.

Кугезе Пётр кочан уныка же, Константин Петровичын Элыксандэр эргыже – Куклин Александр Константинович – 1898 ийыште Шернур район Чылдемыр ялеш шочын. Улыжат 4 классым тунем пытарен, но тудо пагытлан кугун тунемше енглан шотлалтын. Вет 1900-шо ийла түңгалтыште лудын-возен мөштүшө енг шагал лийын. Александр Константинович Шернур селасе райфинотделыште пашам ыштэн: контрольно-ревизионный управленийин түнг ревизор-контролёржо лийын: район мучко түрлö учреждений, колхоз еда тергымаш дene коштын.

Ковамын (тудын ўдыржö – Анна Александровна, 1926 ийыште шочын) каласкалымыж почеш, ачашт кеч-могай пашалан пеш ответственный, чыным палаш тыршыше, шоям чытен кертдыме, калыклан эре полаш кумылан, грамотым палыше енг лийын. Калыкат тудым пагален, лўмжö Шернур да воктен кундемлаште сайын палыме лийын. Садлан пошкудужо-влак, воктен да ёрдыж ялла, районла гычт серышым возаш, лудын пуаш, түрлö справкым возыкташ, пенсийим чын кычалаш, икманаш, түрлö йодыш дene полышым йодын эре Александр Константинович деке толынтыт. Тудо калыклан эре пол-

Анастасия Петровна ден Александр Константинович Куклинмыт.
1950-ше ийла

шен – вет полшен кертиш вес тыгай енгже ты кундемыште тетла лийын огыл.

Райфинотделыште тыршымыж годым Александр Константиновичым Йошкар-Олашке ревизорлан кусарат. Бынде пүтынъ Марий кундем мучко тергымаш паша дene коштеда. Тиде 1930-1935 ийла лийын. Олаште тудлан пачерым пуат. Име күшкө, шүртö тушкө манме семын ешыжат олашке илаш кусна. Ковамын шүжарже Мария Александровна (тудым Марля кока маңынна, 1928 ийыште шочын) икымше классыш оласе школыш каен улмаш.

1937-ше ийыште Александр Константиновичым Йошкар-Ола гыч Карелийисе Петров заводск олашке ты паша денак кусарат. Но 1939 ийыште финн сар түнгалимеке, тудо сарыш кая, да мёнггö толде, вигак 1941 ийыште түңгалаше Кугу сарыш логалеш, вара 1945 ий марте Кугу

Ачамланде сарыште кучедалеш. Тыштат лўддымылыкым ончыкта: Йошкар Шўдыр орден, «За отвагу», «За боевые заслуги» медаль-влак дене палемдалтеш.

Сар деч вара Александр Константинович олаште адак ревизор пашашке кусна. Пенсийиш лекмеке, ешге ялыш илаш пўртылыт. Шке ялые пўртыштым Йыван лўман кугурак эргыштлан коден, шканышт посна у пўртым чонгат. Тунамак кугу садым шынден, ончен-кушташ тўнгалеш. Ялыште энгыжвондым, тўрлө шоптырвондым, олмапу-влакым, кугымёрым куштышо эше лиийн оғыл. Сад паша варагак веле ворангаш тўнгалын. Чылдемыр ялыште эн ончыч кугезе кочана садым шынден, чодыра гыч пеш шуко пўкшермым, пызлым, поланым конден шындылын. Пўкшермалаже тачат туту пўкш дене мемнам куандарат.

Тыгак тудо пакча шентелныже, верым эрыктен, памашым почын. Рушла да

Алексей Михайлович ден Ирина Дмитриевна Овечкинит

марла лектын шогышо тўрлө газет ден журнал-влакым эре-ак выписатлен, лудын шоген. Поснак «Сельский календарь» йўратен. Пенсийиште улмыж годымат Александр Константинович деке калык эре толын шоген: тўрлө кагаз документым ышташ полашш йодыныт.

Тудын эше ик ойыртемалт-ше койышыжо — калык кален-дарым вўдымаш. Тушко кече еда пўртўсъёс вашталтышым, игече палым, увер-ангарам, ял илиш гыч тўрлө сўретым палемден шоген.

Шкеже тудо ялыштат эре военный китель дене коштын. Пеш пентыде капқылан, канде шинчан да ош чурийвылышан марий лиийн. Но сарын кышаже пентыдырак улмаш: 1969 ийыште черланен, ош тўня гыч каен.

Тудын пелашиже Анастасия Петровна (1904 ийиште шочын) Кужэнер вел Кугу Регеж ялые улан еш гыч лиийн. Ик изаже Нолько энгер воктене луктедиме кўм ужалышылан шотлалтын: Владимир, Кострома областлашке нанггаен ужалкален. Вес изаже волыкым шуко ончен: лу дене ушкан, ятыр шорык, имне. Кугу кована (ме тудым тыге манынна) кугезе кочаланна 16 ияшак марлан толын да ош тўняште 96 ийым илен. Кугу капан, мотор чурийвылышан, тале, бўрин, лўдун-вожыл шогыдымо, пеш чатката, арулымым йўратыше марий ўдирмаш лиийн. Пеш поро да волғидо шарнумашым коден.

Оласе илыш деч вара ялыш илаш куснымекышт, кугу кована тысе ўдирмаш-влак деч чот ойыртемалтын.

Кугезе кочам ден ковам Мария ўдирмашит да унтикашт-влак дене. 1950-ше ийла

Саман вашталтмеке, ялысе ўдырамаш-влак шовычым пи-дыныт гын, тудо чаравуйын коштеш ыле, чўчкыдынак пы-лыш кёржым, шўшержым алмаштылын чиен. Кевытыште киндын пушкидылыкшым тергиме амал дene тудым кучен ончышо кажне енгым «Олаште киндым нигё тыге кучен ок ончо, тендан деч вара кузе тудым налман?» манын шылтала улмаш.

Александр Константинович ден Анастасия Петровна шке икшывышт-влакымат ушаш-шотаным күштеныт, уныкашт, кугезе уныкашт-шамычат илыш-корнышто пэнгыдын шогат. Нунын ўдырышт, мыйын ковам, Анна Александровна, сар тўнгалме ийлан 14 ияш самырык нарашта ўдырышын. Купран школын 7 классшым Похвальный лист дene тунем пытарен, но умбакыже тунем-шаш кумылым шучко сар лу-гыч ыштен. Тудо ўмыржё мучко тунамсе «За коммунизм» колхозышто тыршен: сёснам ончымаште эре ончыл радамыште лиийын. Ятыр медаль, Чапкагаз, шергакан пёлек, герой олалашке ятыр гана путевко дene палемдалтын.

Кочам – Овечкин Михаил Григорьевич – дene вич шоччым ончен-куштеныт, кажныжым илыш-корныш луктыныт. Ковам кугун ту-немше лиийын оғыл гынат, чапле илыш университетым эртен. Илыш мардеж тудым тўрлө велым терген, но ковам вуйым сакен оғыл. Вет во-жшо пенгыде лиийын. Мыланна тудо тачат шке пашаж дene пример семын ончык ўжшо маяк гай кодеш.

Вич йоча кокла гыч Алексей эргышт туныктышо лиийын. Ўмыржё мучко Овечкин Алексей Михайлович Шернур районысо Кукнур школышто физкультуру, историй, обществознаний, НВП предмет-влакым вўден, 19 ий ты школын директоржо лиийын. Тудо «Марий Эл Республике образованийн сулло пашаенгже» лўм, «Калык просвещенийн отличникше» знак дene палемдалтын. Кукнур кундемышти тиде ешым туныктышо еш семын палат. Вет Алексей Михайловичын пелашыжат Овечкина Ирина Дмитриевна – виян туныктышо, «Россий Федерациин сулло туныктышожо» почётан лўм ден палемдал-

тын. Нунын Лиана ўдырышт тыгак туныктышылан тырша. Йошкар-Оласе Бауман лицей-иште тўнгалтыш класслам туныкта.

Александр Константинович ден Анастасия Петровна вес уныкашт тыгак туныктышо профессийм ойырен. Тиде – Танерова Алевтина Николаевна. Тудо ятыр ий Шернурысо Н. Заболоцкийн лўмжым нумалаше 2-шо номеран школын директоржо, вара районисо туныктышо пёлкан вуйлатышыже лиийын. Сай пашажлан «Марий Эл Республике образованийн сулло пашаенгже» лўм дene палемдалтын.

А тачыс кечылан кугезе коча-кованан чыла кугезе уныкашт кўшыл шинчымашан улъит, тўрлө аланыште пашам ыштат: врач, туныктышо, шурным күштышо, инженер, чонышо... А вес семынже лиийынат огеш керт, вет нерештариyme туту пырче веле, шытен лектын, сай озымым, а вара шыркам колта.

*Надежда ГУСЕВА
Пашам возымо годым Алевтина
Николаевна Танерован каласкалышы-
машыжслан, ковамын, Анна Алексан-
дровна, каласен кодымо шарнымашыжслан, еш архивлан эфтертыме.*

Куклинмыйт да Овечкинмыйт тукым

На Арской даруге

Если вы услышите, что недалеко от Байкала с 18 века существует марийская деревня, не стоит округлять глаза. Лучше уточните: как это умудрились потомки Онара забраться в такую даль? И тогда вам разъяснят, что Байкал – это вовсе не озеро, а вполне сухопутное селение на севере Арского района Татарстана, а чуть ниже него и впрямь раскинулась деревня Шурабаш, в которой живут марийцы.

«ОП-ОП-ОП, ШУРАМАРИ!»

Арский район в Татарстане – один из самых национальных. Татары составляют здесь 93 процента населения. Доля марийского населения в районе – полпроцента. Большая часть его сосредоточена в деревне Шурабаш.

Когда-то марийских деревень здесь было больше, – поведали сотрудники Арского историко-этнографического музея «Казан арты». – К примеру, жили раньше марийцы в сёлах Кышкар, Казанбаш, Носы. В некоторых татарских деревнях есть старинные марийские кладбища.

Исследователи отмечают, что ещё в XVII веке к северу и северо-западу от Казани располагались

священные для марийцев места. Здесь же многие географические названия также имеют марийское происхождение. «Хотя сейчас марийских и удмуртских деревень осталось немного, большинство финно-угров никуда не уходило со своих мест, а было ассимилировано татарами и русскими», – пишет казанский историк Марк Шишкин.

В музее бережно хранят и экспонаты, связанные с культурой других народов, живущих на этой земле. Есть здесь марийский свадебный костюм из деревни Шурабаш, а некоторые экспозиции украшают полотенца и скатерти с характерным финно-угорским орнаментом.

В старину эти земли назывались Арской даругой – Арской стороной. Правители Арской даруги – арские князья держались достаточно независимо от казанского хана. По мнению известного татарского историка Дамира Исхакова, арская знать включала в себя не только тюрков, но и финно-угорскую родовую элиту, что можно проследить по упоминанию их имён в письменных и фольклорных источниках.

О том, что в Арской даруге было смешанное этническое население, свидетельствуют и слова князя Андрея Курбского – ближайшего сподвижника Ивана Грозного во время взятия Казани: «Кроме татарска языка в том Казанском царстве пять различных языков: мордовский, чuvашский, черемиский, воитецкий або арски, пятый башкирский».

Но не нужно думать, что Шурабаш – это какой-то обособленный марийский анклав. Ведь Арский район граничит на севере с Моркинским и Мари-Турекскими районами Марий Эл, до которых из Шурабаша рукой подать. С обоими районами у жителей деревни давние связи, в том числе родственные. Немало уроженцев Шурабаша осело в своё время в Мари-Туреке.

В самом Шурабаше сегодня проживает около двухсот марийцев, рядом с ними – примерно столько же татар. Национальную «дислокацию» можно вычислить даже по названиям шурабашских улиц: на улице Тукая живут татары, на улицах Чавайна и Палантая – марийцы.

Олеся Игоревна Антипова

По местным преданиям, раньше деревня была чисто марийской, а потом марийцы пригласили пастуха-татарина, следом за которым в эти края потянулись и его со-племенники. Так было или иначе – трудно сказать, предание есть предание. Однако доподлинно известно, что в дореволюционных источниках деревня упоминается также как Шишоры, Богашевская Пустошь. Шишоры – русский вариант марийского Ший Шора (Серебряная Шура) или Шишор – так сами марийцы называют свою деревню, стоящую рядом с рекой Шура. А себя – шурамари – марийцы с реки Шура. Когда идёт свадебная процесия и звучат свадебные песни, мужчины сопровождающие невесту, кричат ободряюще: «Оп-оп-оп, шурамари!»

В Арском историко-этнографическом музее «Казан арты»

«А» И «Б» СИДЕЛИ НА ТРУБЕ

При Арском педагогическом колледже им. Г. Тукая существует уникальный музей «Алифба» – музей букваря. В нём собрано 160 букв архивов на 72 языках народов мира. На стеллажах среди других букварей можно увидеть и марийскую азбуку. А в фондах музея – ещё пять различных изданий первого учебника первоклашек.

Уважительно к марийскому языку и культуре относятся и в единственной марийской деревне района – Шурабаше.

В Шурабашской образовательной школе марийский язык и литература – один из учебных предметов. На его изучение отводится по три часа в неделю в каждом классе. Дополняет этнический компонент кружок «История и культура марийского народа».

В 1987 году, когда в Шурабаше была построена новая школа, в ней обучалось около ста человек со всей округи. Тогда ещё «А» и «Б» классы были. Татарские дети обучались в «А» классах, марийские

– в «Б». Раньше после окончания начальной школы татарские ребята шли в Шуринскую школу, марийские – в посёлок Мариец Марий-Турекского района, за 9 километров отсюда. Там они жили в интернате.

Сейчас в Шурабашской школе, кроме местных, обучаются дети из соседних татарских деревень: Байкал, Новая Серда и Шура. Из 54 учеников 18 – марии. Начальные классы до сих пор разделены: марийские и татарские. Понятно, что марийские классы – малокомплектные, ведь в них только ребята из Шурабаша.

Учитель марийского языка и литературы Олеся Игоревна Антипова работает в школе с 2014 года. Она окончила Оршанский педагогический колледж по специальности «Учитель начальных классов», а затем Марийский государственный университет. Проработала десять лет в Шурабашском детском саду. А затем любовь к родному языку привела её в школу.

– В основном ребята занимаются с охотой, хотя литературный марийский воспринимают трудновато, – рассказывает Олеся Игоревна.

на. – Иногда даже приходится делать перевод на русский язык. Но в последнее время пошли начальные классы, которые не только литературный – свой диалект плохо понимают. Потому что общаются на русском. Когда я училась в начальной школе, молодёжь между собой общалась только на марийском, а с татарскими сверстниками мы разговаривали по-татарски. Наше поколение и сейчас хорошо владеет татарским языком, а вот дети уже не очень. Они понимают, но уже не разговаривают. Марийские дети иногда из-за двух-трёх человек в классе, не владеющих языком, переходят на русский.

Кстати, татарское окружение повлияло и на диалект шурабашских марийцев. В нём явственно слышится татарская интонация, произношение некоторых звуков на татарский манер.

– Когда я приезжаю в Шоруньжу, что в Моркинском районе Марий Эл, местные жители по моему произношению сразу распознают: из Шурабаша приехала, – говорит Олеся Игоревна.

Учителя и ученики Шурабашской школы

Семья Улыксановых

В истории школы был период, когда её закрыли на ремонт, и ребята пришлось ездить на учёбу в деревню Новый Кинер, что в 10 километрах от Шурабаша. Добираться приходилось по бездорожью, а вдобавок марийский язык с пятого класса стал преподаваться только в кружках, хотя ранее родителям обещали, что его сохранят как предмет.

Марийцы не выдержали: обратились с письмами в национально-культурную автономию марийцев Татарстана, в Ассамблею народов Татарстана. Своих земляков поддержали и татары. В результате вмешательства общественности и благодаря поддержке республиканских государственных органов Татарстана ситуация была исправлена.

— Сегодня марийский язык удерживает только деревня. Те, кто уезжает отсюда, постепенно теряют язык, — вздыхает учитель. — Когда ко мне племянники приезжают из Казани, я пытаюсь с ними говорить на родном языке, чтобы

не забывали его. Сестра тоже пытается с ними дома по-марийски разговаривать, на что младший ей отвечает: «Мам, нормально говори, а». Причём сестра замужем тоже за марийцем. Но почему-то в городе родители дома перестают разговаривать на родном языке. А в деревне, когда дома, в семье говоришь по-марийски, то и, выйдя на улицу, продолжаешь говорить на родном языке.

Ревностное отношение Олеси Игоревны к сохранению марийского языка отмечено и на республиканском уровне: в ноябре 2021 года ей вручена Благодарность Президента Республики Татарстан Рустама Минниханова: «За большой вклад в сохранение языка, культуры и традиций представителей народов, проживающих в Республике Татарстан».

Но если разговаривать на марийском люди в Шурабаше ещё продолжают, то читать стали гораздо меньше. Между тем, книги на марийском языке в деревне есть:

в школьной библиотеке, к примеру, их – 180 экземпляров.

Сколько книг прошло через руки Фёдора Антиповича Антипова, наверное, и сам он не помнит, хотя в свои 85 лет до сих пор сохраняет хорошую память и удивительную активность. Книга ввлекла его с детских лет. Едва окончив среднюю школу, он уже заведовал избой-читальней в деревне Новая Серда. А с 1957 года стал заведующим библиотекой в родном Шурабаше. Заочно окончил Татарское республикансое культпросветучилище по специальности «Библиотечное дело». Выбранная специальность действительно стала делом всей его жизни: 43 года проработал Фёдор Антипович в библиотеке. Не раз побеждал в социалистическом соревновании среди библиотечных работников района, его имя заносилось на районную Доску почёта, награждён Почётной грамотой Президиума Верховного Совета Татарской АССР. В 1996 году был признан лучшим библиотека-

рем Арского района. Выйдя на пенсию, Фёдор Антипович продолжает живо интересоваться книжными новинками, читает периодику, активно сотрудничает с местной районкой – пишет для неё заметки о марийских писателях, причём и на татарском языке! Одна из последних заметок библиотекаря была о поэте Валентине Колумбе.

ДЫХАНИЕ СВЯЩЕННОЙ РОЩИ

За шурбашской школой простирается бывшее колхозное поле, которое нынче обрабатывает фермерское хозяйство Закирзянова. На поле светлым островком выделяется священная роща. В советское время в неё тайком ходили молиться местные марийцы: власти на религиозные дела смотрели строго. В первые годы советской власти эту рощу даже поделили между марийцами и татарами. Те свою долю распилили на дрова, которые вывозили из рощи на лошадях. Только, вспоминают старожилы, не принесли те дрова счастья: лошади передохли, а дом, срубленный из брёвен, – развалился.

– В роще чувствуется особая атмосфера, даже дышится там по-другому, – рассказывает Туктагул Туктаевич Туйкиев.

Как-то во время уборочной страды жена Туктагула Туктаевича вышла рано на двор и, взглянув в сторону рощи, заворожённо застыла: над рощей стоял белый человек в теркупше – войлочной шапке и смотрел на неё. Очнувшись, она рассказала о видении мужу.

Туктагул Туктаевич понял, что это было знамение. Съездил на моление в Шоруньжу, а вскоре марийские старейшины ему действительно надели на голову теркупш – знак того, что он стал картом.

В Шурбаше новую ипостась Туктагула Туктаевича восприняли как должное: не зря ведь он долгие годы проработал бригадиром строительной бригады в колхозе. Многие дома построены бригадой в деревне, многие колхозные объекты отремонтированы, колодцы выкопаны. В Шурбаше всегда готовы прийти на помощь землякам при строительстве нового дома. «Кидалмаш» –

называют здесь такую взаимную поддержку.

– Марийцы трудолюбивые, отзывчивые, дружные, – подтверждает директор Шурбашской школы Радина Гаптелахатовна Ибрагимова. – Всегда приходят на помочь друг другу. Раньше, когда в город на учёбу у них кто-то уезжал – вся деревня провожала.

Туктагул Туктаевич немногословен, внешне даже стеснителен, во время общего разговора в центр не стремится, а стоит как будто в сторонке. Но лукавый бригадирский прищур говорит о человеке степенным, знающем цену себе и людям, который не рубит с плеча, а семь раз отмерит, прежде чем отрежет.

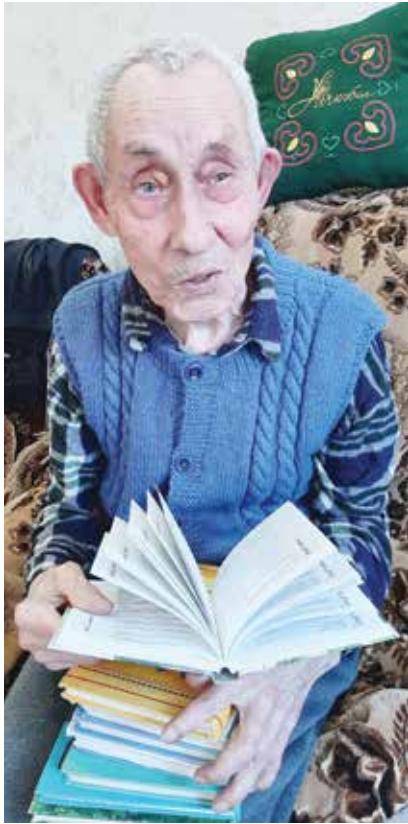
«Деревня сохраняется, потому что марийцы никогда не предавали свою веру, берегли традиции», – считает деревенский старейшина.

– Какое будущее ждёт Шурбаш? – спрашиваем его.

– Если в деревне рабочие места будут, то молодёжь, может, и вернётся. А так, конечно, деревня стареет, – признаётся Туктагул Туктаевич.

Ансамбль «Шипор»

Фёдор Антипович Антипов

Туктагул Туктаевич Туйкиев с женой и внучкой

В деревне срезом её духовного потенциала часто является фольклорный ансамбль. Есть такой коллектив и в Шурабаше – «Шишор». Его организовал ещё в 1956 году учитель Тукташ Туйбатрович Туйбатров. В 1991 году ансамблю «Шишор» присвоили звание «Марийский народный фольклорный ансамбль». Многие из нынешних участников коллектива пришли в него ещё в школьные годы. Эта традиция сохраняется и до сих пор, а некоторые жители Шурабаша – как, например, Антиповы, влились в ансамбль всей семьёй.

С его участниками мы встретились в клубе, где они исполнили для нас несколько танцевально-песенных номеров. Среди тех, кто сорвался на сцене клуба, – работники колхоза и школы, пенсионеры. К взрослым жмутся двое ребятишек.

– Как вы считаете, а долго ещё будут эти песни здесь звучать? – спрашиваем шурабашцев.

– Конечно, будут. Видите: вместе с нами наши дети поют.

– У «Шишора» есть ансамбль-спутник «Изинер». «Шишор» – это большая вода, и «изинер» – маленькая, – говорит Олеся Игоревна Антипова, которая с 1991 года является художественным руководителем ансамбля. – В нём 12 человек, в том числе и татарские дети. У нас и школа общая, и ансамбль общий.

У ряда женщин, поющих и танцующих в «Шишоре», дети уже взрослые, но в ансамбле их не видно.

– Дети живут в Казани, – признаются женщины.

Почему молодёжь уезжает из деревни?

– Сейчас у молодой семьи в деревне преимущества мало по сравнению с городской – этого нет, того нет, детей водить некуда, нет в деревне таких интересных мест, как в городе, – делятся с нами одни участники ансамбля.

– Надо обеспечить народ работой. На ферме её мало, да и зарплата не устраивает. Остальные кто домохозяйки, кто в школе, кто в магазине. И всё. Вот молодёжь потихонечку и уезжает, – продолжают другие.

Недавно сетевое издание Inkazan.ru опубликовало рейтинг районов Татарстана по качеству жизни. Районы оценивались по таким показателям как здравоохранение, демография, доходы людей, дороги, образование и т. д. За основу были взяты данные Росстата за 2018–2019 годы. В этом рейтинге один из крупнейших в Татарстане Арский район занял 34 место из всех 44 татарстанских районов. А среди лидеров логично оказались районы с хорошо развитой промышленностью: Альметьевский, Нижнекамский, Набережные Челны. За рамками рейтинга осталась Казань, с её самыми высокими в регионе зарплатами. Вот туда нынче и устремляется шурабашская молодёжь.

Этот отток не восполнят, пожалуй, и Улыксановы – известная в

районе многодетная семья. Олег Урсланович и Зоя Васильевна поженились в 1996 году. Зоя – родом из Шоруньжи. Олег – местный. Последний год оба работают в родильном отделении на ферме у Закирзянова. Кстати, Зое Васильевне в 2018 году присвоено почётное звание «Заслуженный животновод Республики Татарстан».

Самой старшей дочери у Улыксановых 23 года, она уже замужем. Самому младшему – девять месяцев. А всего в дружной семье девять детей. Ребята постарше помогают и по хозяйству, и за младшими присматривают, когда родители на работе.

– Что для вас дети? – спрашиваем родителей.

Они не сговариваясь отвечают: радость! И действительно: глаза обоих светятся от счастья.

– А ещё в планах есть прибавление?

– Не-ет. Теперь уже внуки появились, надо на них переключаться, – улыбается хозяйка.

Конечно, без молодёжи Шурабаш ждёт трудная судьба. Что будет, когда «Изинер» – маленькая вода – совсем высохнет? Задумавшись об этом, вспомнил рассказ Туктагула Туктаевича о том, что марийцы, обращаясь к богам с просьбой сохранить близкого человека, зажигают свечи. И если свечи не гаснут – жизнь будет долгой. Пусть же не гаснут свечи Шурабаша!

Сергей ШАНЧАРА

Фото: Руслан БУШКОВ

Священная роща у д. Шурабаш

Рядовые Победы

Фотографии фронтовиков
из д. Большой Абанур
Килемарского района Марий Эл

Имя Валерия Кузьминых в марийской фотожурналистике уже стало легендарным. За его плечами – работа в трёх республиканских газетах, оформление томов серии «Монастыри России», фотоальбомов «Марий Эл. Земля, на которой хочется жить», «Царёв город», несколько тематических выставок в Йошкар-Оле. Он отмечен премией Президента Марий Эл «Золотое перо», медалью ордена «За заслуги перед Марий Эл», почётным званием «Заслуженный журналист Республики Марий Эл». Но главное достоинство Валерия – это его мастерское владение фотокамерой, которое он умеет сочетать со словесными портретами современников, пейзажными и житейскими зарисовками. На чёрно-белых фотографиях Валерия Кузьминых мы видим как светло и мудро смотрит фотограф на мир, на природу, на людей уже ушедшего XX века. Этот взгляд заслуживает того, чтобы его разделили наши читатели.

Шеме-ошо фото: яндар ончалтыш

МАРИЙ САНДАЛЫК

ЯКМАНОВ

«Кугу сорт» сектын енгже, революционер Василий Тихонович Якмановын шочмыжлан 1 январыште – 140 ий (1882). Оршанке район Уппшо села гыч. Кугыжан кучем ваштареш лўдымын шогымыжлан Чарлаш ссылкыш колтатлын (1907-1910). Йотэллаште шылын илэн (1911-1912), венгр шымлызые ё. Беке, финн этнограф Ю. Вихманин дене палыме лийын, мари калыкын этнографийже дене палдарен. Революцийым ўп олаште вашлийын. Мари батальоным чумыраши полшлен, тудлан возыму мурожу «Үжара» газетеш лектын (1918, 30.01). I Мари Калык Погынын делегатше (Пўрё ола, 1917) 1918 ийыште мёнгтиш пўртылын, исполкомышто, Кресанык-влакын ваш-ваш полышыно обществыштышт (крестком) ыштен, РКП(б)-ын енгже (1919). Кресткомын плеснумыштыжо лийын (Моско, 1925), МАО деч Рўд комитетын сайлалтын. Тудын нерген «Правда», «Бедната», «Йошкар кече», «У ильши» газет-влак возенит. 1928 ий гыч персональный пенсионер, Москош илаш куснен (1930). 1937 ий апрельыште калык тушман семын кучалтын, Йошкар-Оласе казамаыште пикталт колен (1938, 08.02).

ЕВСЕЕВ

Краевед, этнограф Тимофей Евсеевич Евсеевын (Евсеевын) шочмыжлан 13 февралыште – 135 ий (1887). Морко район

Азял гыч. Тулук йочам коваже күштөн, фольклор дене палдарен. Ты поянлыкым аралаш финн шымлызые Ю. Вихманин туныктен. Казна күшеш Ронго 2 классан школым пытариште (1905) туныктыш финнын кусарышыже лийин, шкежат мари этнографийым шымлаш тўнгалин. Финляндийиш стажировкыш мисен (1908). 1909 ий гыч – Финн-угор ушемын стипендиатише, фотоаппаратын налын. Мари областной тоштер директор улымж годым (1924-1931) экспедицилам чумырен, Мари краевед обществым почын (1926), тоштер пашалан тунемаш Финляндийиш мисен (1926). Тыгай кыл репрессийиш логалаш амалым пуэн: Угарманыште ссылкыште илэн (1931-1933), 1937 ий 25 сентябрьыште кучалтмек, 11 ноябрьыште лўён пуштыныт. 1956 ийыште поро лўмжым пўртылтымё. Параже-влак Т. Евсеев лўмеш да Финляндийисе Национальный тоштерлаште аралалтыт, 16 том дене Хельсинкиште лектыныт (2002). Лўмешыже: Национальный тоштер (1992), 2006 ий гыч Евсеев лудмаш.

КОНДРАТЬЕВ

Куғыжаныш пашаен Григорий Иванович Кондратьевын шочмыжлан 21 январьыште 110 ий темын (1912). Провой вел Кокым-

шо лесной ял гыч. «У куат» колхозыши пурен (1928). Курыкмарий педтехникиумышто (1929-1930), кўшыл партишколышто (Моско, 1951-1954) тунемын. Исменца ШКМ-ште туныктен, вуйлатен, ВЛКСМ Звенигово райкомышто, райсберкассыште тыршен. Армий (1934-1935) деч вара Звенигово, Сотнур районлаште, Мари обкомышто комсомол пашам шуктен. 1940 ийыште 28 ияшым МАССР Совнарком (Совмин) вуйлатышын 1-ше алмаштышыжлан шогалентен. Сар жапыште Юл серыште 45 менге кужытан окопым кўнчымо пашам вуйлатен, ВКП(б) Мари обкомын 2-шо секретарьже лийын. Баражат – эре вуйлатыме пашаште: кок гана МАССР Совмин председательлан шоген (1945-1948, 1954-1964). СССР, РСФСР, МАССР ВС-влакын депутатылан сайлалтын (1946-1967). Канышыш лекмеш (1967), Совминин Печать управленийжым вуйлатен. Ленин (1946, 1956), «Знак Почёта» (1962) орденла дене палемдалтын. «Люди и времена» книгам возен (1966). 81 ияш колен (1993, 14.04).

ГЕРАСИМОВ

Музковед, фольклорист, мари калыкын икимши искусствоведений докторжо (2000) Олег Михайлович

ТАЙГИЛЬДИН

График, живописец, педагог Георгий Валерианович Тайгильдин 6 январьыште 80 ийым темен (1942). Провой кундем Шолангуш ялеш шочын, Йошкар-Олаште күшкын. 9-ше №-ан школын выпускниште (1959) Озан художественный училище деч вара (1964) эркан сўретче лиимешкыже (1998) – туныктымо пашаште, 1-ше №-ан музык да сымыктыш школ-интернатыши (1968-1975) И. Ямбердов, В. Кудрявцев, С. Евдокимов тунемшыже лийыныт. Йошкар-Оласе худучилищым вуйлатен (1975-1977). Моско полиграфий институтын тунем лекмек (1979), Мари книга савыктышыши тиршен (1979-1993), 100 утла книгам сўрастарен. «Ото» (С. Чавайн, 1984), «Азбука» (С. Дмитриев, 1988) книга-влаклан Российской книга конкурсын дипломантисе лийын. Российской сўретче-влак ушемын енгже (1990), Мари Элын сулуо сўретчыже (2001) мариын историжым, фольклоржым сўретла («Арест Мамич-Бердея», «Легенда о Полтыше» «Пугачевцы на переправе через Волгу»). Радынаже-влак Йошкар-Оласе, Озанысе, Уфасе тоштерлаште, РСФСР худфондыши, йотэллассе посна ен-влак дене аралалтыт.

ГРОМОВ

Военный инженер, журналист, шымлызые Вячеслав Григорьевич Громов 19 февралыште 80 ийым темен (1942). Йошкар-Олаште шочын, офицер ачаже пелен тўрёл кундемлаште илэн. Кўшыл шинчымашым Ленинградысе военно-механический институтын налын (1965), «Спецмаш» ОАО-што тыршен, технический научо кандидат (1986). 1997 ийыште журналист радамыш ушнен, Санкт-Петербургысо «Дизайн и строительство» журналиште тыршен, тўн редакторжо лийын (1999-2003). 2004 ий гыч Йошкар-Олаште ила, мари, моло финн-угор йылым шымла. Англичан, итальян, латын йылмылам пала, ятъир молым умъла. Мари йылме деч ончыч шочын манын, «Мариийский язык – старший брат латыни» (2011) книгаштыже пэнгыдемда. 2012 ийыште «Сколько родственников у мариецев?», «Истоки мариийской лексики» книгалам луктын, «Мариийский язык в зеркале ностратики» книгаже савыкташ ямде. «За трудовое отличие» (1976), И. Петров да МАО-м ыштымьлан 100 ий теме лўмеш «Калык верч тыршымаш» (2019) медаль-влак дене палемдалтын.

РОМАНОВА

Артисткес да мурзы, РСФСР-ын калык артистшес С. Кузьминихын пелашыже Майя Тимофеевна Романова шочмыжлан

23 марташте – 95 ий (1927). Тошто Торъял гыч. Ача-аваже мураси-кушташ мастар ўдырыштым туныктышым уж-нешт улмаш, но пединститутыш пурышо Майя Маргостеатр пеленыесе студийш куснен (1945) да 1989 ий марте марий сценам волгалтарен, түрлө сыйнан 100 образым чонген: Олык (Н. Арбан, «Кенгеж жүйдү»), Маюк (М. Шкетан, «Ачижат-авијат»), Салика, Марина (С. Николаев, «Салика»), Сильвия (В. Шекспир, «Веронисы кок рвезе», 1963), молат. Икымше рольжо – Лумүдүр (А. Островский, 1946). Ленинградыс театр институтышто 2 курсым тунемын (1949-1952). Шүшпүк жүкшө дене йонгаттарыме муро-влак Марий радион шёртнөө фондыштыжо аралалтыт. З. Краснов, А. Январев, З. Ермакова почеламутым, Н. Арбан тангом пёлекленет. МАССР-ын (1960), РСФСР-ын (1969) сулло артисткыже 2013 ий гыч «Пүнчэр» шонгыпёртыштö илен, тыштак колен (2014, 15.05). Лўмешыже: ильме пёрт пырдыжыште (Йошкар-Ола, Волков урем, 166) чап онга (2017).

САПАЕВ

Композитор Эрик Никитич Сапаевин шочмыжлан 4 марташте – 90 ий (1932). Йошкар-Ола шочын, У Торъял

вел Чобыксолаште күшкын. Изияк түрлө семүзгар дене шоктен, 3 йылмым пален. Немда школ деч вара (1946) пел ий У Торъял педучилишиште, вара И. Палантай лўмеш музычилишиште (1947-1951) тунемын. Йошкар-Ола педучилишиште 2 ий тыршен, Озан консерваторийын студентше лийын (1953-1958). «Калык тушман» ачажын, Марий партий ОК-н 2-шо секретарьын, поро лўмжым пўртыйтамеш (1956) шуко нельм чытен, но талантшым нигёт лунчыртен кертын оғыл: ятыр мурым, симфонический, камерно-инструментальный произведенийлам, «Акпатьыр» икымше марий оперым возен, студенттак «Муро-влак» сборникым луктын (1956). 27 ияшым СССР композитор ушемыш пуртенент (1959). Оперын премьерже деч 40 кече очыч, 1963 ий 24 февральште, ўмыр лугыч лийын. Марий комсомолын Олык Ипай лўмеш (1968) да МАССР Күгүжаныш (1970) премий-влак дене икымше палемдалтын. Лўмешыже: Марий музыкальный театр (1994), У Торъял сымыктыш школ (1997), поселкышто – бюст.

КАЛИЕВ

Философ, педагог Юрий Алексеевич Калиевин шочмыжлан 16 январяште – 65 ий (1957). Пошкырт кундем Мишкан

район Нерге ял гыч. Нерге (1964-1972), Мишкан (1972-1974) школлашке коштын. Армий деч вара (1977) МарГУ-ш тунемаш пурен. Пытарымек (1983), Н. Крупская лўмеш МГПИ-ште ассистентлан тыршен (1983-1986). Москосо В. Ленин лўмеш пединститутын аспирантурыштыжо философий науко кандидатлык диссертацийм аралымек (1989), МГПИ-ш пўртыйлын (1989-1996), МарГУ-со марию литератур ден философий кафедр-влакын доценттиш лийин (1996-2003). 2003 ийште Пўрё оласе Социально-педагогике академийш куснен, профессор (2005). 2005 ийште философий науко доктор ученьи степенным налын, шочмо районыштыжо икымше марию науко доктор. 250 утла шанче пашам, 6 монографийм, туныктым пособий-влакым возен. Философиймарла туныктен да лекциялжым пособийш чумырен (1997). Сорос фондын премийжым сулен (1996), Й. Кырла лўмеш «Калык верч тыршымаш» медаль (2010) дене палемдалтын. Неле чер илышыжым кўрлын (2014, 23.04).

ГАВРИЛОВ

Күгүжаныш да мер пашаен Николай Никандрович Гаврилов 14 марташте 75 ийым темен (1947). Курыкмарий район Йынгы

Күшүрги ял гыч. Йоласал кыдалаш школым (1965), Н. Крупская лўмеш МГПИ-м (1971), кўшыл партшколым (Горький, 1981) тунем лектын. Шкеманмыжла, армийште (Байконур, 1972-1973) «ВЛКСМ» ракетыш ўмыр мучкылан «шинчын», тачат комсомол ветеран-влак ушемын енже. 1973 ий гыч комсомол да партий пашаште. Тўвыра (1984-1992) да тўжвал экономике кыл (1995-1997) министерствылам вуйлатен, Правительстве вуйлатышын алмаштышыже, госсекретарь лийын (1997-2001). Тыршымыж дене финн-угор тўняште ятрыш тунгатышлан негиз Марий Элышице пышталтын, Финн-угор калык-влакын тўвыраштым виянгыше фонд шочын (1990), тудым 16 ий вуйлатен. Йошкар-Ола мэрийште тыршен (2001-2005), 2005 ий гыч – туныктым пашаште, философий науко кандидат (2007). Рўдолаште курыкмарий землячествым почын (2002), районны почёттан (2007), Мер Кангашын (2004-2012) енже «За заслуги перед Марий Эл» орденин медальже дене палемдалтын (2018).

ТИМИРКАЕВ

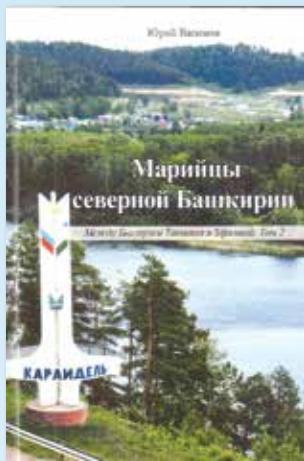
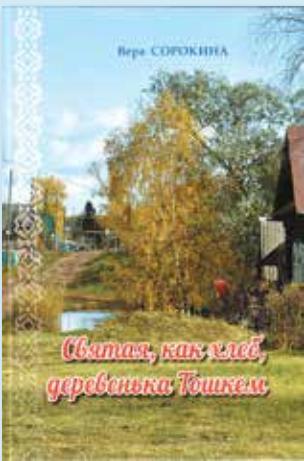
Журналист, Марий Элын калык поэтше (2012) Анатолий Тимиршинович Тимиркаев 2 январяште 70 ийым темен (1952). Пошкырт кундем Калтаса район Шоръял (Сазово) гыч. Краснохолмский кыдалаш (1969) школ деч вара Нефтекамск оласе техучилишиште ик ий, Н. Крупская лўмеш МГПИ-ште (1970-1975) тунемын. Марий книга савыктышите тыршен (1975-1988). «Ончыко» журналын түнг редакторжо лийын (1988-2016), 1994 ий гыч журнальны түлзэ еда лукташ тўнгалин. Чита кундемиште служиглымыж годым (1976-1977) «Шошо пёлек» икымше почеламут сборникым (1978) чумырен. Татар, одо, чуваш, башкир, коми, венгр да 60 утла руш поэт-влакын возымыштым кусарен (А. Пушкин, «Евгений Онегин», 1999). Шонен лукмо йыръюж, чаркамут, таңчаш, вашмутланымаши у мутлаже «Марий орфографий» мутерыш пурталтынен (2011). СССР писатель ушемын енже (1985), Олык Ипай лўмеш (1984), Күгүжаныш (1999) премий-влакын лауреатше, Марий Эл тўвыран сулло пашаенже (1997). Лўмгечылан 13-шо (тышеч 3-шо – йочалан) книгам луктын («О тый мыйын эрвемларий муро», 2021).

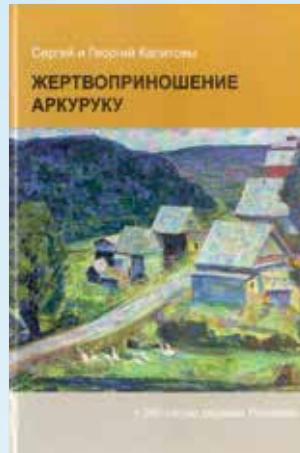
ШКАЛИНА

Шанчызе, педагог, мер пашаен Галина Евгеньевна Шкалина 3 февральште 65 ийым темен (1957). Морко район Попсанур ял гыч. Арын школым (1974), МарГУ-м отличий дене (1979), Моско госуниверситетын аспирантуржым (1986) тунем лектын. Философий науко кандидат (1986), доцент (1992), профессор (2006), Марий Элышице икымше культурологий доктор (2003). Паша корныжо Горький лўмеш МПИ-ште тўнгалин (1979), 2000 ий гыч – МарГУ-што, тўвыра да сымыктыш кафедрим 16 ий вуйлатен, культурологий марла туныкта. Тўрлө конгрессыште марийин философийже дене уло тўням палдарга. 150 утла шанче пашам, 7 книгам возен. Шанчызе-гуманитарий-влак ушемым (1996-2003), Интеллигентий конгрессым (1998-2005) вуйлатен, 2008 ий гыч Озатыс тўвыра ден сымыктыш госуниверситетын диссертация советшын енже, Оныыхан (2000-2004), «Саскавий» ушем вуйлатышын алмаштышыже, РФ кўшыл образованийин почеттан (2007), Марий Эл тўвыран сулло (2012) пашаенже. Й. Кырла лўмеш «Калык верч тыршымаш» медаль (2009) дене палемдалтын.

Анфиса ЭМАНОВА ямдылен

Сергей и Георгий Калитовы. Жертвоприношение Аркуруку. Й-Ола, ООО «Газета «Марий Эл», 2021. 500 экз.

Сорокина В. А. Святая, как хлеб, деревенька Тошкем. Й-Ола, 2022. 130 экз.

Вера Сорокина. Родительский дом — начало начал: Куклины, Яшметовы, Кибардины. Й-Ола, 2020. 70 экз.

Вера Сорокина. Наша с тобой биография: Сорокины, Заицевы. Й-Ола, 2021. 50 экз.

Сергей Царегородцев. Гармонь моя — жизнь моя... Воспоминания и размышления. Й-Ола, МарКИ, 2017. 200 экз.

Юрий Васимов. Мариинцы северной Башкирии. Том 2. Й-Ола, ООО «Газета «Марий Эл», 2022. 100 экз.

Эта пятёрка книг замечательна тем, что в ней ведётся рассказ о себе и близких, о малой родине, обо всём том, что человеку дорого. Таких изданий становится всё больше и больше, они становятся капиталом, который передаётся по наследству.

сти, которым внутри этого круга судьбы становится тесно. Даже в таком случае круг судьбы никуда не исчезает, не испаряется, а попросту оказывается внутри пересшедшего его хозяина, подобно тому, как в сказке К. Чуковского крокодил солнце проглотил. Круг со всем своим содержимым время от времени напоминает такому марию-«крокодилу» кто он есть по рождению, чтобы он не забывался».

Тиде Аклаев нерген веле оғыл, тиде мемнан нерген. Кё тидын дene огеш келше гын, мылам возыза.

* * *

Г. Калитовлан кёра шочмо кундемыште Аркурук юмылан кумалтышым тарватыме. Тиде статьям шке лудман, вара гына умылаш лиеш эрвел марий ўлам да Калитов философын чонжым.

Виктор Соловьёв. Судьбоносных лет поколение. Й-Ола, МарКИ, 2021. 200 экз.

«В сорок третьем нам медали дали / И только в сорок пятом паспорта...». Известный профессор собрал в книге свои статьи о детях войны, о Марийском комсомоле тех лет, о ветеранах, которые в строю и которые вышли из строя. В заключительной главе тревога за современную молодёжь: «Продолжат ли новые поколения славные традиции всех предшественников? Будут ли они отстаивать свободу и честь Отчизны так же стойко, как их праотцы и прабабушки в свои молодые годы?». Знакомые нотки, не правда ли читатель? «Да, были люди в наше время, / Не то, что нынешнее племя». История неоднократно убеждает нас в том, что новые поколения достойны предшественников, а зачастую опережают их в достижениях. Не бойтесь, профессор.

А. В. Муравьёв. Учителями жива Россия.
2-е изд., доп. Й-Ола, МарКИ, 2022.

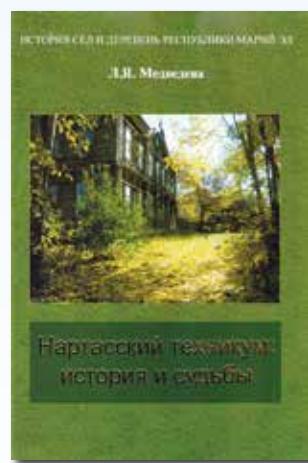
Солидная и роскошно изданная книга о лучших и выдающихся педагогах Марий Эл советского и настоящего времён. В ней биографические справки о всех 148 заслуженных учителях РСФСР и РФ, 21 народном учителе Марий Эл, 66 учителях, награждённых орденами и медалями СССР. Труд автора заслуживает большого уважения, ибо он исследовал не только

фонды музеев республики и региональной администрации, но и школьные уголки и музеи, встречался как с героями книги, так и с их родственниками. Большинство справок сопровождается фотографиями. Девизом книги можно считать слова поэта Андрея Дементьева «Не смейте забывать учителей!»

Л. Я. Медведева.
Нартасский техникум: история и судьбы.
Й-Ола, Марийский институт образования, 2021. 500 экз.

Узнав о выпуске этой книги, я заказал её для личной библиотеки. Легендарный техникум, чуть не доживший до своего

столетия: 1893-1986. Легендарные преподаватели: Оспенников Н. И., Кириллов И. А., Романов И. Е., Ласточкин С. Н., Вагин П. Н. Над ними возвышается «волосяй ёжиком, среднего роста» Дракин Григорий Николаевич: из личных дворян, офицер, участник войн – Русско-японской, Первой мировой, Гражданской; в Нартас приехал в 1908 году, вёл в техникуме лесоводство, садоводство, овощеводство, геодезию, черчение, физику; создал духовой оркестр и коммуну, написал «Нартасский вальс» и сконструировал радиоприёмник; сажал табак и сахарную свёклу, и прочее-прочее... 26 лет в техникуме – просто великий. Легендарные выпускники: Титов

Абрамий Евлампьевич, основоположник промышленного пчеловодства; Мосолов Василий Петрович, вице-президент ВАСХНИИЛ; Николаев Юрий Алексеевич, генерал-лейтенант; Герои Советского Союза Меркушев Иван Иванович и Депрессов Александр Сергеевич... До сотни выпускников награждены орденами СССР, удостоены званий заслуженных работников сельского хозяйства и других отраслей народного хозяйства. Вот так техникум, вот так кузница! Тау автору за данный

труд. Эта олорская девушка Любовь Кочергина работает в Нартасской школе-интернате. Если бы каждый патриот писал о малой родине, то состоялась бы большая энциклопедия России.

Георгий Калитов.
Ава. Ойлымаш-влак. Й-Ола, ООО «Газета Марий Эл», 2017. 1000 экз.

Тиде книга тений веле шинчаш перныш. Йошкар-Олаште Мерполитик рүдөрьыште Калитовын изоончарже почылтын. Радына да сүрет коклаште книга-влакым верандыме. Иктыжым нальым, окаш түнгальым. «Ава» лўман ойлымашым лудмеке, шинчавўд лекте. Сүретче Калитов прозымат возен мошта улмаш: шинчажат ужын моштышо, йылмыжат яндар, пыстылжат пүсө. Моло ойлымаш-влакым вес кечилан кодышым – тыгай прозым эм сымын изин подылман.

**Обозреватель Возышо шуко, лудшо икте
Валерий Ямбарс
палдарен Писателей много, читатель один**

НА ВЕТЛУЖСКИХ ПАРОХОДАХ

Окончание. Начало в № 4 (51)

Ветлуга находилась в техническом отношении в ведении Васильсурского технического участка Казанского округа путей сообщения МПС, в судоходном – Космодемьянской (писалось именно так) судоходной дистанции Нижегородского участка. Только с 1892 года на реке ввели обстановку фарватера указательными знаками от устья и до города Ветлуги. Был набран штат перекатных служащих, их снабдили сигнальными столбами, перевальныхми вехами и бакенами. Но обстановка была недостаточной и суда часто садились на мель. Слышали выражение «лень перекатная»? Между прочим, оно с Ветлуги, и адресовано было поначалу её путейцам.

Флот в России национализировали в первые же месяцы после революции – декретом от 26 января 1918 года. «Петр» стал «Ветлужанином», «Василий Чиркин» – «Красным пахарем», «Зинаида» – «Робеспьером»... Но это было только началом непростого пути к наведению порядка на речном транспорте. Требовались современные, отвечавшие задачам национальной экономики суда и водный путь.

28 июля 1921 года в НКПС было образовано Центральное управление речного флота. С января 1923 года начало работу Волжское государственное речное пароходство с пятью речными

управлениями на главным притоках и районными управлениями. Ветлуга оказалась в ведении Козьмодемьянского районного управления. А с навигации 1937 года в структуре пароходства было создано Ветлужское речное агентство с центром в посёлке Ветлужский – в удобной точке на среднем течении реки возле одноимённой железнодорожной станции.

До революции суда обычно приходили на Ветлугу на время навигации и всего несколько зимовало в маленьком затоне города Варнавина. Но в 1921 году козьмодемьянские речники Михаил Сорокин и Ермолай Бизяев нашли место для отстоя и ремонта флота чуть ниже деревни Курдома в Воскресенском районе. Через несколько лет там зимовало уже больше ста судов. А затем были созданы посёлок и судоверфь имени Михеева. Здесь начали строить небольшие газоходы – суда с газогенераторными установками, топливом для которых были деревянные чурки. В дни войны здесь выпускали катера для сталинградской переправы и наплавные мосты для инженерных войск.

До середины XX века весной работала пассажирская линия от Козьмодемьянска до города Ветлуги (в пути пароходы были почти две суток) и с серединой лета до Ветлужского. Пароходы с каютами были рассчитаны на то, чтобы пассажиры могли отдохнуть в пути.

За 40-е годы объём грузоперевозок за навигацию Ветлужского агентства достиг 580 тыс. тонн, из них лесные материалы – 480 тыс. тонн (600 тыс. кубометров). А в 50-х годах вырос почти втрое. Годом наибольшего развития грузоперевозок был 1961-й: 2,4 млн тонн грузов, из них лесных – 1,6 млн тонн. Весной силами нескольких пароходств на Ветлугу был организован северный завоз: в отдалённые районы приходили большие сухогрузы с продуктами, углем, стройматериалами, танкеры с топливом. Назад суда шли с лесом и зерном.

В Красных Баках в 30-х годах открылся техучасток пути. Он обставлял 753 км судового хода. 6-й и 7-й обстановочные участки обслуживали марийские низовья реки. На Ветлуге было 287 береговых знаков, 158 плавучих вёшек. 206 бакенщиков в тёплое время зажигали на реке керосиновые фонари. В 1958 году освещение перешло на аккумуляторы и часовые автоматы. А в 1966 году на Ветлуге применили светоотражательные материалы, которые мы знаем сейчас по дорожным знакам. Кстати, применили впервые в России: такие бакена и створы изготавливались на всю страну в мастерских в окрестностях Ветлужского. Вскоре обслуживать обстановку стали уже не бакенщики, а бригады на судах. В низовьях Ветлуги работал путейский теплоход № 1337 с капитаном Павлом Князевым. С 1974 года здесь были установлены гарантийные глубины 85 см, а на время северного завоза – 1 м.

В 70-х годах для пассажиров скорости выросли: на реке появились суда «Заря», «Зарница», «Луч». Благодаря малой осадке они поднимались весной до самого начала судового хода – до Вохмы. Маршруты разделили на короткие, удобные для местных пассажиров отрезки. В низовьях это были линии от Козьмодемьянска до Козикова и Воскресенского. С пуском Чебоксарской ГЭС связывали улучшение условий судоходства. Казалось, оно обретало новые качества и перспективы. В Юркино стали приходить волжские «Метеоры» из Чебоксар. Их скорость составляла 75 км в час!

Пристань Марьино в силу своего географического положения была для низовий Ветлуги ключевой. Находилась она на правом берегу возле села Марьино. В километре ниже – устье реки Люнды, с которой шли лесные грузы. В 5 км к западу – рабочий посёлок Ленинский: там в течение почти всего XX века работал стеклозавод, а он получал по реке сырьё и отправлял продукцию.

Известна фамилия человека, который долгое время до войны был начальником пристани, – Куликов. Он же руководил вывозом грузов с реки Люнды. В Марьине грузили на суда уже не дрова, как во времена Короленко, а мелкие чурки для газоходов. После войны начальником стал Степан Костров. Мастеру пристани Николаю Шапкину случалось заниматься постройкой лодок. В 1963 году на смену Степану Николаевичу руководить пристанью Марьино пришёл его сын Юрий. Работать там матросом он начал в военном 1944 году в 13 лет.

Пристани Марьино был подчинён с 1949 года участок административно-хозяйственной деятельности от устья до деревни Томилиха – 125 км. В Марьине стояли понтон для погружочно-разгрузочных работ и дебаркадер, на котором работала шкипером Пелагея Калинина (в 1987 году он был убран, а штат сокращён). Пристань считалась крупной, и речникам на ней принадлежали жилые дома, баня и ларёк ОРСа.

Поздней осенью в Марьине вводили оперативное круглосуточное дежурство. Случалось, что флот из-за внезапных морозов не успевал подняться в затон им. Михеева, и тогда суда зимовали и ремонтировались здесь. Так было в 1948 и 1950 годах. В 1979-м на зиму у Марьина осталось 15 судов. Для их охраны в вахтенную службу назначили шкиперов и старшим караванным 1-го штурмана теплохода БТ-21 А. Ю. Губина. Отстаиваться здесь случалось судам и летом из-за мелководья. К примеру, в августе 1992 года здесь встали теплоходы БТМ-510 и БТМ-477.

С началом навигации в Марьине в помощь начальнику пристани для организации работы флота круглосуточно дежурили диспетчеры – ими назначали опытных речников В. П. Калягина, В. А. Шулындина, Н. И. Фурашова. Начинались погрузка и выгрузка. Они шли до начала девяностых. К примеру, в 1991 году «Невель» доставил сюда 518 т каменного угля для стеклозавода. В октябре на грузоперевалочный пункт Мелковка «Окский-38» привёз 2420 т известковой муки для юринской «Сельхозхимии», и эту муку оттуда в Марьино доставили буксирные суда БТМ-462 и БТМ-489 с баржами. Пункт Мелковка (42 км судового хода) действовал, если условия на реке осложнялись. Контроль за ним поручался начальнику пристани Марьино. Для организации работы в Мелковку направляли теплоход. В 1986 году, например, это был ВТ-1 с капитаном Никандром Погодиным, который также выполнял обязанности мастера погрузочно-разгрузочных работ.

В деревне Копорулихе (101 км), чуть выше Марьина, речники обслуживали паром. В 70-х годах, когда готовилось заполнение Чебоксарского водохранилища, решено было, что именно здесь будет пересекать Ветлугу дорога Йошкар-Ола – Юрино. Запланированное строительство моста затянулось. И пока осенью 2005 года он не был открыт, здесь работали теплоходы. Вместе с мостом вступила в строй и автотрасса, соединяющая Республику Марий Эл с Нижегородской областью. Проложенная вдоль реки, она взяла на себя перевозки. А в сентябре 2020 года на её основе создали федеральную магистраль Р-177 «Поветлужье» Нижний Новгород – Йошкар-Ола.

В Козиково (119 км) находилась сплавконтора, к посёлку подходила линия узкоколейки из глубин тайги. В середине 70-х годов в этом посёлке жило больше 1,1 тыс. человек. Формировались плоты, всё лето не прекращалась жизнь на пристани. Сейчас это в прошлом. Сплав леса как экологически опасный вид транспортировки был запрещён в 90-х годах.

С середины XX века на левом берегу Ветлуги стал быстро расти посёлок Юркино (59 км). С началом строительства Чебоксарской ГЭС туда стали переселяться жители деревень, попадавших в зону затопления. В 1965 году в Юркино переехал из Козикова лесокомбинат. Пристань работала с грузами, принимала скоростные суда. И сейчас Юркино – самое большое поселение в низовьях Ветлуги: около тысячи жителей. Но речного транспорта там больше нет.

В низовьях Ветлуги на правом берегу стояла деревня Липовка (19 км). Рядом с ней была самая последняя перед устьем переправа: именно там когда-то проходила дорога из Юрина на Йошкар-Олу. Липовка попала в зону подтопления, жители переселились из неё. Но место продолжает свою

жизнь в качестве отстойного пункта для путевого флота. Здесь зимуют суда Ветлужского участка пути, которые работают в низовьях Ветлуги и Суры.

В 90-х сменился рисунок экономической жизни в России. Производителям топлива позволили установить устраивающие их «европейские» цены. И началось полное драматизма переформатирование отечественного транспорта. Оно быстро и безжалостно уничтожило почти полностью судоходство на малых реках, местную авиацию, затем добралось до периферийных железных дорог и районных автобусов. Ради пресловутой экономической выгоды рушились не просто предприятия с отлаженной, полезной для территорий деятельность – ломались судьбы миллионов наших соотечественников. Множество речников оказались с их профессиями ненужными. Привычного транспорта лишились отдалённые районы – население там стало резко сокращаться, люди бросали дома, уезжали в поисках лучшей доли, оставляя землю, где зарастали поля, исчезали сёла и деревни.

Постепенно иссякал грузопоток, пассажирские перевозки прекратились. Но ещё в начале 2000-х путёйцы ставили на Ветлуге обстановку. Хотя и не на всю навигацию, а на время северного завоза: в 2003 году её сняли 8 июня, в 2007 году – уже 20 мая... Река становилась нерабочей. Последний весенний завоз был на Ветлугу в 2008 году. Правда, в 2011-м произошло неожиданное событие: весной на Ветлугу попросился туристский двухпалубник «Василий Чапаев». Он поднялся до Марьина, сопровождаемый лоцманом и путевским катером «Шквал». Пассажиры увидели с палубы таёжную реку – как в начале прошлого века. Но подобный тур больше не повторился. Необходимость в судоходной обстановке отпала.

Возле устья река разливается до семи километров. И перед тем, кто движется по ней, над тяжёлой, серой массой воды открывается высокий правый берег Волги. Как раз напротив устья – ложбина, место впадения в Волгу с противоположного южного берега небольшой речки Юнги. И справа – поднимается на бугор село Покровское. Это 1112-й километр Волги и нулевой Ветлуги: отсчёт речники ведут от устья.

На Покровском рейде по весне собирались суда северного завоза. А небольшой деревянный дом в самом селе в такие недели наполнялся множеством радиоголосов: с диспетчером рейда общались буксиры, которые вели с верховий Ветлуги плоты, сухогрузы или готовились подниматься по реке.

Молчит эфир. Пуста обозначенная в лоциях якорная стоянка.

*Николай МОРОХИН,
Иван ЗАМЫСЛОВ
Фото из архивов авторов*

Птицы
поют о весне.
Фото Петра
Васильева

Март в Юксарах.
Килемарский район, Марий Эл
Фотоэтюд Дениса Речкина.
24.03.2022

